Любов Сливка

Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.)

Бандрівські, Бврвнвцькі, Бачинські (*Ігнатович, Котлович, Лешкович, Пукшин, Терешко*), Бережницькі (*Абрамович, Ганат, Гуменович, Кулеша, Куприняк, Мишка, Мишкович*), Березовські (*Арсенич, Білевич, Бодруг, Бодурович, Васкул, Ґеник, Гольдич, Димідович, Кузич, Лазарович, Малкович, Негрич, Перцович, Симчич, Томич, Урбенович, Фіцич*), Білинські (*Гродз, Гродзевич, Качкенович, Мілесевич, Мілкович, Слотило, Тарасович, Шефран, Ярошевич*), Блажовські, Братковські, Височанські (*Вережич, Верига, Вис, Височан, Дмитрикович, Думникович, Міньковнч, Петрушевич, Фагареш, Швабович, Янкович*), Витвицькі (*Вашкович, Василькович, Гермега, Коцкович, Кощинець, Лаврович, Лейбінець, Мирович, Монтешевич, Плитка, Січка, Турула, Флоке*), Вінницькі, Винницькі (*Будзяник, Гул, Кімакович, Клішевич, Лучник, Радевич, Чечель*), Вітовські, Волковецькі, Гвоздецькі, Голинські (*Гурбич, Мекерич, Редка, Рилович, Чайка*), Головецькі, Гординські (*Антонович, Федькович, Юхнович*), Городвцькі, Городинські, Городиські (*Абремович, Братко, Журавель, Каматяк, Мацяйчак, Онанчич, Прокопяк, Пухач, Ядвіщак*), Гошовські, Грабовецькі (*Булат, Федоркович*), Грудницькі, Грушецькі, Губицькі, Добрянські (*Грушкевич, Демкович, Соколович*), Драгомирецькі (*Говора, Сорока, Суліма, Чепуга, Шишка*), Дроздовські, Жеребецькі (*Закалюжний, Любко*), Жуковські, Журвківські, Жураковські (*Голубович, Загурний, Лехнович, Філович, Фіртович*), Журовські, Зубрицькі, Ільницькі (*Гуланович, Гуцулович, Занкович, Колганович, Лепех, Микитич, Рибчич, Телеп'янович, Фединич, Черчович, Янінович, Ярошевич*), Клодницькі, Княгиницькі, Кобилянські (*Рошкевич, Якимович*), Комар, Комарницькі (*Беденяк, Блажкевич, Демунчек, Друдз, Дружбич, Дудич, Івашечкович, Климоечак, Павликович, Сташкевич, Татаринович, Фагараш, Федчак, Ядвишич*), Копистинські, Корчинські, Красівські, Креховецькі (*Букатка, Букатчик, Максимович, Мричко, Чепелович*), Крижанівські, Крилошвнські (*Турек*), Криницькі (*Адамкович, Адамчак, Тимкович*), Кропивницькі, Круховські, Крушельницькі (*Зеневич, Лазаревич, Лепешевич, Процевич, Ставникович, Фризович, Чулевич*), Кульчицькі (*Абрамович, Васькович, Вацинич, Волчак, Дашевич, Дашинич, Грицинич, Губ'як, Гут, Густ, Жигайло, Климович, Колодчак, Костик, Макарович, Мількович, Поливка, Ручка, Сметанка, Смук, Тарасович, Цмайло, Шелестович, Штокайло, Шумило*), Кучковські, Левицькі, Лещинські, Лозинські (*Залат, Кардаш, Левінський, Мелех, Мудрий, Сайко, Струс, Чарнік, Ярмолович*), Лопушанські, Луцькі (*Антонович, Вадзяк, Дашкевич, Одинак, Тильчак, Щерб'як*), Матківські (*Блісевич, Богушевич, Будзевич, Груневич, Заячкович, Каприйович, Матишевич, Міклашевич, Скібанович, Федашкович, Шипович*), Монвстирецькі (*Андрійович, Валагін, Ватущак, Петрович*), Нановські, Новицькі, Новосельські, Ольшанські, Ортинські, Островські, Підгородецькі (*Бичкович, Дорошевич, Кармазин, Мазенич, Макогон*), Підлесецькі, Погорецькі, Попелі (*Брошневич, Грицалович, Гунчак, Думич, Зозуля, Кеселевич, Кіщак, Ластуечак, Малевич, Олешкевич, Петрикач, Романович, Салович, Степняк, Фединчак, Хвостик, Хосцяк*), Просяновські, Рудницькі, Сілецькі (*Корчак, Скребенович*), Скоморовські, Созанські (*Ворона, Лютий, Фацула*), Струтинські (*Берлич, Білевич, Боркович, Дашкевич, Завадич, Калинович, Ковалевич, Лич, Павлович, Прошаевич*), Ступницькі (*Васкевич, Міскевич, Мішкович, Мишкович, Ломець*), Сулятицькі (*Речеч, Юхно*), Тврнавські, Терлецькі (*Заневич, Мішкович, Петрилович, Петручак, Прокопович, Саечик, Шимкович*), Топільницькі, Товарницькі, Турчанські, Тустановські (*Гвоздзяк*), Цісовські, Унятицькі (*Дмитрович*), Уруські (*Губа, Дмитрикович, Корба, Корблович, Одемчак, Подіденчак*), Чайковські (*Беринда, Дашкевич, Дума, Кунцевич, Лехович, Романович, Солонинка, Тимкович, Трунко, Шаека, Шалько*), Яворські (*Балович, Гольдич, Ворончак, Дубік, Зубович, Ігнацевич, Косачевич, Лискович, Острашевич, Петрашевич, Пішкович, Романович, Фаєвич, Хорошкевич, Черевкович, Шустайович, Юсипович*), Ясінські...

Серія
«Золотий грифон»

Любов **СЛИВКА**

ГАЛИЦЬКА ДРІБНА ШЛЯХТА В АВСТРО-УГОРЩИНІ (1772–1914 рр.)

Івано-Франківськ
Місто НВ
2009

ББК 63.3 (4Укр)
УДК 94(477.83/.86); 94(436) «XVIII–XX»
С 47

Книжка присвячена малодослідженій в українській науці темі дрібної шляхти («ходачкової», «загородової», «помісної» тощо). В роботі подано широку характеристику цієї групи як окремої верстви українського населення Галичини.

За загальною редакцією
Володимира Качкана, д-ра філологічних наук, професора,
Мирослава Романюка, д-ра історичних наук, професора
(ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України).

Наукові рецензенти:
Юрій Терещенко, д-р історичних наук, професор (м. Київ),
Борис Савчук, д-р історичних наук, професор (м. Івано-Франківськ).

Друкується за постановою вченої ради Львівської Національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної академії наук України.
Протокол № 4 від 12.05.2008 року

ISBN 978-966-428-093-5

ISBN 978-966-428-086-7

ЗМІСТ

ВСТУП

В Україні помітно зріс інтерес до проблем формування національної еліти, що проявляється у створенні громадських об'єднань української шляхти, проведенні публічних заходів, присвячених популяризації цієї теми. Тривалий бездержавний статус сприяв поширенню серед наукових кіл і громадськості хибної думки про відсутність шляхетської верстви в українців, а відповідно нівелювалися її роль і місце в українському націогенезі.

Тепер Україна переживає трансформаційні процеси в національній та політичній площині і по-новому переосмислює минуле. Протягом багатьох століть українцям нав'язували почуття меншовартості. І тільки останнім часом проявляється тенденція до підвищення самооцінки, загострення національної самосвідомості. Сьогодні виникла нагальна потреба дослідження особливостей української еліти, частиною якої є дрібна шляхта Галичини. Багатьом вихідцям із цієї верстви притаманні почуття власної гідності в поєднанні з патріотизмом. Спільнота, якій властиві такі почуття, спроможна в умовах глобалізації, поширення егалітарної культури зберегти свою національну неповторність.

Недостатня кількість вітчизняних наукових праць із вказаної проблематики і суперечливі висновки іноземних вчених послаблювали доказову базу української концепції становлення політичної еліти. Однак є розуміння того, що в історичній ретроспективі дрібна шляхта Галичини виявилася етнічно стійким ядром націогенезу, в якому на рівні колективної пам'яті збережено українську духовність і власну елітарну традицію.

Тільки останнім часом, після років замовчування цієї проблематики, етнологи почали розглядати етноідентифікаційні процеси в середовищі окремих соціальних груп населення. Отже, вивчення

етнокультурної своєрідності дрібної шляхти в Галичині, її етичної та соціальної ідентифікації впродовж періоду кінця XVIII – початку XX ст. є актуальним та важливим для вітчизняної науки завданням.

Українські та польські вчені впродовж XX ст. і до сьогодні ведуть дискусію про етнічне походження дрібної шляхти Галичини, її національну ідентифікацію. Кожна зі сторін наводить власні аргументи: наприклад, конфесійну належність, лінґвістичні характеристики, матеріальну культуру, громадське життя та ін. Мусимо констатувати, що в українській науці до сьогоднішнього часу немає комплексного дослідження, яке узагальнило б факти на доказ саме української ідентичності цієї соціальної верстви. Польська наука має значний доробок у цьому питанні, але в більшості праць етнічна належність дрібної шляхти розглядається однобічно, увага акцентується на її виняткою польському походженні. Багато арґументів, на нашу думку, є суб'єктивними і не витримують критики з позицій сучасної етнології.

Дрібну шляхту Галичини як етносоціальну верству представляли особи, які виводили своє походження з привілейованого шляхетського стану. Завдяки певній цілісності соціальних цінностей та інтересів, що проявлялися в їхній свідомості, вони виділялися в окрему групу й проживали компактними поселеннями або розпорошено серед сільського населення Галичини. У науковій та публіцистичній літературі шляхту означено поняттями «ходачкова», «чиншова», «околична», «заґродова», «засцянкова», «загонова», «веретяна», «постоляна», «сірячкова», «кожушкова». Предметом нашого дослідження стали етнічна ідентифікація, соціальна свідомість та особливості культури й побуту дрібної шляхти.

Хронологічні рамки дослідження визначені періодом 1772–1914 рр., – часом перебування українських земель під австрійською владою. Нижня межа – час переходу Галичини до складу Австрійської імперії після поділів Речі Посполитої (1772 р.). Шляхта краю опинилася в нових політичних реаліях, в результаті чого відбулася зміна її правового статусу. Зазначений період був вирішальним у становленні національної ідентичності українців Галичини, включаючи дрібну шляхту. Ми обмежили верхню межу дослідження 1914 роком, оскільки вважаємо, що Перша світова війна започаткувала якісно новий період національного розвитку реґіону, склалися інші соціально-політичні умови, за яких загострилися національно-релігійні су-

перечності між поляками та українцями. Тому участь дрібної шляхти у Першій світовій війні потребує спеціального дослідження. З метою підсилення доказової бази при описі окремих подій ми також наводимо цитати з міжвоєнного періоду 30-х рр. XX ст.

Географічні межі роботи охоплюють східну частину Галичини, а саме українські етнічні землі, які впродовж 1772–1914 рр. перебували в складі спочатку Австрійської, а з 1867 р. – Австро-Угорської імперії, в межах адміністративної одиниці «Королівства Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським, князівствами Освенцимським і Заторським». У Галичині ми виокремлюємо два географічні регіони щільного розселення дрібної шляхти – прикарпатський і подільський. До Прикарпаття відносимо географічний простір, який включає гірську та передгірську частини Галичини між долиною ріки Дністра і північними схилами Українських Карпат. Тут найбільші осередки шляхти фіксуємо в Турківському, Самбірському, Стрийському, Дрогобицькому, Коломийському, Калуському, Долинському повітах. Другий, подільський регіон, географічно відповідає східним теренам Галичини, які розташовані на лівому березі Дністра і в історико-географічному відношенні належать до Західного Поділля. В адміністративному відношенні ця територія відповідала колишнім Тернопільському, Бережанському, Теребовлянському, Чортківському, Гусятинському, Бучацькому, Борщівському, Заліщицькому, Підгаєцькому, Скалатському, Збаразькому і Зборівському повітам. Тут найбільші шляхетські осередки зосереджувалися навколо повітових центрів Бережан, Тернополя, Чорткова й Теребовлі. Решта території Галичини, яка не ввійшла до двох згаданих регіонів, характеризувалася дрібнодисперсним розселенням шляхти.

При написанні книги ми дотримувалися думки, що не слід і неможливо в етнічних процесах проводити чіткі лінії, адже це не геометричні фігури. Етнічна ідентифікація залежить від дуже багатьох чинників. Тому серед дрібної шляхти були як вихідці з руського боярства, княжих слуг і польської шляхти, так і з ополяченої української шляхти, й українізовані шляхтичі польського походження. Ми намагалися звернути вашу увагу на те, що більшу частину цієї великої верстви становили українці за походженням. Такі погляди не ілюструють нашу невизначеність, а показують особливості, неоднобічність етноідентифікаційних процесів у шляхетському середовищі.

Маю надію, що вам, читачі, буде до вподоби це видання. У нього вкладено багато клопіткої праці – не тільки моєї, але й мого чоловіка Романа Сливки та близьких людей. Багато слушних порад надали викладачі Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника М. Паньків, В. Комар, М. Геник, О. Жерноклеєв, І. Монолатій, Б. Савчук, П. Арсенич, співробітники Інституту народознавства НАНУ (м. Львів) Р. Кирчів і Г. Горинь, а також професор Ю. Терещенко (м. Київ). У пошуку та роботі з документами допомагали працівники архівів. Особлива подяка респондентам, свідкам минулої історичної епохи, які взяли участь у моїх польових дослідженнях. Я вдячна всім, хто більшою чи меншою мірою доклався до цього дослідження та видання.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ І ДЖЕРЕЛЬНО-ІСТОРІОГРАФІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Методологічні засади дослідження

При дослідженні етноідентифікаційних процесів у шляхетському середовищі ми виходимо з розуміння того, що вивчення соціальних груп відзначається особливою складністю. Їх формування – це тривалий процес, який змінюється залежно від суспільно-політичної ситуації та пов'язаний з формуванням і закріпленням у праві майнової нерівності й соціальних функцій [435, с. 540–541]. Група набуває психологічної цілості й стає певною сутністю, якій притаманна система своєрідних властивостей. Поєднання цих властивостей, їх неповторний комплекс утворюють своєрідний «дух» соціальної групи, яким кожна з них відрізняється від інших [344, с. 13]. Спільність критеріїв соціальних цінностей та інтересів, що проявлялися в шляхетській свідомості, дозволяють виділити дрібну шляхту в окрему соціальну верству.

Ми поділяємо методичні підходи до вивчення етноісторичного процесу провідних українських науковців Я. Грицака, О. Нельги, Н. Яковенко. А саме: бачити в історичному процесі півтони і відтінки, а не змальовувати все однозначно, як це тлумачила марксистська історіографія [296, с. 10]; об'єктивно оцінювати явища, дивлячись на події далекої давнини очима людей тієї доби, яку ми досліджуємо [345, с. 153]; дослідження механізмів функціонування суспільства проходить через вивчення поведінки людей «знизу»: на рівні конкретного індивіда, мікрогрупи, до якої він належить, його соціального прошарку, стану і т. д.; вага надається звичній поведінці та ймовірним причинам зміни стереотипів людини у моменти ломки старих цінностей щодо ставлення до «своїх» і «чужих» тощо [385, с. 14].

Таке дослідження досягається завдяки використанню цілого комплексу наукових методів. Метод польових досліджень, який застосовували у формі інтерв'ювання респондентів з використанням технічних засобів, дав можливість зібрати матеріал про етнографічні особ-

ливості дрібної шляхти, рудименти шляхетської свідомості в окремих селах краю. У роботі ми використовували поширений в етнології метод емпатії, або психологічної інтерпретації. За С. Лур'є, цей метод передбачає проникнення в логіку людського мислення, схоплення змісту, який вкладається в слова [335, с. 599]. Емпатія є необхідним елементом роботи етнолога, оскільки передбачає розгляд культури як культурного тексту (тут немає різниці, чи розглядає дослідник культуру минулих сторіч, чи сучасну) [335, с. 601]. Порівняльно-типологічний і проблемно-хронологічний методи дозволили в історичній послідовності простежувати зміни етносоціальних структур та етнокультурних явищ, прояви національної і соціальної свідомості, функціонування елементів шляхетської культури в різних часових межах та регіонах Галичини. Порівнювалася матеріальна культура дрібної шляхти Галичини і Королівства Польського, враховувалося поєднання в побуті шляхти елементів міської та сільської культури. Для типологізації джерел були використані методи систематизації і класифікації. Для обробки кількісних даних застосовано статистичний метод.

Під етносоціальним розвитком розуміється етнічна, культурна та соціальна ідентифікація представників окремого етносу (етнофорів). Ми врахували досвід учених С. Макарчука, який вивчав етносоціальний розвиток на західноукраїнських землях, і З. Комаринської з дослідження етносоціального розвитку м. Винників (1944–1999 рр.) [338, 443]. Подібними за стилем та постановкою питання є праці В. Щербака «Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст.», де вивчається станова і національна свідомість козацтва, та І. Несен «Околична шляхта Центрального Полісся: особливості весільного ритуалу», що розкриває етнографічні особливості дрібної шляхти [383, 346].

Методологічною основою вивчення етнічної та соціальної ідентифікації, етнокультурної своєрідності шляхти в цій роботі стали підходи і засади сучасних етнологів, етнопсихологів, етнографів, етносоціологів. Так, у працях зарубіжних науковців Б. Андерсона, А. Налчаджяна, Е. Сміта висвітлено характерні риси процесу етноідентифікації, визначено його основні етнічні критерії (маркери) [366, 344, 265]. Дослідження радянських учених Л. Дробижевої й В. Левкович присвячені окремим категоріям ідентифікації, зокрема націо-

нальній самосвідомості, її відмінностям у різних соціальних групах [332, 301]. Вітчизняні вчені А. Баронін, Т. Воропай, О. Гриб, Я. Грицак, Г. Касьянов, А. Львочкіна, Л. Нагорна, О. Нельга, Л. Орбан-Лембрик, С. Павлюк, М. Паньків, А. Пономарьов, Б. Савчук, Ю. Саєнко, М. Тиводар, М. Шульга, діаспорний вчений В. Янів, автори «Малої енциклопедії етнодержавознавства» відзначали особливості формування національної ідентичності українців за різних історичних періодів, визначили чинники, які впливали на неї [343, 345, 360, 296, 382, 441, 348, 353, 310, 442, 359, 369, 347, 387, 267, 337, 430].

Під етнічною ідентифікацією розуміється процес співвіднесення індивіда чи групи з певною етнічною спільнотою [343, с. 22]. Однак аналіз вітчизняних праць показав, що часто поняття «ідентифікація», «ідентичність», «національна свідомість», «етнічна самосвідомість» сприймаються як тотожні.

Т. Воропай, узагальнюючи інструменталістську версію та найтиповішу для постмодерністичної думки концепцію ідентичності як соціального конструювання, підсумовує, що національна самоідентифікація в сучасному світі є як продуктом ідеології, так і результатом свідомого раціонального вибору [441, с. 29–30]. Виділяють два рівні ідентичності – індивідуальний та колективний [366, с. 24]. Під час етнічної самоідентифікації відбувається самоототожнення індивіда з певною етнічною групою. Разом з тим група не існує без усвідомлення власної групової специфіки. Існування в групі штовхає її членів до взаємного наслідування. Для об'єднання групи частіше спрацьовує емоційно ціннісне начало (ніж раціональне), а то й просто міф [345, с. 25].

Реалізація етнічної ідентифікації, за американським антропологом Дж. Едвардом, відбувається завдяки успадкованим зв'язкам між етнофором та етносом [430, с. 35]. Вона передбачає також протиставлення себе («Я», «Ми») іншим спільнотам («Вони»). С. Павлюк зауважує, що паралельно з усвідомленням цінності свого, відмінного від чужого, сусіднього, виробляється оціночна шкала своєї спадщини – і духовної, і матеріальної [348, с. 23]. У дослідженні доводимо, що дрібна шляхта Галичини впродовж 1772–1914 рр. протиставляла себе на соціальному рівні селянам, а на етнічному рівні ототожнювалася з українським народом. Вона опозиціонувала себе не тільки до польської шляхти, а й загалом до польського народу.

Етнічна ідентифікація, за Е. Смітом, як процес відзначається безперервністю та змінністю [366, с. 24]. Важливо розглядати етносо-

ціальні структури й етнокультурні явища в динаміці, в русі, з погляду їх трансформаційних процесів, а не як застиглу сутність [443, с. 2, 4]. Це характерне для етноідентифікації дрібної шляхти в Галичині, яка, незважаючи на чітко виявлену соціальну свідомість, постійно «наростала» стійкими національними ознаками українців.

Л. Нагорна наголошує на ситуативному характері національної ідентичності, її залежності від конкретних ідентифікаційних маркерів в окремих суспільствах [343, с. 81]. Так, в Україні у XVIII ст. ідентифікація була не так етнорелігійною чи політичною, як становою – помисли козацької старшини спрямовувалися передусім на закріплення своїх майнових і станових привілеїв [343, с. 73]. Подібна ситуація була і з дрібною шляхтою в Галичині наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: насамперед проявлялась ідентичність зі шляхетським станом, який за часів Речі Посполитої служив польському королеві, а отже, й Польській державі, а вже на іншому рівні перебувала етнорелігійна та мовна ідентичність – як українців (русинів*). Утім, це не означало, що вони були менш свідомими українцями, ніж селяни.

Ототожнювальну функцію в ідентичній системі виконують ідентитети, тобто сутнісні показники, які дають змогу максимально адекватно визначити належність певного суб'єкта, індивіда чи групи до відповідної спільноти [345, с. 22]. Як стверджує Р. Джексон, маркери є «оперативними номерами етнічних категорій» навіть у тому випадку, якщо їх не визнають індивідуми, котрі їх успадкували. «Тим самим маркери – це об'єктивні реалії. Як мінімум етнічна спільнота складається з особистостей, що поділяють одну чи декілька таких характеристик», – пише автор [344, с. 20–21].

Одними з основних критеріїв етнічної ідентифікації етнологи визначають етнокультурну своєрідність, релігію, мову, національну свідомість та самосвідомість. Поряд з тим жодну із вказаних етнічних ознак не можна взяти за стабільний визначальний критерій, який забезпечував би чітку ідентифікацію індивідів та групи, оскільки ті самі маркери у відмінних суспільно-політичних ситуаціях відіграють різне значення [358, с. 447].

Мова є однією з найстабільніших ознак етнічної спільноти. Б. Андерсон зауважував, що концепція походження нації як чогось пов'язаного з приватною власністю на мову мала поширений вплив

* «Русини» – етнонім українців Галичини XIX ст.

у Європі XIX ст. [265, с. 92]. Мовна ознака допомагає точніше з'ясувати питання, пов'язані з етногенезом народу, і відзначається стійкістю збереження ідентичності порівняно з іншими маркерами.

В кінці XVIII – в першій половині XIX ст. мова та релігія виступали чи не головними для вчених-етнологів етноідентифікаційними ознаками населення Галичини, оскільки національна свідомість стає актуальним критерієм тільки з другої половини XIX ст. Однак це не применшує значення мовного маркера в кінці XIX – на початку XX ст. За Дж. Армстронгом, мова сама по собі не відіграє вирішальної ролі у становленні цієї ідентичності, вона набуває значення лише тоді, коли перетворюється на символічну цінність [310, с. 263]. На нашу думку, саме протягом зазначеного періоду українська мова особливо була етнічним символом.

Релігія є ще одним важливим етноідентифікаційним критерієм. Вона набуває абсолютного значення, коли через самоусвідомлення особи відбувається самоототожнення її конфесійної та етнічної належності [359, с. 205–206]. За відсутності власної державності, в умовах спільного проживання в Галичині українців і поляків у XIX – на початку XX ст. греко-католицьке віросповідання дрібної шляхти виступало її визначальною етноідентифікаційною ознакою як частини української спільноти.

Етнокультурна своєрідність, що включає матеріальну та духовну культури, сприяє ідентифікації людських об'єднань за етнічною чи соціальною ознаками, а також збереженню самобутності і внутрішньої консолідації спільноти. За Б. Савчуком, завдяки таким головним властивостям матеріальної культури, як наступність і багатофункціональність, етнологія розглядає її як цінне джерело вивчення процесів етногенезу [358, с. 379]. Однак порівняно з матеріальною культурою духовне життя є сталішою субстанцією. На нашу думку, духовність більшою мірою виконує етноідентифікаційну й етнозберігальну функції, аніж елементи матеріальної культури. Тотожність сімейної та календарної обрядовості дрібної шляхти і селян виступає важливим доказом їх спільного етнічного (українського) походження.

Як у матеріальній культурі, так і в громадсько-церковному, духовному житті цієї верстви можна простежити й загальноетнічні ознаки українців, й елементи, які вказували на особливий соціальний статус цих людей. Наявність останніх у дрібної шляхти науковці неправильно трактують як її етноідентифікаційну ознаку польського етносу. Для

того, щоб коректно вирішити цю проблему, пропонуємо простежити дві лінії розвитку духовної й матеріальної культур – етнічну і соціальну. Це і дасть змогу розмежувати етнічні й соціальні процеси.

Постійним чинником збереження народом етнокультурних традицій виступає сім'я [443, с. 11]. Для дрібної шляхти родина була одним з головних засобів збереження як національних, так і шляхетських традицій.

Названі категорії ідентифікації відрізняються різним рівнем стійкості до збереження етнічних рис. За О. Нельгою, закономірність асиміляційних змін є такою, що, по-перше, зникають ознаки етнічності у царині матеріальної культури й лише потім – у царині культури духовної. Найстійкіша риса етнічності – національна самосвідомість [345, с. 26]. Однак, на думку А. Бароніна, остання є суб'єктивним відображенням у свідомості людини об'єктивних фактів існування нації, тому вона не може розглядатися як одна з основних ознак нації [267, с. 86].

Національна самосвідомість особистості є усвідомленням своєї належності до певного етносу та результатом включеності у життєдіяльність цього етносу [345, с. 69]. Загалом зміни у всіх напрямах у національній свідомості розглядаються як динамічні процеси [442, с. 9]. Її становлення, вважає Г. Касьянов, – це тривалий і суперечливий процес, а не подія [310, с. 283]. На рівні особистості вона змінюється не тільки у зв'язку з віковими особливостями, але й з різними ситуаціями, в яких опиняється людина [301, с. 5]. Рівень розвиненості національної самосвідомості може бути неоднаковим у етнофорів. Він залежить від багатьох чинників (рівня освіти, професії, власного життєвого досвіду, чисельності того етносу, до якого індивід належить, та ін.). О. Нельга наголошує на тому, що не існує середньостатистичної свідомості [345, с. 70].

Національна самосвідомість передбачає появу назви чи самоназви спільноти, у сприйнятті якої виявляються її психологічна сумісність, родинна згуртованість [348, с. 23]. Загалом національна свідомість українців у XIX ст. існувала на примітивному рівні: вони знали, ким вони не є – католиками, росіянами і т. п., бо відмінності у мові, релігії, одязі, звичаях легко вгадувалися на побутовому рівні. Однак вони не знали, «частиною якого більшого народу вони є» [296, с. 12]. Упродовж XIX – на початку XX ст. національна ідентичність на Гуцульщині (по всій Галичині. – *С. Л.*) проходила на рівні збереження етно-

культурного символізму, звичаїв, традицій, мови, відстоювання позицій щодо власної системи освіти: відкриття шкіл, читалень, товариств [444, с. 16]. На думку Л. Нагорної, процес творення нової ідентичності в Україні XIX ст. був характерний переходом від національного самопізнання до національного самоусвідомлення [343, с. 80].

Визначений нами період 1772–1914 рр. був важливим у формуванні української нації. Це час національного відродження, в якому дослідники виділяють три періоди становлення нації: етнографічний, або збирання спадщини; організаційний; політичний [356, с. 26]. Етносоціальний розвиток дрібної шляхти в Галичині відбувався в межах згаданих періодів у руслі загальних тенденцій.

У контексті дослідження галицької шляхти важливий ще один аспект – співвідношення між різними ідентичностями на рівні етнофора чи групи. Цього питання частково торкалися В. Левкович, Л. Нагорна, О. Нельга, М. Шульга, Н. Яковенко [332, 343, 345, 382, 385]. Людина одночасно ідентифікує себе з кількома спільнотами: соціальною, професійною, віковою, мовною, політичною, релігійною, етнічною. І зовсім не обов'язково поєднання цих ідентитетів означає їхню гармонію. Кожна з цих груп може мати свої специфічні норми і цінності, які відрізняються від норм і цінностей, вироблених і прийнятих етносом [332, с. 78]. Вимагати, щоб орієнтація особи на національні цінності обов'язково домінувала, «меншою мірою було б не демократично» [343, с. 26].

Розгляд національної самосвідомості особистості потребує врахування її соціальної належності: фіксування особливостей, зумовлених такою належністю, дає можливість констатувати й помітні відмінності в етнічній самоідентифікації між членами одного й того самого етносу [345, с. 70]. Тобто це дозволяє нам виділяти дві основні ідентичності дрібної шляхти – соціальну й етнокультурну. З огляду на різні фактори кожна з них посідала своє провідне місце на певному хронологічному відрізку.

М. Шульга визначає ідентичність також як укорінену в духовному світі особи систему цінностей, ідеалів, норм відповідної спільності, що виявляється як її стійке ядро [343, с. 26]. Саме внутрішні переміни у притаманній суспільству системі понять і цінностей пояснюють кризи в історії України. Нерівномірність видозмін цієї системи цінностей у різних групах населення, зазначає Н. Яковенко, спричинила зіткнення між прибічниками «старовини» й «новизни»,

а вже на цьому – здестабілізованому – тлі з'являлися «злий сусід», «запроданець» чи ще якась стороння сила [385, с. 14].

Відмінності між ідентичностями соціальних груп етносу спричиняють етнічні стереотипи. Останні часто виникають в умовах обмеженої інформації про об'єкт, тому можуть бути помилковими та виконувати консервативну роль, серйозно деформуючи процес міжособистісної взаємодії [337, с. 60]. В. Левкович вважає, що етнічні стереотипи, які відображають погляди різних груп і верств населення, можуть виявитися в рамках одного етносу не тільки не однаковими, але й прямо протилежними за змістом. У той же час стереотипи різних етнічних груп, які належать до одних соціальних верств, часто виявлялися ідентичними [332, с. 78].

Відмінності у цінностях зумовили непорозуміння між шляхтою і селянами (їх не слід трактувати оціночно: як вищу – нижчу, кращу – гіршу соціальну верству, – а варто сприймати як різних). Як наслідок, сформувався стереотип, який ґрунтувався на тривалому протиборстві української й польської спільнот, в основі якого лежав соціальний конфлікт між поміщиками-поляками й українськими селянами. На інтелектуальному рівні стереотип про виняткову «польську» дрібну шляхту в Галичині поширювали польські вчені. Селяни сприймали шляхтича як польського пана, через що і дрібна шляхта часто ототожнювалася з поляками.

Отже, ми систематизували сучасні науково-методологічні розробки іноземних та вітчизняних учених задля ефективного дослідження етносоціальних процесів у середовищі дрібної шляхти Галичини. Спираючись на вищесказане, вважаємо за потрібне при дослідженні шляхетської верстви враховувати, що етносоціальний розвиток як процес передбачає етнокультурну та соціальну ідентифікацію, якому притаманні змінність, динамічність, ситуативність. Формування національної свідомості дрібної шляхти впродовж XIX – початку XX ст. йшло в контексті становлення загальнонаціональної свідомості українців Галичини. Етноідентифікаційні процеси в середовищі цієї соціальної групи відзначалися нашаруванням етнічної і соціальної ідентичностей. Однак остання зовсім не применшувала значення першої: навпаки, їх поєднання створювало своєрідний колорит і демонструвало наявність серед українців шляхетської верстви.

1.2. Джерела

Основою наукової роботи, за допомогою якої забезпечується принцип об'єктивності дослідження, є джерела. Всебічне висвітлення етносоціального розвитку дрібної шляхти в Галичині можливе лише за умови залучення до вивчення цілого комплексу джерел. Автор використав документи Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові), Державного архіву Львівської області (далі – ДАЛО), Державного архіву Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), Державного архіву Тернопільської області (далі – ДАТО), Архіву Нових Актів (Archiwum Akt Nowych) (Республіка Польща), Державного архіву в м. Перемишлі (Archiwum Państwowe w Przemyślu) (Республіка Польща); матеріали відділу рукописів Львівської Національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, архіву Інституту народознавства НАН України (м. Львів); матеріали Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського, Історико-меморіального музею Степана Бандери у с. Старому Угринові Калуського р-ну Івано-Франківської обл., Музею історії с. Витвиці ім. З. Красівського (с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл.).

Особливістю джерельної бази дослідження є відсутність прямих джерел про дрібну шляхту як окрему верству населення. Отже, джерельна база роботи досить строката. Її становлять архівні матеріали, опубліковані документи, результати польових досліджень автора, статистичні матеріали, преса, мемуарна література, твори мистецтва, фотодокументи, художня література та інші.

Серед архівних документів значний науковий інтерес являють метричні книги про народження та шлюби віруючих парафій Галичини. Автор використав 42 метрики фонду 201 «Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів» ЦДІАУ у Львові, фонду 631 «Колекція метричних книг церков, костелів, синагог Station Станіславського воєводства реєстрації народження, шлюбів та смертей» ДАІФО, фондів 485 «Повітові Римо-католицькі деканати Галицького намісництва» і 487 «Греко-католицькі повітові управління Тернопільського краю Галицького намісництва» (з 1921 р. Тернопільського воєводства)» ДАТО, фонду Греко-католицького єпископства в Перемишлі, Державного архіву в м. Перемишлі (Республіка Польща) (Archiwum Państwowe w Przemyślu, zespul Archiwum Biskupstwa grekokatolickiego

w Przemyślu). Священики були зобов'язані вести записи всіх народжених і померлих та шлюбів у своїй парафії. Зокрема, у метричній книзі народжених вони зазначали ім'я і прізвище новонародженого, дату народження, номер будинку, віросповідання, імена рідних та хрещених батьків, а також у графі «conditio» їхній соціальний стан. Записи велися в основному латинською мовою впродовж кінця XVIII – початку XIX ст., польською протягом XIX – початку XX ст. і окремі українською мовою наприкінці XIX – на початку XX ст.

Фіксування соціального стану являє для нас особливу наукову цінність. Так, більшість селян зазначали як «agrikola», «rustici», що з латинської перекладається як селянин, хлібороб, або «rolnik», що означає те саме по-польськи. Дрібну шляхту записували «nobilis», що з латинської перекладається як шляхетний (знатний), а в окремих випадках як «szlachta», що польською мовою означає шляхта.

Однак ця група джерел має певні недоліки. Так, у метричних книгах кінця XVIII – першої половини XIX ст. часто не вказували соціального стану особи або ж зазначали його в останній графі одночасно навпроти прізвищ батьків і хрещених, що не дозволяє точно встановити «власників соціального стану» – рідних чи хрещених батьків дитини стосується цей запис. Наприклад, у метричних книгах одруження римо-католицького деканату с. Пилатківців Борщівського повіту від 1785-го по 1818 р. записували тільки ім'я та прізвище наречених [86, арк. 30–43]. Ускладнює роботу з метричними книгами їхня неповна підбірка в архівах по різних селах за всі роки. Багато метричних книг було знищено, частина потрапила у відання міських РАГСів, а ще частина досі залишається в церквах. За такої ситуації неможливо зробити повний збір даних по різних селах за один і той же період. Крім того, нерозбірливі почерки священиків у документах не завжди дають змогу точно встановити прізвище. Написані по-польськи книги містять довільне полонізоване написання прізвища залежно від уявлення дописувача про тодішні правила граматики та рівня його освіти [272, с. 108].

Але, незважаючи на це, метричні книги є цінним джерелом для дослідження процесів етнічної та соціальної ідентифікації в окремих групах населення, зокрема і дрібної шляхти. Автор використав ці документи як статистичне джерело для підрахунку відносної частки шляхти в окремих поселеннях. Вони дають змогу встановити родинні зв'язки між шляхетськими сім'ями різних сіл. Дослідження

метричних книг шлюбів дозволяє відтворити асиміляційні процеси, збереження соціальної замкнутості в середовищі дрібної шляхти, аспекти сімейного права.

Слід відзначити певну відмінність записів метричних книг римо-католицьких та греко-католицьких деканатів. У метриках греко-католицьких парафій записи вів постійно один парох протягом свого перебування на парафії. Метричні книги римо-католицьких деканатів відрізняються тим, що оскільки при костьолах було декілька священиків, то, відповідно, і записи в метричних книгах вели різні люди (кілька шлюбів записав один священик, наступні декілька – інший, а потім знову йшов запис попереднього священика). Так, батько Кендзіцький із с. Залісся Борщівського повіту 1835 р. зазначений як «laborius», а в 1842 р. – як «nobilis» [89, арк. 13 зв. – 17]. Отже, метрики греко-католицьких парафій відзначаються більшою постійністю записів, а відповідно – і меншою суб'єктивністю, ніж римо-католицькі.

Цінним інформаційним джерелом є справа 275 «Статистичні таблиці сіл і селищ у повітах Східної і Західної Галичини», що зберігається у відділі рукописів Львівської Національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України [93]. Документ підготовлений Краєвим статистичним бюро і містить дані про кількісне співвідношення осіб різного віросповідання серед жителів сіл Галичини, в тому числі й відносну частку шляхти. Це джерело чітко ілюструє релігійну, а відповідно, й етнічну ідентифікацію мешканців таких великих шляхетських осередків, як с. Комарники та с. Березів-Середній. Інформацію подібного характеру містять шематизми греко-католицьких парафій Львівської архиєпархії, Станиславівської єпархії, об'єднаних Перемишльської, Самбірської та Сяноцької єпархій, які подають статистичні дані про віросповідання [176–200]. Їх аналіз дозволяє простежити зміну чисельності римо- та греко-католиків у шляхетських селах. Вони містять інформацію про меценатів церков – т. зв. коляторів чи патронів, у ролі яких часто виступала місцева шляхта.

В окрему групу джерел можна виділити матеріали діяльності читалень Товариства ім. М. Качковського та «Просвіти» в шляхетських селах, що містяться у 146 та 348 фондах ЦДІАУ у Львові [6–16, 34–56]. Ці документи ілюструють участь шляхти у просвітницькому русі українців Галичини та відображають рівень національної свідомості жителів шляхетських сіл. В основному цю документацію становлять заяви-прохання на дозвіл відкриття читалень, звіти про їх діяльність.

Окрім того, в них побіжно висвітлюються національні стосунки в селі, взаємини між шляхтою та селянами.

Науковий інтерес являють архівні документи, що стосуються діяльності Товариства руської шляхти в Галичині (1907–1914 рр.) в м. Самборі. Повна збірка матеріалів цієї організації міститься у фонді ф-1245 «Самбірський музей товариства «Бойківщина», м. Самбір» ДАЛО та частково у фондах 146 «Галицьке намісництво м. Львів» і 309 «Наукове товариство ім. Т. Шевченка (м. Львів)» ЦДІАУ у Львові [77–83, 17, 32]. Ці документи є цінним історичним джерелом щодо етнічної ідентичності частини дрібної шляхти в Галичині на початку XX ст. Статут товариства, звіти про діяльність, агітаційні матеріали засвідчують український етнічний характер його членів.

Матеріальне становище, соціальну диференціацію дрібної шляхти ілюструють матеріали 19 та 20 фонду відповідно «Йосифінська метрика» і «Францисканська метрика» ЦДІАУ у Львові [1–5]. На відміну від Йосифінської, у Францисканській метриці виділяли домінікальну, рустикальну та вільну власність. До останньої й відносилися землі вільної шляхти. Власність чиншової шляхти записували до рустикальної. Аналіз метрик дозволяє простежити особливості фіксації імен, прізвищ та придомків (додаткових прізвищ) шляхти. Так, у с. Винятинцях як власників землі зазначено Івана Кінащука, Яна Яворського та Яна Борковського [1, арк. 9 зв.].

Цінну інформацію почерпнуто з фонду 71 Архіву Нових Актів (Archiwum Akt Nowych) (Республіка Польща) [141–146]. Незважаючи на те що матеріали стосуються діяльності «Комітету справ загродової шляхти на Сході Польщі» 1937–1939 рр., вони ілюструють стан досліджень дрібної шляхти на той час польськими науковцями. Особливий інтерес являють справи 21 і 22 з детальними описами та мапами шляхетських сіл [145, 146].

Складником джерельної бази є також різнопланові архівні справи, а саме: судові документи щодо суперечок шляхетських громад із панським двором, встановлення спадщини, розірвання шлюбу, особові справи священиків, їх звіти про ситуацію в парафіях, – які уточнюють і доповнюють загальну картину етнічної та соціальної ідентифікації, громадського життя шляхти.

Серед неопублікованих документів цінну інформацію містить «Хроніка парафії с. Бережниці-Шляхетської Калуського повіту Львівської дієцезії», написана парохом Дмитром Березовським від 4 трав-

ня 1934 р. [157]. Документ ілюструє національні та соціальні відносини у великому осередку дрібної шляхти с. Бережниці-Шляхетської. В ньому описується перехід 300 осіб шляхетського походження на римо-католицизм. Його аналіз дає змогу простежити фактори зміни етнічної ідентичності шляхти.

З метою комплексного висвітлення етносоціального розвитку дрібної шляхти в Галичині автор провів польові дослідження в шляхетських селах різних ареалів розселення. Зокрема, 2 квітня 2004 р. – в с. Витвиці Долинського р-ну Івано-Франківської обл., 20 квітня 2004 р. – у с. Корчині Сколівського р-ну Львівської обл., 21 квітня 2004 р. – у с. Бережниці Калуського р-ну Івано-Франківської обл., 9–10 серпня 2004 р. – в селах Березові-Нижньому та Березові-Верхньому Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 18 серпня 2004 р. – в с. Маткові Турківського р-ну Львівської обл., 18–19 серпня 2004 р. – в с. Нижньому Гусному Турківського р-ну Львівської обл., 19 серпня 2004 р. – в с. Верхньому Висоцькому Турківського р-ну Львівської обл., 20 серпня 2004 р. – в с. Комарниках Турківського р-ну Львівської обл., 21 серпня 2004 р. – в с. Ільник Турківського р-ну Львівської обл., 23 серпня 2005 р. – в с. Збручанському Борщівського р-ну Тернопільської обл., 24 серпня 2005 р. – в с. Заліссі Борщівського р-ну Тернопільської обл., 4 листопада 2005 р. – в с. Боднарові Калуського р-ну Івано-Франківської обл. [100–130].

При проведенні польових досліджень ми врахували методичні рекомендації М. Панькова [350]. Дослідження проведено у формі одно- і дводенних експедицій, виїздів у населені пункти методом інтерв'ювання респондентів. Було опитано 29 осіб, які народилися від 1903-го по 1926 рік. У зв'язку з віддаленістю хронологічних рамок дослідження ми зафіксували спогади більшості старожилів про становище осіб шляхетського походження в міжвоєнні роки, а також їх спомини з розповідей їхніх батьків та родичів про становище шляхти наприкінці XIX – на початку XX ст. Вважаємо, що респонденти, особливо старші за віком, є носіями успадкованої інформації про етносоціальний розвиток шляхти до 1914 р. Тому, на нашу думку, вибірково, при науковому критичному підході, їхні свідчення можна вважати достовірними.

Особливу цінність польові матеріали являють для вивчення національної і соціальної свідомості нащадків шляхти. В ході експедицій виявлено певну закономірність, що в селах, де шляхетський

елемент був монолітним, усвідомлення належності до цієї верстви поступово приглушувалося [108, 109, 112]. Дослідження різних ареалів розселення дрібної шляхти дало підстави для порівняння відмінних проявів цих ідентичностей. Зокрема, в с. Корчині виявлено високий рівень соціальної свідомості, акцентування уваги на шляхетському походженні, – натомість у селах Збручанському та Заліссі, навпаки, ці почуття були приглушені [103, 122]. В ході експедицій вдалося уточнити місцеві самоназви шляхти і селян: шляхта в Березовах називала селян «мужиками», в с. Комарниках – «рустикальними», в селах Маткові, Нижньому Гусному, Верхньому Висоцькому, Ільнику – «хлопами»; селяни називали «шлєхту» зневажливо «хрунями», «мургами».

Крім того, польові дослідження дали змогу визначити як локальні, так і загальні етнографічні риси вбрання дрібної шляхти, прослідкувати збереження її соціальної замкнутості в різних регіонах Галичини.

Джерельну базу дослідження доповнюють щоденники польових експедицій львівського вченого Р. Кирчева та фольклорні записи Г. Дем'яна, які зберігаються в архіві Інституту народознавства НАН України (м. Львів) [96–99]. А саме: матеріали Бойківської етнографічної експедиції від червня 1976 р. і осені 1976 р., зокрема із сіл Маткова і Верхнього Гусного Сколівського р-ну Львівської обл., від червня 1977 р. із с. Витвиці Долинського р-ну Івано-Франківської обл., матеріали експедиції на Покуття від червня 1992 р. із с. Ісакова Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл. [96–98]. Ці документи цінні тим, що опитані респонденти були 1902–1907 рр. народження, і їхні розповіді побудовані на безпосередніх враженнях та спогадах про австрійські часи. Щоденники уточнюють інформацію про матеріальну культуру і побут шляхти, її взаємини із селянами. Фольклорні записи Г. Дем'яна подають відображення теми дрібної шляхти в усній народній творчості [99].

Серед опублікованих джерел значну цінність становить «Реєстр галицької та буковинської шляхти» («Poczet szlachty galicyjskiej i bukowińskiej»), який вийшов друком у 1857 р. у Львові [172]. У ньому подається список осіб, які до того часу отримали чи підтвердили шляхетство. В реєстрі містяться дані про ім'я, прізвище, придомок і герб шляхтича, вказані титул (тільки для тих, хто мав титул графа, князя чи барона), а також рік підтвердження й установа, яка видала доку-

мент. Аналіз видання показав, що багато осіб шляхетського походження, які отримали підтвердження статусу, були родом із сіл Білини-Великої, Струтина, Чайковичів, Ільника, Кульчиців, Комарників та інших.

Подібним за видом джерелом є збірники списків прізвищ осіб шляхетського походження. Так, у каталозі А. Стекерта «Придомки польські, литовські і русинські» («Przydomki Polskie, Litewskie i Rusińskie») подається 2767 придомків, уточнюються період їх походження, регіон, герб роду [174].

Особливістю групи опублікованих джерел є відсутність спеціальних збірників документів із цієї теми. Автор використав окремі матеріали, які більшою чи меншою мірою висвітлюють етносоціальний розвиток шляхти в Галичині. Зокрема, видані українськими дослідниками М. Зубрицьким «Село Мшанець Старосамбірського повіту. Матеріали до історії галицького села» та І. Франком «Записки руського селянина з початку XIX ст.» змальовують реальні події буденного життя дрібношляхетської верстви, стосунки між шляхтою, селянами, духівництвом та місцевою владою [162–164, 169]. Сучасний польський вчений З. Конечний опублікував доповідь «Проблема загродової шляхти на сході Польщі». Її прочитав якийсь Садовський 15 листопада 1937 р. на конференції міжміністерського комітету, присвяченій загродовій шляхті [175]. В рефераті йдеться про відмінності становища дрібної шляхти під владою Австро-Угорщини та Російської імперії, про особливості її національної й соціальної свідомості в різних регіонах Галичини та Волині.

В окрему підгрупу опублікованих джерел можна виділити збірники народних пісень, в яких згадується про життя шляхти. Зокрема, це збірки пісень «Вацлава з Олеська», Ігнатія Галькома, Якова Головацького [171, s. 49–51; 165, с. 697–698; 161, с. 265, 364]. Важливу інформацію довідкового характеру містить багатотомне видання кінця XIX ст. «Географічний словник Королівства Польського та інших слов'янських країн» (Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow Słowiańskich) [436–439]. Особливістю словника є те, що в ньому подані дані про шляхетські села на час написання книжки, уточнюються окремі факти того часу.

Окремою групою джерел, що передають дух епохи, виступають епістолярна спадщина, мемуари, описи подорожей. Значний інтерес являють листи вчителя із Самбора Т. Біленького до громадського дія-

ча О. Барвінського 1896–1911 рр., у яких він описує становище дрібної шляхти в Самбірському, Старосамбірському, Турківському повітах, указує на особливості її національної та соціальної свідомості [94]. В. Завадський описав чиншову шляхту Поділля, «як бачив власними очима» [428, s. 3]. У спогадах громадських діячів І. Макуха (1872–1946 рр.) і о. Тита Войнаровського (1856–1938 рр.) згадується про шляхетські села в повіті Товмач (Ляцьке-Шляхетське та Озеряни) [247, 226]. Письменник А. Чайковський (1857–1935 рр.) своїми листами до редактора газети «Діло» І. Белея та громадського діяча О. Маковея підтверджує достовірність сюжетів у його повістях про ходачкову шляхту [258–259]. Спогади Є. Олесницького (1860–1917 рр.) передають ставлення його родичів до шляхетських традицій [251].

Цінним джерелом вивчення етносоціальних взаємовідносин між селянами та міщанами-шляхтою впродовж кінця XIX – першої половини XX ст. є неопублікований щоденник Й. Яворського, уродженця містечка Кулачківців [137]. Незважаючи на шляхетське походження, автор з іронією описує міщан-шляхтичів і з більшою симпатією ставиться до селян. Народний одяг він називає «красивим селянським строєм», а шляхетський – «лахами» [137, арк. 11].

Інформативним за змістом є видання «Історія Витвиці в документах і спогадах» старожилів та відомих людей села [224, 243, 255]. Зокрема, автор використав спогади Л. Витвицької про одяг селян і шляхти с. Витвиці, М. Попадюк (Волковецької) про місцеві традиції та звичаї, уродженця села З. Красівського про шляхетську родину Красівських [224, с. 93–98; 255, с. 45–54; 243, с. 80–83]. Загалом мемуарна література позначена тенденційністю, суб'єктивністю викладу матеріалу. Поряд з тим її вивчення дає не тільки знання конкретних фактів, а й передає багатоманітність тієї епохи.

Значний масив документів мемуарного характеру видали учені й активні громадські діячі української діаспори. Вони вийшли друком у історико-мемуарних збірниках по регіонах Галичини, а саме: «Бойківщина», «Стрийщина», «Дрогобиччина», «Комарно – Рудки та околиця», «Альманах Станіславівської землі», «Коломия і Коломийщина», «Чортківська округа», «Бучач і Бучаччина», «Підгаєцька земля», «Теребовельська земля», «Заліщицька земля» [219–223, 227–230, 232, 234–242, 245–246, 248–250, 252–254, 257, 260–263]. Тут переважають спогади українських емігрантів про національно-культурні, просвітні, соціальні процеси в селах, звідки вони походили. В їх кон-

тексті описуються особливості етносоціальної ідентифікації дрібної шляхти тих країв, її духовна і матеріальна культура, взаємовідносини із селянами. Зокрема, міститься інформація про такі села: Говилів-Великий, Струтинь-Нижній, Грабовець, Винятинці, Березови – Верхній, Середній та Нижній, Залісся, Улично, Застіноче, Криницю, Білобожницю. Подібно до інших мемуарів, ці спогади відзначаються певною суб'єктивністю поглядів авторів. Незважаючи на це, ці документи доповнюють джерельну базу дослідження значним фактологічним матеріалом, сприяють кращому розумінню багатьох етнічних та соціальних процесів у Галичині. Загалом подана в них інформація стосується переважно періоду кінця XIX – початку XX ст.

Певну інформацію з досліджуваних питань можна почерпнути з періодичних видань того часу («Діло», «Народне слово», «Нива», «Батьківщина» та ін.). Частина з них стосується діяльності Товариства руської шляхти в Галичині (м. Самбір), висвітлює погляди тодішньої української громадськості щодо цієї організації та проявів шляхетства серед українців [201, 202, 216]. Іншу частину становлять замітки дописувачів газет про ситуацію в краю, у контексті яких згадується про шляхту окремих місцевостей. Зокрема такі: І. Кузев «Житє-бутє, звычаї и обычаї горского народу», «Із нашого краю. Самбірщина (з Кульчиць Шляхоцьких)», «Єще в справі переходів з обряду руского на латинський» та інші [207, 204, 203].

Художні твори Г. Цеглинського й А. Чайковського про життя ходачкової шляхти виступають доповнювальним інформаційним джерелом до вивчення етносоціального розвитку цієї верстви. Галицький письменник Г. Цеглинський, написавши у 1886 р. комедійну п'єсу «Шляхта ходачкова», був одним з перших літераторів, хто почав розробляти цю тему. В комічному жанрі авторові вдалося достовірно зобразити амбіції цієї верстви населення. Схвальні відгуки про цей твір дали сучасники письменника І. Франко та О. Огоновський. Іван Франко писав: «Твір вірний з етнографічного і психологічного погляду... Загалом постаті шляхти «схоплені живцем з дійсності і відтворені дуже влучно» [312, с. 17]. Сюжет п'єси розгортається в Ходачкові в 90-х роках XIX ст. і розповідає про вибори префекта шляхетської громади, ілюструє реакцію шляхти на рішення префекта видати заміж свою дочку за звичайного селянина, тим самим порушивши шляхетські звичаї. Комічно зображено амбітні суперечки за посаду префекта шляхтичів, які не вміли навіть писати.

Творам письменника А. Чайковського властивий високий вектор достовірності, оскільки автор сам походить із дрібношляхетського середовища (с. Чайковичі тепер Самбірського р-ну Львівської обл.) і мав можливість безпосередньо спостерігати за ним, а також бачити зсередини, пережити багато моментів з усього того, що знайшло відображення в його творах [316, с. 5]. Сироту з дитячих років, А. Чайковського виховували родичі в с. Гордині на Самбірщині, яке також було осередком дрібної шляхти. В автобіографії він писав: «Малим 5-літнім хлопцем перейшов я жити до Гордині-Закуття між малоземельну шляхту» [258, с. 274]. Отож безпосереднє враження мало першорядне значення в генезисі шляхетських повістей письменника.

До циклу шляхетських повістей А. Чайковського належать твори «Олюнька» (1895 р.), «В чужому гнізді» (1896 р.) і «Малолітній» (1919 р.) [447–449]. У них письменник добре передав збереження соціальної свідомості в середовищі дрібної шляхти після скасування кріпацтва в 1848 р. в Галичині. Твори містять детальні етнографічні характеристики особливостей чоловічого і жіночого одягу шляхти та селян, їх житла, описи елементів духовної культури. Прототипом Пишнівців в «Олюньці» та «В чужому гнізді» письменникові послужило шляхетське село Гординя. Якщо сюжет «Олюньки» хронологічно пов'язаний з другою половиною XIX ст., то повість «В чужому гнізді» розповідає про ходачкову шляхту ще з часів панщини і перших років після її відміни. Ця часова різниця обох творів досить відчутна в їхньому змісті. В першому випадку превалює те, що сам автор мав можливість бачити і спостерігати в житті дрібної шляхти, а в другому – що він міг почути з розповідей інших, дізнатися з писемних матеріалів [316, с. 21]. В листі до О. Маковея від 28 грудня 1895 р. А. Чайковський писав: «Не штука було писать «Олюньку», коли я її знав лично, з нею бавився (ми в однім селі росли, Пишнівці – Гординя), знав цілу єї історію...» [259, с. 58].

Окрему групу джерел із вивчення матеріальної культури дрібної шляхти становлять твори художнього мистецтва, зокрема акварелі Ю. Глоголовського [168]. Хоча науковці піддають сумніву їх відповідність джерелознавчим вимогам, ці малюнки є цінним науковим джерелом. Художник Ю. Глоголовський, подорожуючи Галичиною впродовж першої половини XIX ст., змальовував пересічних людей з детальним відображенням особливостей їхнього одягу. В той час місцеві відмінності в одязі етнографічних груп українців Карпат

(гуцулів, бойків, лемків) були особливо помітними. Проте на сьогодні значну кількість локальних рис матеріальної культури вже втрачено і неможливо відтворити. Тому акварелі Ю. Глоголовського дуже цінні тим, що в них ще знаходимо риси, притаманні одягові сільського населення Прикарпаття і Карпат на початку XIX ст. Декілька малюнків художника зроблено з одягу дрібної шляхти, що дозволяє відтворити особливості її вбрання протягом першої половини XIX ст. [168, с. 213]. Зокрема, в колекції представлені малюнки шляхтичів і шляхтянок з околиць Стрия, Дрогобича, Калуша, Турки, Сколе, Болехова, Долини. Дослідження акварелей підтвердили припущення про намагання шляхти вирізнитися серед селян, особливо оздобленням одягу. Аналіз малюнків засвідчує і залежність вбрання шляхти від її матеріального становища, оскільки одяг незаможного шляхтича не відрізнявся від селянського.

Фотодокументи із зображенням осіб шляхетського походження дають образну уяву про етнографічні особливості цієї групи. Це світлини з приватних архівів П. Арсенича, М. Височанського, В. Дольної, І. Любчика, краєзнавчого музею історії с. Витвиці ім. З. Красівського, а також матеріали польових експедицій автора. Вони наочно відтворюють характерні риси одягу досліджуваної верстви в різних регіонах Галичини на початку XX ст., весільне вбрання шляхти. На фотодокументах зображені жителі с. Витвиці (тепер Долинського р-ну Івано-Франківської обл.), с. Березова-Нижнього (тепер Косівського р-ну Івано-Франківської обл.), с. Кульчиців (тепер Самбірського р-ну Львівської обл.) та Ляцького-Шляхетського (сьогодні с. Липівка Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.) [158, 132–136, 130, 138–140]. Дві фотокартки ілюструють весільне вбрання шляхти із сіл Березова-Нижнього та Кульчиць. Не дивлячись на те що фото наречених Д. Кульчицької і Ф. Опришка з с. Кульчиць датується 1926 р., воно має інформаційну вартість, оскільки ілюструє весільне вбрання української шляхти і дає змогу відтворити його прототип початку XX ст. З матеріалів польових досліджень автора цінною є світлина верхнього весільного одягу шляхтича із с. Березова-Верхнього – опончі, яка збереглася з початку минулого століття.

Фонди Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського містять експонати одягу жителів шляхетських сіл Прикарпаття. Так, у музейній колекції зберігаються шляхетська свита другої половини XIX ст. із с. Космача Косівського

р-ну Івано-Франківської обл., жіночий головний убір – очіпок (1860 р.), кептар, кожух, сорочка початку XX ст. із с. Березова-Нижнього [153–156]. Порівняння вбрання шляхти із с. Березова з одягом жителів типових гуцульських і покутських сіл дозволяє встановити спільні й відмінні риси матеріальної культури.

Отже, наявні джерела відображають основні проблеми етносоціального розвитку дрібної шляхти в Галичині впродовж 1772–1914 рр. Їх комплексне дослідження дає можливість відтворити тенденції етнокультурних процесів у середовищі шляхти, проаналізувати причини та хід трансформації її національної й соціальної свідомості, визначити особливості матеріальної культури, громадсько-церковного та родинного життя, демографічні характеристики шляхти.

У роботі використані архівні справи, опубліковані документи, матеріали польових досліджень, які продемонстрували значний інформаційний потенціал джерельної бази. Охарактеризовані джерела ми систематизували на основі найпоширенішої загальної класифікації джерел за їх значущістю та інформативністю. Виділено неопубліковані архівні документи (метричні книги народження та шлюбів віруючих греко-католицьких і римо-католицьких парафій Галичини, статистичні матеріали щодо чисельності дрібної шляхти, національного складу шляхетських сіл, Йосифінська та Францисканська метрики, документи діяльності читалень Товариства імені М. Качковського й «Просвіти», Товариства руської шляхти в Галичині), опубліковані джерела («Реєстр галицької та буковинської шляхти», географічний словник), епістолярну спадщину і мемуари, художні твори А. Чайковського, акварелі Ю. Глоголовського, фотодокументи, музейні етнографічні експонати, матеріали польових досліджень автора, а також Р. Кирчева і Г. Дем'яна. Джерелознавча цінність писемних джерел полягає в їхній інформаційній насиченості. Однак при їх використанні, особливо мемуарної літератури, слід врахувати світоглядні позиції авторів. Характерною особливістю використаних документів і матеріалів у роботі є їхнє практичне значення та відповідність окремим проблемам: документи, що інформують про матеріальну культуру, не завжди можуть свідчити про національну чи соціальну свідомість дрібної шляхти.

1.3. Історіографія

Дрібна шляхта як окрема соціальна верства сільського населення Галичини досі залишається цікавим і маловивченим феноменом нашого минулого. Комплексний і критичний аналіз праць українських і польських етнографів, істориків, громадських діячів дозволить простежити історію вивчення цієї соціальної групи, врахувати здобутки та прорахунки дослідників при її подальшому дослідженні.

Першу спробу підсумувати дослідження про дрібну шляхту Галичини зробив ще в 1938 р. учений А. Тарнавський у виданні «Шляхта загродова у південно-східній Польщі. Матеріали до бібліографії» [424]. Незважаючи на те що книжка вийшла як урядове замовлення з метою активізації питання загродової шляхти, вона є цінним матеріалом з огляду підбірки наявних на 1938 р. джерел та літератури. Автор подає 104 позиції бібліографії, наводить цитати, де йде мова про шляхту, з уточненням сторінок видань. Однак недоліком книжки є відсутність у бібліографічному списку праць українських краєзнавців, етнографів, істориків про шляхту. Зокрема, до того часу вже вийшли друком роботи І. Франка, Я. Головацького, В. Площанського, М. Зубрицького [377–379, 283–285, 351, 305–307].

У вітчизняній науці історичний аналіз проблеми зробив львівський етнограф Р. Кирчів у публікації «Дрібна шляхта Українського Прикарпаття (До проблеми історико-етнографічного вивчення)» (1998 р.) [313]. Підсумовуючи здобутки історичної та етнографічної наук, автор обмежив географічні межі дослідження тільки Українським Прикарпаттям. Перша спроба Р. Кирчева дослідити історіографію дрібної шляхти в Галичині, але в контексті дослідження Бойківщини, була зроблена ще в 1978 р. У праці «Етнографічне дослідження Бойківщини», де автор аналізує роботи І. Любича-Червінського, І. Вагилевича, І. Коперніцького, М. Зубрицького, А. Кучери [314, с. 27, 40, 59, 61, 134]. Заслуга цих публікацій Р. Кирчева в тому, що він один з перших у сучасній українській науці підняв питання про дрібну шляхту в Галичині, звернув увагу на його недослідженість вітчизняними вченими.

Ще в 1939 р. дослідник М. Голубець констатував: «Один з найпозитивніших відламів старого українського громадянства – його аристократія, залишилася поза обрієм нашого зацікавлення, а пройдений нею шлях, наче провалився, залишаючи чорну прірву в на-

шому історичному самопізнанню» [286, с. 15–16]. Така тенденція частково зберігається і до сьогодні.

Започаткування вивчення дрібної шляхти пов'язане з процесами національного відродження, які на початку XIX ст. охопили всі слов'янські народи, в тому числі українців і поляків. Маючи свої локальні особливості, дещо варіюючи в хронологічних межах, за суттю вони залишалися однаковими: прагнення до відновлення й утвердження етнічної своєрідності через пошуки свого коріння. Це, в свою чергу, на початковому етапі відбувалося через «збирання спадщини» – активний збір представниками інтелігенції зразків матеріальної та духовної культури, запис усної народної творчості. Проте якщо особлива увага зосереджувалася на дослідженні самобутності та колоритності етнографічних груп Галичини – гуцулів, бойків і лемків, то вивчення шляхти носило дотичний характер. Це, очевидно, було пов'язане зі складністю у дослідженні шляхетської верстви.

Одна з перших розвідок, де наводяться факти з життя ходачкової шляхти, належить польському етнографові й публіцисту І. Любичеві-Червінському. В монографії «Okolica Za-Dniestrska między Stryjem i Łomnicą» (1811 р.) автор характеризує цю верству загалом негативно [408]. Звертаючись до панщизняних селян, він наказує не терпіти наруги з боку посесора, жидів, а також чиншової шляхти [408, s. 226]. У 30-х рр. XIX ст. польські етнографи Л. Голембйовський [405] та Я. Лозінський [173] у своїх працях подали невеличкі замітки з побуту та звичаїв дрібної шляхти. Я. Лозінський писав, що господарі-шляхтичі через відсутність синів беруть у прийми зятів для дочок, переписуючи їм ґрунт або хату [173, s. 6].

Дрібна шляхта як окрема група населення згадується в історико-географічних описах Галичини 40–90-х років XIX ст. М. Весьоловський у 1842 р. писав, що чиншова шляхта нічим не відрізнялася від селян [426, s. 57]. І. Ступницький указував на відсутність серед русинів шляхти [418, s. 29]. В подібній за стилем праці «Прикарпатская Русь подъ владеньемъ Австріи» Ф. Свистун при розгляді соціальних відносин згадує і дрібну шляхту [364, с. 338].

З українських авторів першої половини XIX ст. про цю верству писав один із засновників «Руської трійці» – І. Вагилевич в історико-етнографічному нарисі «Bojki. Szczep rusko słowiański w Galicyj» (1841 р.) [92]. Розглядаючи дрібну шляхту поряд з панщизняними селянами та кметами як одну із соціальних груп бойків, він зазначав,

що її домашнє життя і побут нагадують галицько-руських міщан [92, арк. 16].

У 60–70-х рр. XIX ст. результати своїх польових досліджень Галичини та Закарпаття опублікував ще один член «Руської трійці» – Я. Головацький [283–285]. Даючи детальну характеристику одягу дрібної шляхти, розвиваючи твердження І. Вагилевича, він наголошував на присутності в ньому елементів міської культури. Однак через бідність шляхта шила одяг з домотканого полотна [284, с. 23]. Учений утвердив думку, що дрібношляхетська верства на культурно-побутовому рівні була перехідною ланкою між містом і селом.

Вивченням особливостей життя дрібної шляхти як соціальної групи сільського населення Самбірщини – регіону з найбільшою густотою її розселення займався сучасник Я. Головацького, польський історик В. Лозінський. Його нарисн «Підкарпатське Подністров'я. Народні картинки» (1862 р.) написані на основі безпосередніх спостережень автора із залученням значного історичного матеріалу [313, с. 108].

Цікаві відомості краєзнавчого характеру про шляхетські села Витвицю та Корчин подав історик В. Площанський у публікації «Нѣкоторыи села Галицкой Руси», в якій використано зібраний автором у 70-х рр. XIX ст. польовий етнографічний матеріал [351]. Він відзначив однаковість звичаїв селян і шляхти цих сіл, що свідчило про їх спільне походження.

Загалом, слід зазначити, що протягом XIX ст., крім останніх десятиріч, незважаючи на активний розвиток історико-етнографічної науки, дрібна шляхта залишалася майже поза увагою дослідників. Перші публікації носили нотатковий, фрагментарний характер, часто тенденційний, без наукового підходу. Починаючи з другої половини XIX ст., інтерес до вивчення шляхетської верстви зростав. Роботи зазначеного періоду про дрібну шляхту Галичини характерні тим, що в переважній більшості їхні автори були сучасниками тих подій. Це, у свою чергу, вимагає критичного аналізу при їх опрацюванні, з урахуванням похибки певного суб'єктивізму авторів у висвітленні цієї проблеми.

З широким розмахом культурно-просвітницького руху, політизацією суспільно-громадського життя в Галичині в останні десятиліття XIX – на початку XX ст. спостерігалося помітне пожвавлення і в наукових колах. Якісно нового, наукового характеру набували історико-етнографічні дослідження, в тому числі і про шляхту. Тоді вийш-

ли праці М. Зубрицького та І. Франка [162–164, 305–307; 169, 377–379]. Найвідомішою є публікація І. Франка «Дещо про шляхту ходачкову», де він подає «маленький причинок до пізнання тої шляхти» [379, с. 180]. Праця публікувалася в двох дещо змінених варіантах. Так, у виданні за 1870 р. подано опис одягу шляхти [378]. У наступній статті вчений навів трагікомедійні випадки з життя ходачкової шляхти із сіл Нагуєвичів та Ясениці-Сільної, – в яких не тільки селяни, але й сама шляхта насміхається зі своєї шляхетської пихи [379]. В публікації «Грималівський ключ в 1800 р.» І. Франко на основі аналізу інвентарних документів описав матеріальне становище селян у подільських селах, подавши також короткі замітки про податки і обов'язки місцевої чиншової шляхти [377].

До вивчення історії та культури сільської шляхти багато доклався галицький краєзнавець М. Зубрицький. На початку XIX ст. в «Записках Наукового Товариства ім. Т. Шевченка» вийшла низка його наукових розвідок [162–164, 305–307]. Наукову вартість для вивчення матеріальної культури дрібної шляхти мають такі роботи дослідника, як «Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині» та «Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повіта», де міститься детальний етнографічний опис шляхетських опанч, взуття, додаються ілюстрації одягу [305, 307]. М. Зубрицький мав змогу особисто бачити ті речі, а відповідно, й повніше та достовірніше їх описати. В розвідці про рекрутчину він наводить приклади звільнення шляхти від військової служби [306].

На початку XX ст. плідно продовжував працювати вже згадуваний польський історик В. Лозінський. У його відомому есе «Правом і безправ'ям. Образ побуту Червоної Русі в XVII ст.» («Prawem i Lewem. Obraz obyczajowości Rusi Czerwonej w wieku XVII») представлений весь зібраний протягом багатьох років історико-етнографічний матеріал про галицьку шляхту [404]. Автор подав перелік шляхетських осередків у Галичині, описав стосунки між селянами та шляхтою. Важливими є його твердження про етнічно український характер дрібної шляхти станом на XVII ст. [404, s. 297].

У той час серед польських кіл зароджуються ідеї, що пізніше будуть взяті за основу польської політичної доктрини. Їх автором був польський етнограф і антрополог І. Коперніцький. Мова йде про твердження, що дрібна шляхта походить від польських військових ко-

лоністів, які з часом «зрусинилися» (через прийняття української мови та перехід на греко-католицизм) [313, с. 109].

Значний інтерес викликають замітки про буденність і звичаї сільської шляхти Старосамбірщини у праці вчительки з м. Старого Самбора З. Стшетельської-Ґринберґ «Staromiejskie. Ziemia i Ludzie», яка написана із залученням історичних документів та матеріалу, зібраного нею під час учителювання в тій місцевості [394]. Однак цьому виданню притаманна певна тенденційність. Авторка, як й І. Коперніцький, визначальну роль у заселенні галицьких земель відводить польським колоністам, маґнатам і шляхті. Виводячи предків дрібної шляхти з Валахії та Польщі, які, прийнявши православ'я, «зрусинилися», З. Стшетельська-Ґринберґ поставила в основу книжки відомі теорії про колонізацію Українських Карпат: польську (із заходу) й волоську (східноромансьску).

Ґрунтовна праця польського дослідника А. Яблонського про становище шляхти на галицько-руських землях у період Речі Посполитої протягом XVI ст. дозволяє краще зрозуміти зміни соціального статусу дрібної шляхти, її внутрішню диференціацію [397]. Фактологічний матеріал щодо матеріального становища і повинностей шляхти, особливості її внутрішньої ґрадації в Галичині подано в роботах Г. Яворського і В. Токаржа [398; 425].

З початком XX ст. і впродовж міжвоєнного періоду з'являється низка ґрунтовних наукових праць з історії та побуту дрібної шляхти. Щоправда, тоді до вивчення галицької шляхти більше доклалися польські, ніж українські вчені. Це пояснювалося тогочасними суспільними реаліями: західноукраїнські землі перебували в складі Польської держави, політика якої була спрямована на полонізацію місцевого населення.

Активізація польських наукових кіл відбулася у 30-х рр. у зв'язку з діяльністю т. зв. «Комітету справ шляхти заґродової на Сході Польщі». Тоді з'явилося багато праць, присвячених цій темі. Завданням наукової секції комітету було мобілізувати науку на користь «акції заґродової шляхти», опікуватися вченими, форсувати їх просування по службовій драбині та відзначати нагородами [142, str. 1]. В той час над цією проблемою працювали П. Домбковський, Ц. Єнджеєвічева, Є. Заборський, С. Садовський, П. Двораковський, В. Пульнарович, Т. Ціслак, А. Бартошук, І. Хмелевський, Я. Фальковський,

А. Тарнавський, Є. Трілерівна, Ю. Пачоса, Й. Галічер, Т. Ладенберг, В. Малаховський, А. Лісковацький [142, str. 9; 141, str. 7–11]. У своїй більшості праці цих науковців про галицьку шляхту служили засобами для реалізації польських інтересів.

Шовіністичні тенденції при дослідженні дрібної шляхти Галичини помітно простежуються в працях польського вченого, діяча міжвоєнного періоду В. Пульнаровича. У книжці «Біля джерел Сяну, Стрия і Дністра» (U źródeł Sanu, Stryja i Dniestru (Historja powiatu turczańskiego)) (1929 р.) автор у контексті історії Турківського повіту Львівського воєводства подав опис місцевої шляхти [411]. Незважаючи на такі важливі аргументи національної ідентичності, як греко-католицьке віросповідання та розмовна українська мова, автор заперечував належність дрібної шляхти до української нації. В іншій роботі «Польське лицарство Прикарпаття» (Rycerstwo Polskie Podkarpacia) (1937 р.) В. Пульнарович наголошував на винятково польському етнічному корінні дрібної шляхти, яка нібито походить від нащадків польських колоністів [410, s. 17–18]. Як підсумок, праці такого змісту сприяли проведенню акцій за повернення «загродової шляхти» в лоно польського народу.

Подібною за змістом та стилем була робота Р. Хорошкевича «Шляхта засцянкова на Східних землях» (1937 р.) [396]. Автор продовжує лінію В. Пульнаровича про колонізацію поляками галицьких земель, оскільки останні були спустошені внутрішніми війнами і нападами татар. Незважаючи на значний суб'єктивізм, у цій праці подана характеристика етнічної ідентифікації та соціальної свідомості шляхти окремих регіонів Галичини, а саме Прикарпаття і Поділля.

Об'єктивнішою, на нашу думку, порівняно з іншими працями того часу була книжка польського історика П. Домбковського «Szlachta zaściankowa w Korczynie i Kruszelnicy nad Stryjem» [391]. Сусідні села Корчин і Крушельниця (сьогодні Сколівського р-ну Львівської обл.) – це два типові осередки ходачкової шляхти, де аж до 1939 р. діяли шляхетські громади. П. Домбковський висвітлює історію місцевої шляхти на тлі суспільно-політичних подій від перших згадок до найновішого часу, подає аналіз співіснування шляхетської і рустикальної громад. Цінності цій праці додає використання автором архівних документів паралельно із залученням матеріалів, зібраних під час польових досліджень. В іншій роботі «Міграції шляхетських родин.

Мапа з історії галицької шляхти» вчений висуває версію волоського походження частини дрібної шляхти в Галичині [392, s. 217].

Всупереч певним недолікам, значний інтерес являють праці польських учених міжвоєнного періоду: О. Кучери про дрібну шляхту Самбірщини [401–402], Я. Фальковського про культуру та побут жителів шляхетських сіл Гуцульщини [393], нікому невідомого автора Прокопа Саса з повним переліком шляхетських родин і місця їх проживання [414]. В. Стис на прикладі с. Бережниці-Шляхетської Калуського повіту в хронологічному розрізі 1787–1931 рр. подає зміни в земельній власності селян та шляхти [419]. Робота Л. Бялковського «Поділля в XVII ст.» розкриває особливості шляхетської верстви на цих землях, її етнічний характер [389].

Праць українських авторів з цієї теми існує порівняно менше. Переважно це були запізнілі відгуки на польські видання. Зокрема, в історичному нарисі О. Вігоринського «Дещо про українську шляхту» (1938 р.), посмертному виданні М. Грушевського «Українська шляхта в Галичині на переломі XVI і XVII в.» (1938 р.) [274, 297] обстоюється ідея про українську національну ідентичність дрібної шляхти в Галичині, попри визнання факту ополячення великої шляхти.

Активізувати увагу до шляхетських традицій українців мав намір М. Голубець, плануючи видрукувати багатотомне видання «Золота книга українського лицарства». Однак вийшов тільки один його том у 1939 р., де подано список українських шляхетських родин [286].

Серед публікацій української преси 30-х рр. XX ст. важливі відомості містять статті В. Кобільника, І. Филипчака, С. Сородника, Т. Коструби [205, 215, 212, 206]. Нарис С. Сородника «Історія Корчинської шляхти» в 2002 р. вийшов окремим виданням [367]. Це була відповідь на названу вище книжку П. Домбковського. Автор, уродженець с. Корчина, розкриває не висвітлені польським дослідником моменти, звертаючи увагу на доведення українського походження сільської шляхти. В. Кобільник на основі археологічних та історичних джерел обґрунтовує теорію походження дрібної шляхти в Галичині від руських бояр, які виконували охоронні функції та прикордонні [205]. І. Филипчак, один із засновників музею «Бойківщина» в Самборі, зробив детальну розвідку про діяльність Товариства руської шляхти в Галичині [215].

Радянська історіографія з ідеологічних міркувань галицьку дрібну шляхту як окрему соціальну верству майже не висвітлювала. Проте

незначні згадки, а то й цілий параграф у працях Б. Грекова [294, с. 368–369], М. Герасименка [281, с. 99–100; 282, с. 83–88], С. Макарчука [338, с. 38], Ю. Гошка [289–292] сприяли подальшій науковій розробці проблеми дрібної шляхти Галичини. Незважаючи на притаманні роботам М. Герасименка та С. Макарчука ідеологічні кліше, автори подали відомості про наявність та збереження цієї соціальної верстви серед населення Галичини впродовж кінця XVIII – початку XX ст.

Дослідник Ю. Гошко здійснив спробу показати шляхту з характерним їй шармом у контексті населення Українських Карпат у XV–XVIII ст. [290, 292]. Автор описує громадське життя цієї групи, особливості її одягу, занять. В одній з найновіших своїх праць «Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст.» (1999 р.) вчений заперечує теорію волоського походження дрібної шляхти в Галичині [289, с. 24].

Цю проблему в сучасній українській історичній науці почали розробляти в останні десятиріччя XX ст. Г. Горинь дослідила громадський побут у шляхетських селах Українських Карпат впродовж періоду XIX – 30-х рр. XX ст., взаємини між селянами та шляхтою [287, 288]. «Етнографічний словник» К. Матейко значно доповнює та роз'яснює понятійний апарат про одяг шляхти [431]. У статті Ю. Терещенка про галицький консерватизм XIX – початку XX ст. розглядаються вплив та значення в ньому дрібної шляхти [368].

В історико-етнографічних дослідженнях Р. Кирчева наголошується на етнокультурній своєрідності цієї верстви, її українській ідентичності [313–316]. Вчений відстоює думку про походження дрібної шляхти від нащадків руських бояр та замкових слуг, про відсутність умов для «українізації такої кількості польського населення» (про що писали польські вчені. – *С. Л.*) в Галичині [316, с. 6–10]. В іншій праці Р. Кирчів дав огляд тематики шляхти в українському фольклорі [315]. Вчений також досліджує відображення побуту «ходачкової шляхти» в творах художньої літератури Г. Цеглинського та А. Чайковського [312, 316].

Я. Грицак розкрив роль дрібної шляхти в житті І. Франка, оскільки мати письменника походила зі шляхетського роду Кульчицьких [296]. Н. Яковенко піднімає проблему етнічної ідентичності шляхтичів у Галичині протягом XVI–XVII ст. Автор указує, що на той час визначився тип шляхтича «руського племені польської нації» [385].

Вперше серед сучасних вітчизняних учених В. Комар розпочав дослідження акції «шляхти загродової» в контексті українсько-польських відносин 30-х років XX ст. [320]. І. Монолатій дав огляд історії дрібної шляхти в Галичині [341]. Незважаючи на певну епізодичність матеріалу про шляхту, згадані праці мають важливе значення для вітчизняної науки, оскільки порушують тематику існування дрібношляхетської верстви серед українців Галичини, актуалізують процес її вивчення.

Публікації Р. Бучка про вивчення дрібної шляхти на Прикарпатті за метричними книгами [272], В. Ігнатюка про шляхту сіл Березовів [308], аналітична стаття про галицьку знать З. Федунківа [376], дослідження П. Зборовського про особливості ладкання в селах, де проживала шляхта [304], доповнюють історіографічну базу проблеми галицької шляхетської верстви та розвивають інтерес громадськості до означеної теми.

Характерною рисою доробку сучасних вітчизняних науковців про дрібну шляхту Галичини є наголошення на її українській ідентичності, яка проявлялася через греко-католицьке віросповідання, українську мову, елементи культури та побуту, національну самосвідомість.

Серед сучасних польських дослідників слід віддати належне вченому К. Слюсарекові, який здійснив досить вагоме дослідження історії цієї соціальної групи в XIX ст., подав мапу її розселення в Галичині [407, 422–423]. Проте він, як і ряд інших польських учених, відстоює концепцію «русинізації»* дрібної польської шляхти під впливом українців у Галичині. Інший польський дослідник, І. Рихлікова, доволі об'єктивно аналізує зміни у становищі дрібної шляхти після переходу Галичини під владу Австрії, акцентує на процесі декласації цієї верстви [413].

Діаспорні дослідники І. Волчко-Кульчицький [277–278], М. Домашевський [299–300], І. Кузич-Березовський [329], канадський історик українського походження Дж. П. Химка [380, 395] вивчали участь шляхетської верстви у просвітніх організаціях, специфіку її побуту. Цікавий підхід до розміщення шляхти в структурі населення Галичини застосував Дж. П. Химка. Дрібну шляхту він описує як одну

* Русинізація – похідне від «русини».

із соціальних груп поряд із селянами і латинниками [395, р. 215]. Спроби характеристики української прикарпатської шляхти з історичного й етнографічного поглядів наявні у виданій в діаспорі книжці про Бойківщину, зокрема в розлогій статті цього видання «Про наше лицарство на Бойківщині» І. Волчка-Кульчицького [278]. Але автор не враховує неоднозначності суспільно-політичних позицій дрібної шляхти у різних місцевостях і в різні історичні періоди. Окремі тези вищезгаданих авторів позначені інтуїтивними припущеннями, які інколи недостатньо аргументовані історичними джерелами, тому відзначаються певним суб'єктивізмом [277–278, 329].

Краєзнавчі роботи з історії сіл Галичини (Ю. Гайда, І. Любчик, Ф. Попадюк, Б. Процьь, В. Щупар, І. Юсипович та ін.), де мешкала шляхта, література довідкового характеру значно доповнюють історіографію дослідження та засвідчують підвищення зацікавленості шляхтою в суспільстві [280, 309, 336, 354, 355, 384].

Дослідження політичного та суспільного руху українців у Галичині в працях учених Я. Грицака, М. Кугутяка, М. Мудрого, О. Жерноклеєва, І. Райківського допомагають відтворити процес формування національної свідомості шляхти впродовж XIX – початку XX ст. через її участь в українських просвітніх організаціях на місцевому рівні, на тлі становлення загальнонаціональної свідомості українців Галичини [295, 328, 342, 302, 356].

З метою порівняльного аналізу етносоціальних процесів у середовищі шляхти використано праці українських дослідників В. Антоновича про «околичну» шляхту Київської та Волинської губерній, В. Борисенко про одяг шляхти Східного Поділля, І. Несен про весільний ритуал дрібної шляхти Центрального Полісся, французького історика Д. Бовуа про політику російського уряду щодо польської шляхти на Правобережній Україні, польських учених Й. Сікорської-Кулеші про дрібношляхетську верству Литви і Білорусі, Т. Кравчака про шляхту Підляшшя, Й. Малеця про надання шляхетства в європейських країнах [266, 271, 346, 269, 416, 400, 406].

У проблемному розрізі дослідження дрібної шляхти відзначається такими аспектами. Процес еволюції руського боярства до становища шляхти, її внутрішню структуру ґрунтовно досліджували російський учений І. Линниченко («Черты изъ исторіи сословій въ Юго-западной (Галицкой) Руси XIV–XV в.») (1894 р.) та радянський історик Б. Греков («Крестьяне на Руси с древнейших времен до

XVII века») [333, 294]. Участь дрібної шляхти у повстанні Мухи в XV ст. вивчалася ученим В. Грабовецьким, її роль у визвольній війні під проводом Б. Хмельницького в середині XVII ст. досліджував ідеолог консерватизму В. Липинський [293, 334, 403].

Вітчизняні та польські філологи Л. Масенко, І. Фаріон, М. Худаш, В. Шульовська в контексті дослідження лінгвістичних процесів торкаються питання про походження шляхетських прізвищ у Галичині, їхній становий характер та ідентифікаційну функцію [339, 374, 381, 420].

Розробкою окремих питань культури та побуту, громадсько-церковного життя, родинних стосунків шляхти займалися І. Вагилевич, Я. Головацький, І. Франко, а також польські дослідники В. Пульнарович, П. Домбковський [92, 283–285, 377–379, 411, 391]. Діаспорні дослідники М. Домашевський та І. Кузич-Березовський розкривають громадський побут у селах Березовах [300, 329]. Особливості архітектури шляхти в цих поселеннях досліджував А. Данилюк [298]. К. Слюсарек у своїх працях акцентує увагу на прагненні дрібної шляхти до окремішності в одязі, способі життя, але при цьому опускає важливу деталь духовності цієї верстви – питання тотожності звичаїв і традицій дрібної шляхти та селян [423, s. 117–118].

Проблему соціальної свідомості шляхти почали вивчати у 30-х рр. XX ст. Польські вчені того часу досліджували ступені збереження шляхетської свідомості в різних регіонах Західної України (на Прикарпатті, Поділлі, Поліссі, Волині) [175, 396]. Так, Р. Хорошкевич писав: «Та родова свідомість належності до «польської шляхти», то є найважливіша риса тієї цікавої, сільської групи суспільства» [396, s. 9]. Сучасний учений І. Рихлікова вважає, що, залежно від правової ситуації, в окремих частинах Речі Посполитої після її поділу змінилося значення шляхетства [413, s. 97]. На думку К. Слюсарека, відчуття окремішності однаково було притаманне як вільній шляхті, так і чиншовій [422, s. 133].

Таким чином, науковці та краєзнавці XIX–XX ст. лише частково висвітлювали цю тематику в своїх працях, обмежуючись констатацією факту існування такої групи. Втім, розгляд у комплексі всієї наявної літератури із залученням різних видів джерел дозволяє відтворити загальну картину етносоціального розвитку шляхти в Галичині. Якщо питання походження дрібношляхетської верстви, її внутрішньої структури, етнокультурні особливості хоч певною мірою дослі-

джували, то праці щодо проблеми національної та соціальної свідомості шляхти в сучасній вітчизняній історіографії відсутні. Українські дослідники дотепер наголошують на українському національному характері дрібної шляхти, але без достатньої теоретичної і доказової бази.

Як бачимо, проблема дрібної шляхти Галичини впродовж 1772–1914 рр. знайшла своє висвітлення в працях українських і польських учених. Перші розвідки, роботи авторів XIX ст. хоча й носили нотатковий характер, – зберігають свою цінність і до сьогодні, оскільки написані людьми, що були безпосередніми очевидцями проявів шляхетського характеру. Дослідження кінця XIX – початку XX ст. характеризуються науковістю, в них детальніше вивчаються етнографічні особливості феномену дрібної шляхти Галичини. Тоді ж було покладено початок дискусії про походження цієї соціальної верстви, її етнічну належність, що триває серед польських та українських науковців і сьогодні. Слід наголосити на замовному та упередженому характері робіт польських авторів міжвоєнного періоду. Сучасні польські науковці достатньо повно дослідили матеріальне становище, особливості розселення дрібної шляхти, однак уникають питання її етнічної ідентифікації. Українська історична та етнологічна науки відзначаються порівняно незначною кількістю праць із цієї теми. Доповнюють їх краєзнавчі збірники, видання, присвячені історії окремого регіону чи населеного пункту, де проживала шляхта.

РОЗДІЛ 2 ЗАРОДЖЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ДРІБНОЇ ШЛЯХТИ В ГАЛИЧИНІ

2.1. Проблема походження та шляхи формування дрібношляхетської верстви

Дрібна малоземельна шляхта проживала окремими компактними поселеннями або розпорошено серед селян у Галичині впродовж 1772–1914 рр. Відчуття окремішності, особливості культури та побуту в представників цієї верстви дозволяють виділити їх в окрему соціальну групу. На думку Ю. Гошка, дрібна шляхта разом з духівництвом та селянами становила окремі соціальні групи населення Українських Карпат у XV–XVIII ст. [290, с. 77–88]. Г. Горинь вважає, що така структура населення Галичини зберігалася протягом XIX ст., однак в її межах постійно відбувалася диференціація [287, с. 21]. Канадський історик Дж. П. Химка зазначав, що галицька дрібна шляхта посідала особливе місце в соціонаціональній структурі XIX ст., утворюючи окрему верству поряд із селянами та латинниками [395, p. 206, 212, 213].

Дрібна шляхта була поширена не тільки в Галичині, а й по всій Україні. Цю верству Київської та Волинської губерній досліджував В. Антонович [266]; її еволюцію грунтовно висвітлила Н. Яковенко у своїй праці «Українська шляхта в кінці XIV – до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)» [386]. Становище шляхти Лівобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. вивчав В. Свербигуз [363].

На думку Р. Кирчева, типологічно дрібна шляхта Прикарпаття за її етносоціальною природою співвідносна з українською і білоруською околичною шляхтою Полісся, Холмщини і Підляшшя, закарпатськими «немешами», дрібною шляхтою різних провінцій Польщі (Мазовії, Підгалля), нащадками верстви «служивих людей» в інших країнах, які у феодальну епоху на місцях виконували державні функції (охороняли кордони, дороги) і за це були відзначені деякими привілеями [313, с. 106]. На Буковині дрібну шляхту становили т. зв. резиші, які охороняли кордони і становили перехідну групу між шляхтою і вільними селянами [303, с. 3884].

Назва «шляхта» запозичена з чеської «šlechta» (польською – szlachta), яка походить від північно-німецького «slacht» (сучасне Geschlecht – рід, порода) і вживається на означення провідної верстви, що виникла й оформилася в Польщі у XIII–XIV ст. [303, с. 3880]. Вона становила нижчий прошарок, на відміну від вищих можновладців – магнатів, панів, і виводила своє походження від лицарства.

Термін «шляхта» на українських землях прижився після завоювання Галичини Польщею в XIV ст. Подібну до шляхти соціальну позицію в Київській Русі обіймало боярство, тобто представники правлячого стану, які посідали друге після князів панівне становище в управлінні державою. Бояри були васалами князя, зобов'язаними служити у його війську за право володіння земельними наділами [429, с. 86]. На думку Н. Яковенко, саме з них почала формуватися військова аристократія, оскільки боярських нащадків шанували вже не тільки за особисті заслуги, а й на підставі «благородства крові», тобто успадкованих від предків якостей [385, с. 67]. За часів Київської держави боярство не було замкнутим станом: його поповнювали містяни, духівництво і навіть селяни (смерди).

У Галицько-Волинському князівстві бояри були найвпливовішим станом. Великі бояри поряд із князями, вищим духівництвом та міською знаттю належали до феодальної верхівки, а дрібні бояри разом з більшістю селян, міщанами становили експлуатовані маси [326, с. 67]. Дрібне боярство з селянами формували основу війська галицьких князів. Останні завдяки цим верствам населення отримували відносну незалежність від боярської верхівки. Виділивши серед галицьких бояр у XIII ст. дві партії, М. Кордуба зараховував дрібне боярство до «династичної», тобто прихильної до правителя, а велике боярство і високе духівництво – до «опозиційної» партій [322, с. 23–24]. Така схема відповідала і соціальній політиці князя Данила Галицького. У боротьбі проти боярської верхівки він шукав союзників серед селян і дрібних бояр [326. с. 175]. Відповідно за службу у війську воїни одержували платню землею чи грішми. Схожі функції виконували лицарство в європейських державах, шляхта в Польщі. Така ленна форма землеволодіння порівияно з іншими руськими землями була найхарактерніша для Галицької Русі. За І. Линниченком, на середину XIII ст. бояри володіли землею як на правах вотчини (повної власності), так і на правах тимчасового користування (ленне «держання») [333, с. 51]. Це відбувалося під впливом західних сусідів

Галицького князівства, вже втягнутих у систему лицарсько-ленних відносин, – Угорщини та Польщі [385, с. 70].

Після захоплення Галичини Польським королівством у 1350 р. королі почали переселяти сюди польську шляхту, надаючи їй землі. В дуже широких масштабах було роздано землі за роки правління Казимира III (1333–1370 рр.). Правитель Галицької Русі при королеві Людовікові Угорському з Анжуйської династії (1370–1384 рр.) князь Владислав Опольський (1372–1378 рр.) роздав поселенцям понад сто сіл [323, с. 26]. Разом з цим слід враховувати те, що, порівняно з іншими регіонами, тут були родючі ґрунти (особливо на Поділлі), завдяки чому вони стали привабливими для польської шляхти у XV–XVI ст. [427, s. 10]. Основу переселенців становили вихідці зі збіднілої польської шляхти. Економічне становище цієї верстви у XIV ст. в Польщі було дуже критичним, оскільки шляхетські роди розросталися. Утворилась численна група або зовсім безземельної шляхти (голоти), або такої, що володіла маленькими клаптиками землі [333, с. 31]. Саме для задоволення потреб цієї верстви польські королі і використали захоплені землі Галичини.

Проте між шляхетським станом у Польському королівстві і новоприбулою шляхтою в Галичині існували відмінності в правах і формах власності на землю. Польська шляхта на батьківщині володіла землею на правах вотчини (у пожиттєвому користуванні) і зобов'язана була брати участь тільки в оборонних війнах на захист держави. Її участь у воєнних заходах за межами країни залежала від особистого бажання чи спільної згоди всіх. Землі ж колишнього Галицького князівства до 1430 р. перебували в особистій власності польського короля. Відповідно галицькі бояри, які перейшли на службу до короля, і польська шляхта, що отримала тут землі, перебували на правах ленної залежності від правителя. Подарована земля шляхтича і боярина перетворювала їх на особисто залежних від короля воїнів, зобов'язаних виступати в похід на його першу вимогу. В разі невиконання наказу вони втрачали свої володіння. Крім того, шляхтич, що отримав наділ, був зобов'язаний за власні кошти озброїти певну кількість воїнів [333, с. 34].

З часом польська шляхта в Галичині почала вимагати в короля зрівняння свого статусу із рештою шляхетського загалу держави. Ці вимоги збігалися з інтересами руського боярства, яке перебувало на службі в короля. В 1434 р. вийшов Єдлинський привілей, який зрівню-

вав статус галицьких земель зі статусом інших воєводств Польщі. Відповідно бояри та шляхта в Галичині отримали однакові права з рештою польської шляхти.

Частина дрібного боярства змогла підтвердити свої права на земельні володіння й отримати шляхетський статус, що юридично засвідчило процес «переходу» від бояр і дружинників князя до шляхти [333, с. 65; 385, с. 117]. На нашу думку, це важливий аргумент, який вказує на присутність руського елементу в складі шляхти.

Однак більша частина дрібних бояр не змогла підтвердити свій статус. О. Вігоринський зазначав, що після зрівняння у правах української й польської шляхти у XV ст. залишилося ще багато «неповноправної шляхти», для якої запозичено із Заходу назви «вазалі, мани (німецькою Mann – васал), dzierzawcze, lenne або бояре (bojari, bojarones), servi nobiles, nobiles servitors, sliacheziczi służebni або шляхтичі» [274, с. 35–36]. Юридично ці нащадки боярства не були включені до шляхетського стану, однак реально вони не бажали зараховувати себе до селян (кметів), тому опинилися в неоднозначному становищі. Частина з них, що володіла невеликими земельними наділами, наполегливо добивалася шляхетських прав, а решта перетворилася на кметів. За А. Яблоновським, у Галичині в XVI ст. до дрібної шляхти зараховували т. зв. манів, тобто шляхту, що була в ленній залежності від магнатів. Пізніше мани влилися до чиншової шляхти [397, s. 317].

Іншу велику частину нащадків руського боярства дослідники виявили серед окремої групи населення Галичини в XV ст. – замкових слуг, які перебували на службі при замку. Їхнє становище повністю відповідає станові литовських путних і панцирних бояр. Користуючись невеликими наділами, ці слуги виконували різні поліційні, адміністративні і військові обов'язки для замку: розвозили листи замкового керівництва, збирали разом зі старостою податки, відбували охоронну службу в замку та на кордонах повітів [333, с. 67–68]. Так, села Ясніце та Лозина Львівського староства в XVI ст. відомі як поселення «манів чи земян, що служили Львівському замку» [397, s. 176]. На Поділлі в той час було багато осередків руської, боярсько-землянської дрібної шляхти, яка перебувала на військовій службі при королівських замках [424, s. 32]. Саме про них у 1946 р. Б. Греков писав: «І зараз, тобто в XV–XVI ст., вони продовжують перебувати в залежності від королівських замків, живуть в їх підсудності, вико-

нують певні, не дуже важкі служби і... починають протестувати, коли їм загрожує небезпека перейти з-під королівської влади під владу магнатів і перетворитися в кріпосних селян. Очолюють їх тивуни або отамани, у випадку необхідності вони присягають за руським обрядом, носять руські імена, по батькові та прізвища... їх воля обмежена тільки виходом з-під королівської домініальної влади. Соцькі, колонні-ординці за цих умов жили в королівських маєтках з покоління в покоління. Доступ до їх складу вільним людям був відкритий» [294, с. 368–369]. Окрім нащадків збіднілих бояр, до лав службових людей вступали також селяни і міщани. Серед цієї «неповноправної» шляхти окремо виділялися особи, які служили при королівських замках, та інша група, що підпадала під приватну власність панів. До королівщини (земельна власність короля) в Галичині належали, зокрема, Самбірський, Стрийський, Дрогобицький повіти, Галицьке та Снятинське староства, а також Перемиська й Сяноцька землі. Сколівщина опинилася у приватному володінні шляхти [289, с. 22–23]. В королівських землях було багато шляхетських осередків: т. зв. королівські села стали з часом містечками, які до початку XX ст. занепали до статусу сіл (тепер селища). Такими поселеннями, наприклад, були Більшівці, Кулачківці, Топорівці.

У період Речі Посполитої дрібна шляхта зберігала привілейоване становище порівняно зі звичайними селянами. Вона не відробляла панщини та деяких інших повинностей, володіла землею і мала право голосу в місцевих сеймиках, хоча за матеріальним становищем не відрізнялася від селян. На Прикарпатті шляхта безкоштовно користувалася солянкою з королівських соляних криниць [292, с. 18]. Зазначаючись у документах XVII ст. як вільники, при отриманні землі вона діставала право користуватися нею без феодальних відробітків [290, с. 79]. І. Франко писав, що загоновій шляхті було «далеко просто вільніше жити», ніж «мужикам-хліборобам». Вони не відробляли панщини, шарварків і не підлягали домінікальному суду, що «ставило їх високо понад простим хлопом» [379, с. 182].

Отже, впродовж XIV–XVI ст. в Галичині відбувся поступовий перехід нащадків бояр і дружинників руських князів до статусу воїнів польських королів, а відтак – до рангу повноправної шляхти Польського королівства. Однак це тільки спрощена схема, оскільки нащадки дрібного боярства не завжди могли підтвердити своє родовите походження. Частина з них за соціальною ієрархією опустилася до рівня

замкових слуг чи перетворилася на кметів. Але навіть у такому становищі вони перебували в кращих умовах, ніж селяни, що давало їм привід відособлюватися від селянського загалу.

Із захопленням у 1772 р. Галичини Австрією дрібна шляхта, яку становили вихідці з руського боярства, замкові слуги та інші «служилі люди», в нових історичних умовах кінця XVIII – початку XX ст. утратила попередню соціальну функцію. Критерії спільного походження та збереженого впродовж століть почуття гідності, обраності, окремішності від селян дозволяють об'єднати їх у єдину групу – дрібну шляхту.

У контексті дослідження дрібношляхетської верстви XIX ст. в Галичині суперечливим є питання про ідентифікацію бояр: чи можна їх відносити до шляхти. М. Герасименко пише, що ще на початку XVIII ст. на Тернопільщині і Прикарпатті було багато «бояр», звільнених від повинностей. Це видно із записів інвентаря Тернопільської волості за 1697 р. Наприкінці XVIII ст. бояри як соціальна категорія офіційно не згадуються, оскільки вони інтегрувались до складу чиншової шляхти, що не мала своєї землі, а «сиділа» на панській [281, с. 100]. Тобто вони являли собою видозмінену форму дрібної шляхти.

Через певну відособленість проживання, відірваність від решти шляхетського загалу бояри в деяких селах зберігали свою ідентичність, самоназву. Прикладом є села на Коломийщині – Баня-Березів, Березови – Нижній, Середній та Верхній. Їх ще називають «боярськими» селами, а жителів – «березунами». За М. Домашевським, у с. Бані-Березові до бояр (які прибули сюди в XVII ст. з охоронною функцією – від нападів угорців) із гербом Березовських належали Бойчуки, Боянчуки, Вівчаруки, Гунчаки, Курчаки, Лозовчуки, Лушпаки, Томашуки і Шевчуки, а до родин з гербом Повхів-Березовських – Бундяки, Кульбяки і Явдошняки [300, с. 32]. Загін шляхти з Бані-Березова на чолі з Григором Лозовчуком брав участь у визвольній війні на боці Б. Хмельницького. Після Переяславської ради Г. Лозовчук повернувся до села разом із шляхтою, яка мала грамоти та герби, це: Де Сас-Лазарович, Млако Малкович, Юхно Сулятинський і Урбан Урбанович. До шляхетських родин, окрім згаданих, належали також Білавичі, Легуневичі і Симчичі [300, с. 32–33].

Аналіз метричних книг народження парафіян с. Березова-Нижнього від 1820–1840 рр. засвідчує, що жителі т. зв. «боярських» сіл Березовів у документах ідентифікували себе як шляхту – «nobilis» (шляхетний). До шляхти відносились Ільницькі, Мединські, Ґеники, Ку-

зичі, Неґричі, Білавичі, Пшиґроцькі, Бодуровичі, Арсеничі та інші [95, арк. 3 зв. – 5].

Вищевикладені факти дають підстави для наукової дискусії про етнічне походження дрібної шляхти. Ще в XIX ст. І. Франко писав: «Поки що спеціальних вислідів історичних про тоту шляхту нема, і ми не знаємо, де, за що і звідки взялася та шляхта по наших селах...» [379, с. 180]. У дослідженні вивчалися різні погляди на проблему генезису цієї верстви: дрібна шляхта, існування якої в соціальній структурі населення Галичини в XIX ст. є фактом визнаним, – це нащадки руських бояр та замкових слуг, чи вона походить від польської шляхти? Варто уточнити, що ми маємо справу з великою соціальною верствою, де важко провести чітку межу між русинами і поляками, але можна спробувати вивести загальні тенденції цього процесу.

Більшість польських дослідників вважає шляхту прийшлим польським елементом на галицьких землях. Один з діячів міжвоєнного періоду В. Пульнарович писав: «Із захопленням Червоної Русі за короля Казимира Великого розгорнулася тут військова колонізація польського лицарства з метою забезпечення південного та східного кордонів Польщі. З тих колонізаторів походить заґродова шляхта, яка у великій кількості осіла на Прикарпатті та східній Малопольщі» [410, s. 17–18]. Він припускав: ходачкову шляхту, яка є греко-католицького віросповідання і розмовляє руською мовою, водночас прихильна до польських традицій і має шляхетське походження, котрим гордиться, – не можна зараховувати до руського народу [411, s. 133]. Польські вчені відстоюють точку зору, що руське боярство після переходу українських земель під владу Польщі поступово денаціоналізується. І. Ступницький зазначав, що русини не мають шляхти, оскільки руські бояри, прийнявши культуру і звичаї поляків, католицьке віросповідання, повністю злилися з польською шляхтою [418, s. 29].

Інший польський дослідник – Р. Хорошкевич вважав, що через війни і татарські наїзди галицькі землі були спустошені, і в XIV ст. вони почали заселятися заново поляками внаслідок колонізації, розпочатої за Казимира III [396, s. 8]. Окрім того, автор розглядав версію про волоське походження шляхти: провідну роль у заселенні Прикарпаття відіграв лицарський рід Драґів-Сасів, який еміґрував з Волощини та Семигородщини. Р. Хорошкевич у 30-х роках XX ст. налічував на Прикарпатті приблизно 150 тисяч нащадків цих «волоських прибульців» [396, s. 13]. П. Домбковський вважав, що такі

шляхетські родини, як Дрогомирецькі, Ляцькі, Перерослянські, Тарновецькі, Грабовецькі, Шумлянські, були волоського походження і проживали в місцевостях Драгомирчани, Ляцьке-Шляхетське *(фото 1)*, Перерісль, Терновиця, Грабовець [392, s. 217–220]. Український учений Ю. Гошко заперечує волоське походження дрібної шлях-

Фото 1*. Шляхетська родина Княгиницьких із с. Ляцького-Шляхетського, початок XX ст. [139]*

ти в Карпатах, бо вважає, що з огляду на щільну заселеність краю не було необхідності шукати волоських пастухів і давати їм грамоти на заселення українських сіл [289, с. 24]. Крім того, волоська культура була пастушою, а дрібна шляхта в більшості займалася рільництвом.

Сучасний дослідник К. Слюсарек обстоює загальні позиції польської науки, однак подає свої думки у «прихованій» формі. Досліджуючи дрібну шляхту Галичини, він зазначає, що ця соціальна верства у XIX ст. піддалася двом процесам: декласації, тобто втраті шляхетських привілеїв, та поступовій «русинізації» чи українізації в середовищі українського селянства. Вказуючи на другий процес, автор цим самим відстоює точку зору про польське коріння шляхти в Галичині [423, s. 118].

Як бачимо, польські вчені уникають згадки про дрібне боярство в Галичині, оскільки це руйнує їхню систему аргументації. Якщо «зникнення» великих руських бояр вони пояснюють полонізаційними процесами, то дрібне боярство взагалі не варте їхньої уваги. Польські історики пояснюють, яким чином з'явилася польська шляхта в краю, але не дають відповіді, як склалася доля дрібного руського боярства. Тільки в дослідженні П. Домбковського знаходимо тезу, що шляхта сіл Корчина і Крушельниці Сколівського повіту осіла біля підніжжя Карпат ще за княжих часів як лицарський елемент і охороняла ту околицю від нападів угорців і волохів [391, s. 4].

На думку українських істориків, дрібна шляхта в Галичині походить від нащадків бояр, княжих слуг, військових поселенців часів руських князівств, які були наділені окремими привілеями та землею і виконували охоронні й адміністративні функції. З часом польська влада залучила їх до військової служби, надаючи за заслуги різні привілеї, у тому числі й на заснування сіл [289, с. 77; 290, с. 325].

У 30-х роках XX ст. В. Кобільник обґрунтовував цю теорію наявністю значної кількості городищ і військових поселень княжої доби на території між Дрогобичем і Самбором. Він писав: «Початків карпатської й підкарпатської шляхти треба дошукуватися ще в княжій добі. В тому часі найбільшою була небезпека на наших західних землях від полудня. Тому й ціла полуднева частина наших західних земель була незвичайно сильно укріплена численними городищами та військовими станицями» [205, с. 6]. На території між Дрогобичем і Самбором було зареєстровано та досліджено 9 городищ, а саме: Старий Бич, Лішню, Кульчиці, Ступницю, Лопушну, Спас, Смільницю й Бачиню, як один комплекс укріплень, Тур'є, Грозьову і Турочки. Біля залишків городищ із княжої доби були поселення шляхти. Наприклад, біля городища Старий Бич розташований Стебник, біля городища в Кульчицях – Кульчиці, біля городища в Ступниці – Городище та Сілець, біля городища в Лопушній – Лопушна, біля городища в Спасі – Бачиня, біля городища в Тур'ї – Тур'є й Топільниця, біля городища в Турочках – Матків, Ільник, Комарники [205, с. 6]. Це пояснюється існуванням т. зв. «карпатської лінії оборони» для захисту від нападу ворогів. Для неї, як і для окремих військових застав, потрібні були воїни, функції яких у Галицько-Волинському князівстві виконували дрібні бояри.

Після входження галицьких земель до складу Київської Русі сформована територія централізованої держави вимагала надійного захисту її пограниччя та оборони шляхів. Угорське королівство в XI ст. стало загрозою для Закарпаття, воно поступово витісняло слов'янські оборонні пункти до передгір'я та Карпат (Чинадієве, Свалява, Верхні й Нижні Ворота, Високий Тин та Великий Замок) [357, с. 446–447]. На початку XIII ст. в Галицькому та Волинському князівствах будуються порубіжні фортеці, переважно поблизу західних кордонів, що зумовлювалося необхідністю оборони від аґресивних сусідів – Малопольщі й Угорщини [324, с. 235, 254]. На думку вітчизняного вченого М. Рожка, тут впродовж XII–XIII ст. була карпатська лінія оборони, яка охоплювала і захищала головні шляхи. На той час найважливіші перевали в Карпатах (на Перемишль – Дукельський та Лубківський, на Галич – Ворітський або Скотарський перевали) мали надійну охорону. Крім того, оборонні споруди розміщувалися вздовж маґістральних торговельних доріг [357, с. 458–459]. Український дослідник Л. Войтович, описуючи похід угорського короля Бели III проти галицького князя Романа 1188 р., зазначає: «Можливо, що змовники (частина галицьких бояр. – *С. Л.*) пропустили угорців через карпатську лінію оборони» [276, с. 16].

Така значна робота зі створення охоронних шляхів у Карпатах зумовлювалася і великою кількістю в цьому реґіоні соляних копалень. Сіль, вироблена на Прикарпатті, забезпечувала не тільки потреби місцевого населення, а й була предметом обміну і торгівлі в IX–XIII ст. Соляні жупи для тутешніх жителів були прибутковим промислом [292, с. 15]. Крім того, за князя Данила (1238–1264 рр.) прибутки із прикарпатських солеварень призначали «на роздавання оружникам», тобто дружинникам, основу яких становили дрібні бояри [326, с. 175].

Таким чином, ґрунтовні дослідження українських учених підтверджують необхідність існування військових застав у Галицько-Волинському князівстві, а отже, й наявність охорони, функції якої виконували дрібні бояри. З часу захоплення цих земель Польщею боярство залучається до військової служби. Ю. Гошко зазначав, що польські королі не могли не використати в своїх цілях значну групу колишніх княжих дружинників та інших «служилих осіб», надаючи їм окремі права в тодішніх селах та права на заселення нових сіл [290, с. 77]. У цей період відбувалася заміна грошової оплати дру-

жинникам на земельні наділи. М. Герасименко припускає, що шляхетські села виникли в далекому минулому: часто це були поселення, створені руськими князями, а згодом – польськими королями для захисту державних кордонів з Угорщиною і Молдавією [281, с. 99].

Р. Кирчів на користь автохтонності шляхти в Галичині наводить доказ того, що села, які вони замешкували, – дуже давні, здебільшого середньовічні, і що їхні назви генетично пов'язані з широко розгалуженими назвами шляхетських родів: Бережниця (Бережницькі), Кульчиці (Кульчицькі), Нижанковичі (Нижанківські), Чайковичі (Чайківські), Лука (Луківські), Грушатичі (Грушівські), Ортиничі (Ортинські), Тернава (Тернавські), Тисовиця (Тисовицькі), Тур'є (Тур'янські), Хирів (Хирівські), Височьке (Височанські), Зубриця (Зубрицькі), Ільник (Ільницькі), Комарники (Комарницькі), Матків (Матківські), Явора (Яворські), Мохнате (Мохнацькі), Ясениця (Ясеницькі), Бандрів (Бандрівські), Корчин (Корчинські), Крушельниця (Крушельницькі), Дрогомирчани (Дрогомирецькі), Підгородці (Підгородецькі) та ін. [316, с. 7].

У філології один із характерних засобів ідентифікації особи за місцем проживання чи походження називається відкатойконімні прізвищеві назви (ПН), який простежено по всіх регіонах України з найдавніших часів [374, с. 33]. Саме відкатойконімні ПН найбільшою мірою були притаманні шляхті. Поширеним типом назв князівських і шляхетських родів були такі, що утворювалися від назв населених пунктів за допомогою суфіксів *-ський, -цький, -зький* [339, с. 21]. Зокрема, на Бойківщині значна частина прізвищ давньої української шляхти на *-ський, -цький* утворена від назв поселень: Яворський (64 села), Ільницький (55), Комарницький (48), Зубрицький (32), Терлецький (29) та ін. [273, с. 93]. Поряд з тим, у лінгвістичній науці присутня думка про необмежений становий характер утворень на *-ськ-*. М. Худаш зазначає, що існують численні докази того, що назви представників феодальної верхівки на *-ський, -цький, -зький*, особливо у XIV–XVI ст., – це здебільшого назви за певним населеним пунктом, що був місцем проживання князя, а такі назви представників соціальних низів та середніх станів у більшості прямо вказували на місце їх походження [381, с. 138].

Загальноприйнятою і поширеною в українській та польській історичній науці є теза про ополячення нащадків руського боярства.

Однак, на нашу думку, полонізаційні процеси не були всеохоплюючими для української еліти. Вони більшою мірою стосувалися заможної аристократії і майже зовсім не торкнулися її нижчих прошарків. За М. Грушевським, у XVI ст. в Галичині залишалося багато дрібної української шляхти (особливо в Перемишльській землі), «і до неї прилучаються, розмножившись і підупавши... відсунені від усього, що несло доходи і впливи, – майже всі ті українські роди, які не вигасли й не спольщилися впродовж XVI ст.» [297, с. 9]. Учений на основі галицьких актів подає 72 прізвища української шляхти. «В основному то руська шляхта, ще мало спольщена, яка твердо стояла при своїм східнім обряді», – писав В. Лозинський про дрібношляхетську верству XVII ст. [404, s. 297] *(рис. 1)*.

Тенденція до переважання етнічного руського елементу серед дрібної шляхти, за дослідженнями Л. Бялковського, простежувалася впродовж XVI ст. на Поділлі, яке, як відомо, стало центром переселення польської шляхти. Руські шляхетські роди переважно були представлені службовими людьми королівських замків (боярами, манами, васалами), а окремі з них не підлягали компетенції замку [389, s. 12–13]. До польської шляхти належали великі магнатські роди – Ланцкоронські та Ґербуртові, а також велика кількість дідичів і службовців. Натомість серед службової непривілейованої шляхти польський елемент становив невеликий відсоток [389, s. 14, 16].

На користь українського походження представників дрібної шляхти в Галичині свідчить їхня участь у селянських повстаннях, зокрема у повстанні І. Мухи в XV ст. та національно-визвольній війні під проводом Б. Хмельницького в середині XVII ст. Історик В. Грабовецький підкреслював, що до повстання Мухи (1490–1492 рр.) приєдналася частина української православної шляхти, зокрема Березовські із с. Березова на Коломийщині. Про це дізнаємося з наказу польського короля Яна Альбрехта (1492–1501 рр.) від 2 березня 1498 р., в якому він розпорядився конфіскувати майно Гриня, Івана, Василя, Петра, Григорія й «інших» Березовських, за те що вони підтримали «схизматика Муху» [293, с. 209].

«Шляхта взяла участь у Великій українській революції (1648–1657 рр.), – писав В. Липинський, – не в особі окремих, якихось винятткових одиниць, а як відрубна суспільна верства, що визначалась своїми індивідуальними прикметами і своїми окремими інтересами»

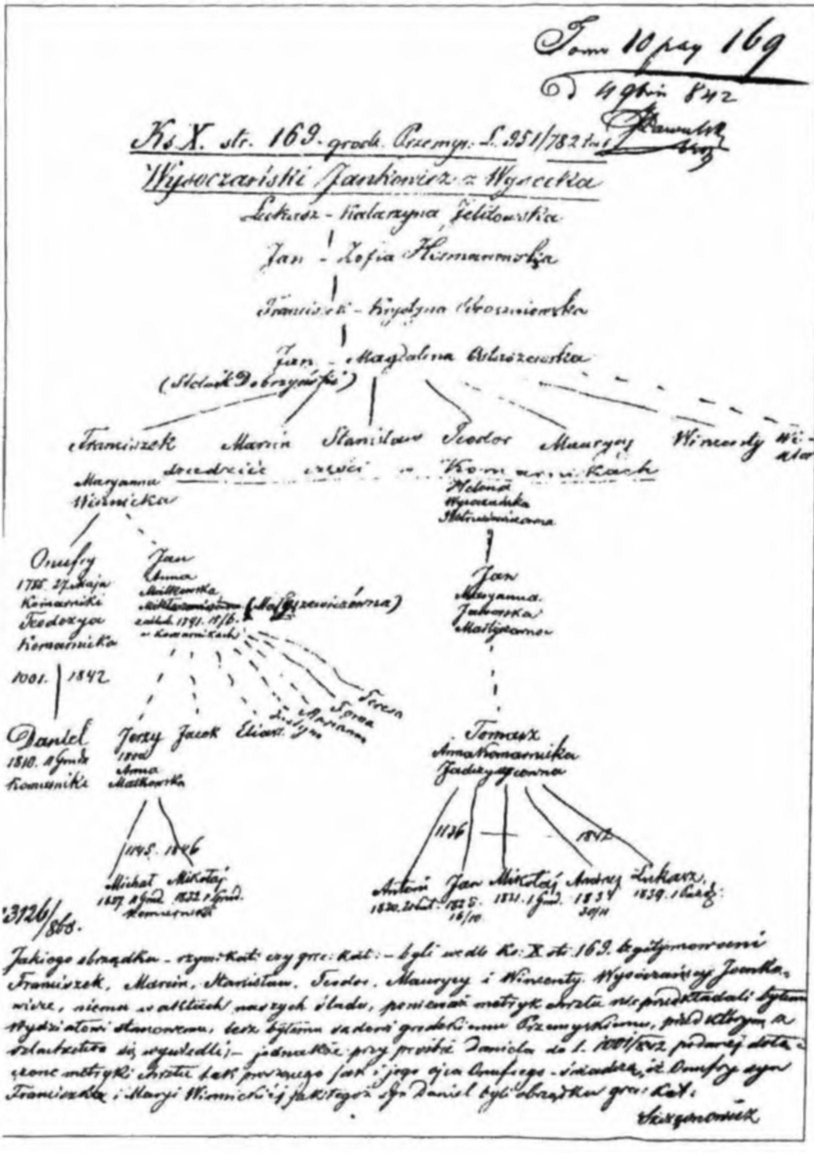

Рис. 1. Генеалогічна схема роду Височанських-Янковичів [138]

[334, с. 29]. Численна на галицьких землях шляхетська дрібнота поголовно брала участь у поширених тоді селянських рухах, що охоплювали одне або кілька сіл. Яскравим є приклад Семена Височана, який спромігся за відносно короткий час організувати на Покутті 15-тисячну регулярну армію з допомогою й за участі місцевої руської шляхти, до якої належали Березовські, Княгиницькі, Голинські, Скульські, Витвицькі, Дрогомирецькі, Грабовецькі, Жураковські та ін. [334, с. 137–139]. Як бачимо, руський елемент становив основу дрібношляхетської верстви в Галичині в період перебування краю у складі Речі Посполитої. Однак, на думку М. Грушевського, з огляду на віддаленість у часі, після злиття в один стан польської шляхти і нащадків руського боярства нелегко відрізнити українську шляхту від родів польського походження [297, с. 10]. Тому ми поділяємо думку Я. Грицака, що дрібну шляхту Галичини становили нащадки руського боярства, замкових слуг і польської шляхти [296, с. 54]. Ми визначили тільки загальні тенденції цього процесу, а детальне встановлення етноідентифікації в шляхетському середовищі впродовж XIV–XVIII ст. є предметом спеціального дослідження істориків-медієвістів і етнологів.

Отже, взявши до уваги аргументи польських та українських учених, можна зробити висновок, що соціальні функції дрібної шляхти на території Галичини здійснювало ще за княжих часів дрібне боярство, яке виконувало військову охорону державних кордонів, княжих замків, за що отримувало землю та особисту свободу. Після захоплення українських земель Польщею в Галичину переселялася польська шляхта, в тому числі й дрібна. Упродовж століть, до часу переходу цих земель під владу Австрії відбувалася зміна соціального статусу цих осіб. Руські бояри зі становища дружинників галицьких князів перейшли до рангу воїнів на службі в польських королів, і частина з них зуміла отримати шляхетство. Вважаємо, що об'єкт нашого дослідження – дрібна шляхта Галичини в XIX ст. була представлена нащадками дрібного руського боярства та замкових слуг і меншою мірою – польської шляхти. Дослідження етнічної ідентифікації цієї верстви впродовж 1772–1914 рр. дасть змогу спростувати помилкові твердження про її польське походження.

2.2. Розселення та внутрішня диференціація шляхти

Незалежно від етнічного походження та матеріального стану шляхти, після переходу Галичини 1772 р. під владу Австрійської монархії уряд постановив її представникам підтвердити своє шляхетство. Австрійська імперія впродовж XVIII–XIX ст. залишалася становою державою і, порівняно з іншими європейськими країнами, щедро роздавала шляхетські титули*. Упродовж 1701–1918 рр. отримали нобілітацію 12,5 тис. осіб, з яких 85,2% титулів були надані т. зв. нижчому шляхетству та 14,6% – т. зв. вищому шляхетству з аристократичним походженням *(рис. 2)*. Серед нагороджених 49,5% становили офіцери, 33,4% – урядовці, 12% – купці, промисловці й банкіри, натомість учені та актори становили 5,1% [406, s. 251]. Характерними особливостями процесу нобілітації впродовж XVIII–XIX ст. у європейських країнах були щедре надання шляхетства військовикам і вищим державним урядовцям та відкритий доступ до шляхетського стану для буржуазії й багатого міщанства [406, s. 252]. Імператорським патентом від 3 липня 1775 р. вся шляхта була поділена на дві групи: до першої належали князі та графи, до другої – нижчі верстви шляхетського стану, в тому числі і дрібна шляхта.

Для надання документів про шляхетство або легітимацій створили спеціальну т. зв. Комісію магнатів. До її складу входили львівський римо-католицький архиєпископ граф В. Сераковський, подільський воєвода граф Я. Замойський, краківський каштелян граф Й. Мнішек, белзький воєвода граф І. Цетнер та белзький староста С. Потоцький [407, s. 5]. У 1782 р. функції комісії було передано ґродським і земським судам, які перейшли у спадщину від Речі Посполитої. Після ліквідації цих судів у 1788 р. справами шляхти займався Становий відділ (Collegium Statum) Галицького сейму, організований 1782 р. Із 1861 р. його компетенції перебрав Крайовий відділ, який діяв до 1920 р. [361, с. 141]. Щоб підтвердити належність до привілейованого стану, шляхтичам потрібно було подати документи про надання шляхетства їхнім предкам польськими королями. Проте, згідно з до-

---

* Нобілітацію (шляхетство) в Австрії отримували після багатолітньої служби офіцери (від 1757 р. після 30-ти років чинної служби), особи, які мали високі державні відзнаки (орден Леопольда, орден Залізної Корони чи святого Стефана), а також за заслуги перед монархією до 1884 р. [406, s. 251].

Рис. 2. Герб шляхетської родини Яворських, яка отримала графський титул [138]

Австрійський цісар Йосиф II указом від 27 червня 1782 року надав шляхтичам з Явори братам Йосифові й Габріелю Яворським-Бобровичам графський титул. Герб графа Яворського оформлено у вигляді чотирикутника, посередині якого розміщений герб Сас родини Яворських. Чотирикутник складається з окремих гербів: Задора (спрямований до середини), Топор, Сліта і Рогаля. Прикрашає родову емблему графська корона і п'ять шоломів: Сліта, Задора, Сас, Топор, Рогаля [138].

слідженнями І. Сварника, шляхті нечасто вдавалося отримат обхідні документи з архіву. Склалася парадоксальна ситуація: д менти опрацьовувалися з огляду на потребу суспільства, але до не видавалися, бо «документи опрацьовувалися» [361, с. 141]. сом за такі приймалися і записи в документах ґродських та земс судів, а також свідчення не менше чотирьох маґнатів.

Усі докази про шляхетське походження вносили до спеціал «Книг шляхти», на основі яких 1857 р. у Львові вийшло вид «Реєстр галицької та буковинської шляхти» («Poczet szla galicyjskiej i bukowińskiej») [172]. Це видання публікувалося за с яння намісника Галичини графа А. Голуховського (1849–1859, 1 1868, 1871–1875 рр.). В ньому подавалися дані про ім'я, прізв придомок і герб шляхтича, вказувалися титул (тільки для тих мав титул графа, князя чи барона), а також рік підтвердження, нова, яка видала документ *(рис. 3)*. Особливе значення це вид повинно було відіграти для дрібної шляхти, яка також брала у у процесі леґітимації. Однак потрібні для подання документи в було відшукати, і не у всіх вони були. Тому намісник Гали у листі до шляхти Верхнього та Нижнього Березовів, підкресл значення цієї книги, наказав надіслати березівським родинам мірник «Реєстру», оскільки їхні предки зробили багато для мон [407, s. 7]. Проте підтвердження отримала в більшості шляхта мешкала у великих шляхетських поселеннях, таких як Березів, Е ня, Чайковичі, Грабовець, Явора, Ільник, Кульчиці та інші | s. 115].

За підрахунками Р. Бучка, у «Реєстрі» зафіксовано 3095 шлях ких прізвищ, причому число осіб чоловічої статі сягало прибл 17 500 [272, с. 107]. До найчисленніших шляхетських прізвиш отримали леґітимацію, відносяться Яворські – 365, Білинські – Березовські – 331, Ільницькі – 309, Кульчицькі – 288, Чайківс 236, Комарницькі – 151, Матківські – 170, Крушельницькі – Вінницькі – 104, Підгородецькі – 100, Височанські – 100 осіб; зн менше підтвердили шляхетство Витвицькі – 80, Лопушанські · Корчинські – 66, Креховецькі – 39, Сулятицькі – 39, Томашевс 24, Топольницькі – 35, Жураковські – 52, Дрогомирецькі – 45 шовські – 89 осіб [172] *(рис. 4)*. Щодо часу леґітимації, то бі кількість доводів шляхетства припадала на 80-ті рр. XVIII ст. (більше в 1782 р.). До першої половини XIX ст. відносяться доку ти в більшості дітей чи внуків тих, хто отримав леґітимаці

9

Nazwisko, przydomek, herb, stopień szlachectwa, imię.	Charakter.	Który Monarcha zatwierdził dawne polskie, lub nadał nowe szlachectwo? — Który urząd, i kiedy zatwierdził albo uznał dawne polskie szlachectwo? — kiedy indygenat nadano?
Berezowski *Bodrug* Bazyli, wnuk Michała	—	Wydział Stanów r. 1845.
Berezowski *Bodrug* Mikołaj, wnuk Michała	—	Wydział Stanów r. 1845.
Berezowski *Bodrug* Dymitr, wnuk Michała	—	Wydział Stanów r. 1845.
Berezowski *Bodrug* Jan, syn —, Stefan, wnuk Michała, Jakób; syn —, Teodor, wnuk Michała	—	Wydział Stanów r. 1849.
Berezowski *Boderowicz* Jakób i Alexander . .	—	Wydział Stanów r. 1809.
Berezowski *Dymidowicz* h. *Sas* Michał . .	—	Halicki Sąd ziemski r. 1782.
Berezowski *Dymidowicz* h. *Sas* Jan . . .	—	Halicki Sąd grodzki r. 1782.
Berezowski *Dymidowicz* h. *Sas* Benedykt . .	—	Halicki Sąd grodzki r. 1782.
Berezowski *Ficzyc* h. *Sas* Jan	—	Halicki Sąd ziemski r. 1782.
Berezowski *Ficzyc* h. *Sas* Jakób, Prokop, Grzegorz i Jan	—	Halicki Sąd grodzki r. 1782.
Berezowski *Ficzyc* h. *Sas* Michał, Mikołaj, Dymitr, wnukowie Jakóba . . .	—	Wyd.St.uzn.ud.poch. r. 1839.
Berezowski *Ficzyc* Jan	—	Wydział Stanów r. 1810.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Jerzy	—	Halicki Sąd grodzki r. 1782.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Jan	—	Halicki Sąd grodzki r. 1782.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Jan	—	Halicki Sąd grodzki r. 1782.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Michał, Grzegorz, i Szymon	—	Halicki Sąd grodzki r. 1782.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Grzegorz, wnuk Grzegorza; Piotr, Grzegorz, Jan, Michał, Grzegorz, Ignacy, prawnukowie Grzegorza	—	Wyd.St.uzn.ud.poch. r. 1838.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Mikołaj, Michał i Daniel, wnukowie Szymona . . .	—	Wyd.St.uzn.ud.poch. r. 1839.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Michał, Bazyli Jerzy i Piotr, wnukowie Grzegorza .	—	Wyd.St.uzn.ud.poch. r. 1839.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Szymon, syn Jana	—	Wyd.St.uzn.ud.poch. r. 1839.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Piotr, Teodor, Jan, Grzegorz i Stefan, wnukowie Szymona	—	Wyd.St.uzn.ud.poch. r. 1839.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Jan, syn — i Jan wnuk Michała	—	Wyd.St.uzn.ud.poch. r. 1841.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Grzegorz, prawnuk Michała	—	Wyd.St.uzn.ud.poch. r. 1843.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Jan, wnuk Szymona	—	Wydział Stanów r. 1845.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Michał, syn Michała	—	Wydział Stanów r. 1846.
Berezowski *Genik* h. *Sas* Grzegorz, Bazyli, Michał, wnukowie Jana; Teodor i Mi-		

3

Рис. 3. Фрагмент сторінки 9 з «Реєстру галицької та буковинської шляхти» [172, s. 9]

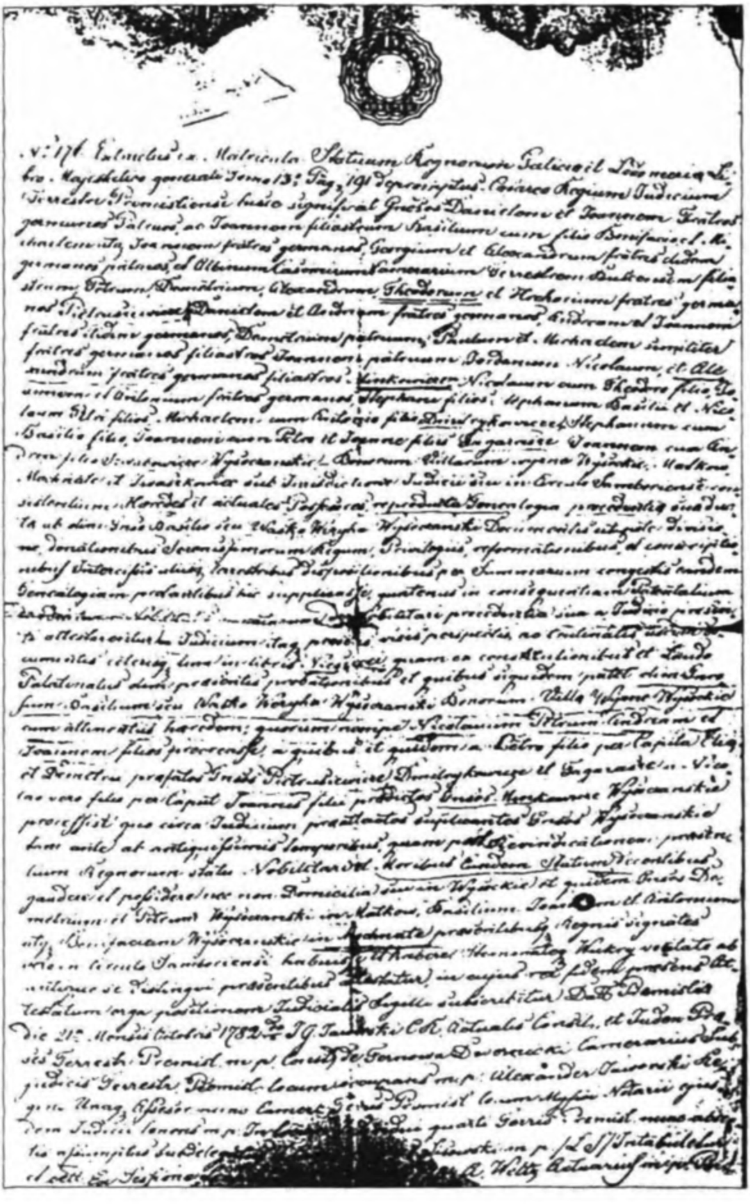

Рис. 4. Копія документа, що підтверджує шляхетство Височанських [138]

прикінці XVIII ст. Наприклад, із 331-ї особи Березовських у 1782–1783 рр. отримали леґітимацію 94 особи, в 1789 р. – 23, в 1833–1839 рр. – 114, в 1840–1849 рр. – 92 особи [172, s. 8–14]. Нащадки Ступницьких пильно стежили за підтвердженням свого походження: всі, чиї родичі отримали леґітимацію в 1782 р., доводили своє шляхетство протягом 1820–1850-х років (у 1782–1783 рр. – 25; 1788 р. – 6; 1821–1850 рр. – 23 особи) [172, s. 244–245]. Активно підтверджували своє шляхетство Білинські: в 1782–1783 рр. – 202, у 1820–50-х роках – 139 осіб [172, s. 16–22]. Отже, представники цих родин ревно пильнували за збереженням шляхетського статусу.

Однак спостерігалися й інші тенденції. Наприклад, із 288-ми Кульчицьких більшість (225) отримала леґітимацію в 1782 р., натомість меншість їхніх нащадків (41 особа) – впродовж XIX ст. [172, s. 132–136]. Так було й зі Струтинськими: з 83-х осіб у 1782 р. підтвердили свій статус 72, і тільки 11 осіб – протягом 1833–1850 рр. [172, s. 241–242]. Зі 141-ї особи Терлецьких 106 отримало леґітимацію в 1782 р., і лише 35 – впродовж першої половини XIX ст. [172, s. 256–258]. Зі 104-х осіб Вінницьких у 1782–1783 рр. підтвердили своє походження 72 особи, а в 1820–1840-х роках – тільки 25 [172, s. 274–275]. Тобто в означений період ми зафіксували зменшення кількості актів юридичного підтвердження передачі шляхетства нащадкам. Це при тому, що демографічні процеси сприяли збільшенню загального числа можливих спадкоємців.

«Реєстр» подає такі прізвища з уточненням місця походження шляхтичів: Білинські, Витвицькі, Гординські, Городиські, Жураковські, Ільницькі, Комарницькі, Кульчицькі, Лопушанські, Матківські, Нановські, Струтинські, Ступницькі, Сулятицькі, Чайківські, Яворські *(табл. 1)* [172]. Як бачимо, ця кількість становила незначну частину від усього шляхетського загалу.

Таким чином, процес леґітимації в офіційній формі підтвердив існування в XIX ст. в Галичині соціальної верстви дрібної шляхти. Тільки її меншість підтвердила шляхетство. Більшість не змогла з формальних чи матеріальних причин здійснити цю процедуру, проте на рівні свідомості зберігала пам'ять про своє окреме походження.

При доведенні шляхетства вказували герб роду. Родовід дрібношляхетських родів виводять з найпоширенішого в Галичині герба

Таблиця 1

Кількість осіб шляхетського походження, які отримали легітимацію в Галичині

Прізвище	Загальна кількість осіб із цим прізвищем	Уточнення місця проживання	Кількість осіб, які отримали легітимацію з цих сіл
Білинські (Biliński)	351	с. Білина Велика	20
Витвицькі (Witwicki)	80	с. Витвиця	4
Гординські (Hordyński)	63	с. Гординя	5
Городиські (Horodyski)	113	с. Городище	8
Жураковські (Żurakowski)	52	с. Жураки	7
Ільницькі (Ilnicki)	309	с. Ільник	6
Комарницькі (Komarnicki)	151	с. Комарники	8
Кульчицькі (Kulczycki)	288	с. Кульчиці	4
Лопушанські (Łopuszański)	29	с Комарники	19
Матківські (Matkowski)	170	с. Матків	6
Нановські (Nanowski)	55	с. Тернова	39
Струтинські (Strutyński)	83	с. Струтин	6
Ступницькі (Stupnicki)	54	с. Ступниця	13
Сулятицькі (Sulatycki)	39	с. Сулятичі	3
Чайківські (Czajkowski)	236	с. Чайковичі	6
Яворські (Jaworski)	365	с. Явора	13
Джерело: 172			

Сас. Окрім нього, шляхта використовувала герби Яструбець, Корчак, Леліва, Наленч [396, s. 14]. За підрахунками Р. Бучка, з усієї галицької шляхти майже третина (160 прізвищ) довела свою належність до герба Сас (для порівняння: в Польському королівстві підтвердили свою належність до нього 37 родів, а в Чернігівській губернії – 10) [272, с. 107].

На основі підрахунків «Реєстру», до герба Сас (*рис. 5)* належали Бережницькі (Мишка, Мишкович), Березовські, Білинські, Блажовські, Височанські, Чайковські (Тимкович), Дрогомирецькі, Гвоздецькі, Голинські (Редка, Рилович), Гординські (Федькович, Юхимович), Городецькі, Гошовські, Губицькі, Ільницькі, Яворські (більшість Баловичів, Червaковичів, Гольдичів, Ворончаків, Хорошкевичів, Ігнацевичів, Йосиповичів, Острашевичів, Петрашевичів, Пішковичів, Шустейовичів), Комарницькі, Копистинські, Корчинські, Красівські, Креховецькі, Кропивницькі, Крушельницькі, Кульчицькі, Лопу-

Рис. 5. Герб Сас [138]

шанські, Матковські, Нановські, Новосельські, Підгородецькі, Струтинські, Ступницькі, Сулятицькі, Терлецькі, Топольницькі, Вінницькі, Витвицькі, Жураківські [172].

До герба Головня належали Голинські (Макарич, Шошор), до герба Дембно – Чайковські (Беринда, Шалько, Шавко, Трунко, Тимкович), до герба Яструбець – Цісовські, Дроздовські, Грудницькі, Кучковські, Вітовські, Жуковські, до герба Любич – Грушецькі, Груневичі, Лозинські, до герба Корчак – Городинські, Городиські (Каматяк, Прокопяк, Пухач, Журавель), Губицькі, Комарі, Созанські, до герба Леліва – Копистинські, Журовські, до герба Наленч – Явецькі, Кочановичі, Круховські, до герба Єліта – Білавські (також належать до герба Заремба), Яворські (Саруш), Коритки, до герба Радван – Цісовські, Кунашовські, до герба Абданк – Чарковські, Куницькі, до герба Побуг – Гурські, Гвоздецькі, Конашевські, до герба Бонча – Іжицькі, Томашевські, до герба Юноша – Яворські (Петрашевич), Петровські, до герба Новіна – Конопки, Кровіцькі, Машевські, до герба Корвін – Кручковські, до герба Порай – Новіцькі, до герба Суліма – Попелі, до герба Пом'ян – Зубрицькі *(рис. 6)* [172].

Порівняльний аналіз даних «Реєстру» показав, що носії одного прізвища могли належати до різних гербів. Наприклад, більшість Чайковських належала до герба Дембно, і тільки Чайковські-Тимковичі – до герба Сас [172, s. 39–42]. Яворські належали до гербів Сас, Єліта, Юноша, Косцеша *(рис. 7)* [172, s. 96–101], Височанські – до гербів Сас та Вукри *(рис. 8)*.

У кількісному співвідношенні дрібна шляхта становила найбільшу частину шляхетського стану. Проте підрахувати її чисельність було важко, оскільки після захоплення Галичини Австрією зубожілої шляхти в цьому регіоні виявилося в декілька разів більше, ніж у цілій імперії Габсбургів [272, с. 107]. Для порівняння: станом на 1846 р. шляхетські родини в Галичині становили приблизно 1,15% від усього населення краю. Натомість у Нижній Австрії, Моравії, Шльонську, Чехії на межі XVIII–XIX ст. ця частка коливалася від 0,1 до 0,6%; виняток становили Угорщина та Семигородщина, в яких відповідно шляхта становила 4,7 і 5,1% *(табл. 2)* [406, s. 245–252].

Завдяки природному приростові кількість шляхти постійно зростала. Наприклад, у с. Корчині під час першого Йосифінського кадастру (1789 р.) було 13 шляхетських родин, а в 1870-ті рр. – вже 53 родини [351, с. 38]. Тобто приблизно за 90 років кількість дрібної шляхти зросла вчетверо. Це припустиме число і для всього населен

Герб Наленч

Герб Яструбець

Герб Леліва

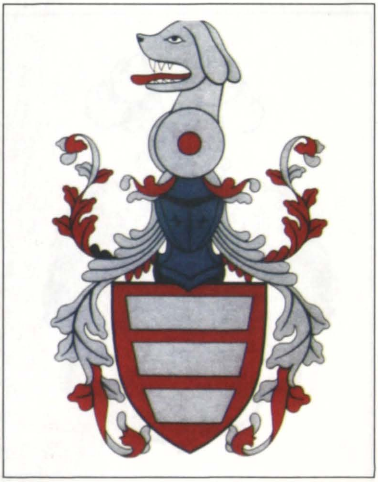

Герб Корчак

Рис. 6. *Шляхетські герби [421, s. 138, 156, 174, 193, 256]*

Герб Сас

Герб Єліта

Герб Юноша

Герб Косцеша

***Рис. 7.** Герби родини Яворських [138]*

Герб Сас

Герб Вукри

Рис. 8. Герби родини Височанських [138]

Таблиця 2

Відносна частка шляхти в окремих європейських державах і регіонах

Держава, реґіон	Період	Відносна частка від усього населення
Річ Посполита	XVIII ст.	8–10 %
Росія	1782 р.	0,64 %
	1858 р.	0,84 %
Англія і Уельс	На межі XVIII – XIX ст.	3,7 %
Італія	–	1 %
Іспанія	–	10 %, до 50 % в окремих реґіонах
Німеччина	–	0,2–0,5 %
Франція	–	1,5 %
Австрійська імперія:		
Угорщина	–	4,7 %
Семигородщина	–	5,1 %
Чехія	–	0,12 %
Моравія і Шльонськ	–	0,1 %
Нижня Австрія	–	0,56 %
Галичина	1846 р.	1,15 %
Джерело: 406		

ня Галичини, оскільки тоді спостерігався демографічний вибух. С. Копчак, враховуючи низку факторів, які впливали на динаміку чисельності населення Галичини, виводить такі коефіцієнти приросту населення: XVII ст. – 15–17%, XVIII ст. – 17%, перша половина XIX ст. – 30%, друга половина XIX ст. – 33% [321, с. 44].

На 80-ті роки XVIII ст., за даними М. Герасименка, дрібношляхетська верства нараховувала приблизно 12 тис. сімей [282, с. 83]. Показник заселення одного будинку в Галичині на 1773 р., за підрахунками Г. Блащика та Х. Хамерської, коливався в межах 5,62 особи [422, s. 33]. Тому кількість дрібної шляхти мала б становити приблизно 67 тис. осіб. Близьку до цієї цифру визначає інший підрахунок. На підставі списків військовозобов'язаних осіб у Галичині на межі XVIII–XIX ст. дослідник К. Слюсарек підрахував, що загродова шляхта становила 70% від усього шляхетського стану краю [423, s. 113]. Якщо за основу взяти оціночні дані, наведені М. Герасименком, про чисельність шляхти у 80-х роках XVIII ст. (95 тис. осіб), то 70% в абсолютних показниках становлять 66,5 тис. осіб.

Отже, згідно з двома різними підрахунками кількість шляхти виявилася приблизно однаковою: вона коливалася в межах 67 тис. осіб. Зважаючи на те що чисельність населення Галичини в XIX ст. зросла вчетверо, приблизна кількість дрібної шляхти на кінець XIX ст. ста-

новила 260 тис. осіб. За міжвоєнного періоду польські вчені у Львівському і Станиславівському воєводствах разом налічували від 200 до 300 тис. нащадків дрібної шляхти, а в Тернопільському воєводстві – 60–80 тис. осіб [175, s. 199; 396, s. 13].

У процесі розселення дрібної шляхти в Галичині тут виділилися окремі ареали її найбільшого скупчення. В. Токарж відзначав, що наприкінці XVIII ст. найчисленнішою воиа була в Самбірському, Золочівському і Станиславівському округах [425, s. 306]. За уточненнями дослідника міжвоєнного періоду Р. Хорошкевича, на Прикарпатті до густо заселених «засцянковою» шляхтою повітів належали Сяноцький, Леський, Добромильський, Турківський, Самбірський, Рудки, Дрогобицький, Стрийський, Жидачівський, Калуський, Долинський, Надвірнянський, Станиславівський і Коломийський [396, s. 13]. На Поділлі шляхта була менш численною і розпорошено розселена в Чортківському, Теребовлянському, Бережанському, Золочівському, Скалатському, Збаразькому, Підгаєцькому повітах [396, s. 12].

На нашу думку, доцільно виділити два окремі регіони розселення дрібної шляхти в Галичині: Прикарпаття та Поділля. К. Сяюсарек детально визначив ареали розселення представників цієї верстви в краю. До найбільших районів концентрації шляхетського прошарку він відносить самбірський, станиславівсько-коломийський, чортківсько-подільський [423, s. 111–112] *(рис. 9)*.

Враховуючи цю класифікацію, розгляньмо найбільші осередки розселення шляхти. Найбільшим за кількістю шляхти в Галичині було Прикарпаття. В повітах Самбір, Старий Самбір, Турка, Дрогобич, Стрий, Рудки, Станиславів, Коломия, Калуш, Долина, Товмач було багато шляхетських сіл, де мешкало в середньому від 100 до 240 осіб [423, s. 111–112]. В окремих селах (Білина-Велика, Ільник, Явора, Матків, Сілець, Верхнє Висоцьке) ця цифра перевищувала 500 осіб, а в Комарниках та Кульчицях – понад тисячу осіб шляхетського походження [423, s. 111; 404, s. 55].

Значною була чисельність шляхти у групі сусідніх сіл Турківського повіту: Маткові, Мохнатому, Красному, Нижньому і Верхньому Гусних, Верхньому Висоцькому, Комарниках, Завадці, Борині, Ільнику, Мельничному, Яворі, Лосинці, Тернаві, Розлучі, Стрілках. Зі статистичних матеріалів початку XX ст. довідуємося, що в селах Комарниках та Маткові шляхта становила понад 60% від усього населення, приблизно 23% шляхти налічувалося у Верхньому Висоцькому і Турці, 13% – у с. Стрілках, понад 7% – у с. Розлучі, приблизно 3% – у селах Завадці й Тернаві-Нижній, у межах 2% – в м. Борині *(табл. 3)*.

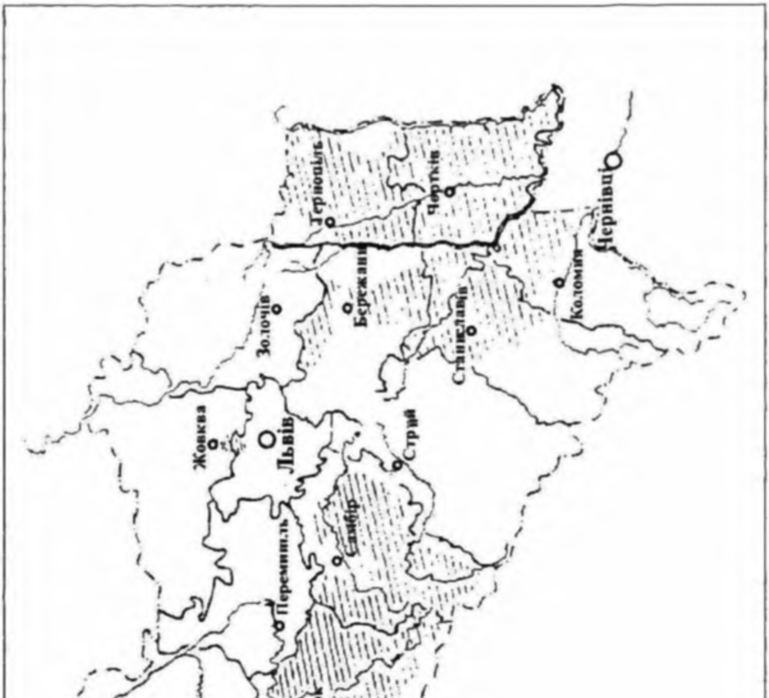

Рис. 9. Розселення дрібної шляхти в Галичині в XIX ст. [423, s. 121]

Таблиця 3

Чисельність шляхти в окремих селах Галичини (Прикарпаття)*

Повіт	Село	Шляхта, %	Повіт	Село	Шляхта, %
Самбір	Блажів	0,7	Станиславів	Делеів	0,01
	Доражів	18,6		Лисець	1,3
	Дубляни	1,8		Пасічна	1,6
	Городище	31,8	Калуш	Голинь	2,5
	Калинів	6,7		Підмихайля	3,0
Турка	Турка (ґміна)	23,0		Томаківці	1,5
	Бориня	1,7		Войнилів	0,2
	Ясінка	4,9	Надвірна	Ланчин	0,84
	Комарники	63,6		Майдан-Середній	0,1
	Лаврів	1,3		Старуня	0,9
	Лімна	0,6	Снятин	Вовчківці	0,3
	Матків	63,1		Стецева	0,3
	Розлуч	7,3		Джурів	0,4
	Сянки	1,2	Коломия	Березів-Середній	55,2
	Стрілки	12,4	Рогатин	Більшівці	4,3
	Тернава-Нижня	2,5		Кукільники	15,4
	Висоцьке-Верхнє	23,4	Товмач	Хотимир	1,1
	Завадка	2,8		Марківці	7,3
Стрий	Грабовець	0,6		Нижнів	0,1
	Любинці	7,7		Олешів	0,1
	Лавочне	1,7		Отинія	0,1
	Моршин	5,3	Львів	Брюховичі (ґміна)	0,2
	Підгородці	12,4	Перемишляни	Перемишляни (ґміна)	0,3
	Соколів	1,7		Янчин	0,1
	Синьовидне-Верхнє	4,7		Погорільці	0,1
Рудки	Погірці	16,3		Дунаів	0,6
Сянок	Ясліска	0,1			
	Комолиця	0,3			
	Мриглод	12,3			
Примітка: подано за: [93]					

У межах повітів Самбір, Старий Самбір і частково Рудки та Городок виділявся ще один великий ареал розселення шляхти. Шляхетські осередки містилися в селах Городищі, Доражеві, Калинові, Кульчицях, Білині-Великій, Винниках, Ступниці, Сільці, Гордині, Блажеві, Бачині, Росохах, Терлі, Стрілковичах, Мшанці, Лопушанці, Лімні, Луці, Топільниці, Погірцях, Чайковичах та інших. У Городецькому

* З невідомих причин у цьому документі пропущено дані про населення таких великих шляхетських осередків, як Ільник, Кульчиці, Чайковичі, Білина-Велика, Корчин, Крушельниця, Бережниця-Шляхетська, Креховичі, Витвиця та інші. Подаємо тільки назви й цифри, наявні в документі.

повіті наприкінці XIX ст. в Ясниську проживали Жеребецькі, Єзерські, Ясниські, в с. Лозині мешкало багато Лозинських [424, s. 29]. Відомо, що в Городищі шляхта становила 32% від загальної кількості населення, приблизно 19% – у с. Доражеві, понад 16% – у с. Погірцях, приблизно 7% – у с. Калинові (табл. 3). Із с. Ступниці Самбірського повіту походить шляхетська родина Ступницьких [439, s. 510].

У межах Стрийського та Дрогобицького повітів шляхетські осередки розташовувалися в селах Корчині, Крушельниці, Синьовидному, Підгородцях, Любинцях, Долголуці, Волі-Долголуцькій, Лукавиці-Нижній, Станкові, Уличному, Комарові, Пукеничах, Тейсарові, Державі, Попелях, Рихчицях, Лішні, Унятичах, Криниці, Нагуєвичах, Ясениці-Сільній, Тустановичах та інших. Серед них виділялися великі шляхетські села Корчин та Крушельниця [391, s. 3]. Понад 12% від загальної кількості всіх жителів становила шляхта в с. Підгородцях, приблизно 8% – у с. Любинцях, 5% – у с. Синьовидному-Верхньому (табл. 3).

У Коломийському повіті (на початку XX ст. виділився Печеніжинський повіт) розміщувалися одні з найбільших шляхетських сіл Баня-Березів, Верхній, Середній та Нижній Березови. Зокрема, в Середньому Березові шляхта становила 55% від усього населення (табл. 3). Відомо, що у 30-х роках XX ст. в с. Джуркові мешкали шляхетські родини Чернецьких та Дрогомирецьких, у с. Росохач – Лазаревські, Рутковські, в с. Підгайчиках – Балінські, Гаєвські, Якубовські, в с. Замулинцях – Чернецькі та Воловські, в с. Сороках – Кнігініцькі, Крижанівські [145, s. 21, 24, 27].

У сусідньому Городенківському повіті шляхта проживала в таких селах: Серафинці (родини Бережанських, Березовських, Бачинських, Крижанівських, Кнігиницьких, Топольницьких, Терлецьких, Рогозинських); Чернелиця (Окуновські, Скавінські, Воляцькі, Тхоржевські); Тишківці (Кнігиницькі, Кульчицькі, Завадовські, Бабінські); Жуків (Богуцькі, Кнігиницькі, Коржинські); Живачів (Драгомирецькі, Ільницькі, Матушевські, Ортинські); Ісаків (Березовські, Драгомирецькі, Витвицькі); Торговиця (Кнігиницькі, Вишинські, Левандовські); Гарасимів (Комарницькі, Савицькі); Стрільче (Боберські, Ільницькі, Левицькі); Незвисько (Кобилянські, Липинські, Чарковські, Глинські); Вікно (Березовські, Косинські, Лукасевичі, Тхоржевські); Семаківці (Чернецькі, Чайковські, Садовські, Домбровські); Глушків (Бабинські, Домбровські, Томашевські) [145, s. 10–15].

Біля м. Станиславова розміщувалися великі шляхетські осередки – села Боднарів та Єзупіль, поблизу Богородчан – с. Жураки [390, s. 1209; 415, s. 79]. Приблизно 2% становила шляхта в селах Лисці та Пасічній (табл. 3).

У повітах Товмач та Надвірна можна виділити окремий ареал розселення шляхти. Зокрема, виходець із тих країв О. Клодницький зазначав: «Осередки української шляхти були в великому числі розсіяні на Підкарпатті й Покутті, а тим самим і на терені Товмаччини. Більшим скупченням була шляхта в Тисмениці з околицею... Дальшим – місцевість Ляцьке-Шляхетське й Хотимир, де було понад тридцять нащадків шляхти, та Отинія й Отинійщина. Поза тим досить густо розсіяна шляхта по всіх селах» [238, с. 857]. Великим шляхетським поселенням тут було с. Марківці (понад 7% шляхти від усього населення) (табл. 3). До цього центру прилягала територія розселення шляхти в повіті Надвірна, що охоплювала села Грабовець, Битків, Пнів, Цуцилів, Перерісль і тяглася аж по Ляцьке-Шляхетське (сьогодні с. Липівка Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.) в повіті Товмач [145, s. 34–36]. До грабовецької шляхти належали родини Грабовецьких, Голинських, Княгиницьких, Ільницьких, Матківських, Сіреньких, Ясинських [223, с. 558; 61, арк. 14, 17 зв.].

Ще одним великим ареалом розселення шляхти була низка сіл у Калуському повіті, до яких прилягали окремі села Долинського повіту, а саме Бережниця-Шляхетська, Підмихайля, Сваричів, Голинь, Креховичі, Струтинь-Верхній, Гошів, Гериня, Витвиця, Розточки, Добрівляни [145, s. 5–9, 16–18]. В Голині та Підмихайлі шляхта становила близько 3% від усього населення (табл. 3). У Струтині-Верхньому в 70-х рр. XIX ст. мешкали такі шляхетські родини: Павловичі, Ковалевичі, Голинські, Ілішичі, Струтинські, Борковичі, Калиновичі, Ільницькі, Креховецькі, Янішевські [66, арк. 5–6].

На Рогатинщині містилися два відособлені шляхетські осередки: в с. Кукільниках – понад 15% шляхти від усього населення, а в Більшівцях – відповідно 4% (табл. 3).

Окремим ареалом концентрації шляхти, що прилягав до Прикарпаття, був повіт Сянок із суміжними повітами Добромиль та Лесько. До поселень шляхти тут належали Боберка, Лопушниця, Катина-Шляхетська, Мриглод, Добра, Липа [146, s. 21, 27; 422, s. 57]. У Мриглоді нараховувалося понад 12% шляхти від усього населення (табл. 3).

Загалом, як показує таблиця 3, на Прикарпатті було багато сіл, де шляхетські родини становили до 1% населення. Це вказує на те, що можна визначити тільки окремі великі поселення шляхти, оскільки вона була розселена практично по всій Галичині. Для порівняння: на Прикарпатті в Станиславівському та Коломийському округах нараховувалося 106 шляхетських сіл, у Самбірському окрузі – 91, а в Стрийському і Сяноцькому округах – по 50 сіл [422, s. 49, 52, 54, 57]. У сумі це становило приблизно 300 шляхетських сіл на Прикарпатті.

Частина шляхти проживала в містечках, де нашаровувалася шляхетська і міщанська чи ремісничa (не селянська) свідомість. До них належали Чернелиця, Гвіздець, Хотимир, Снятин, Городенка, Коломия, Кулачківці, Обертин, Більшівці.

На Поділлі також виділялося кілька ареалів розселення шляхти, які в основному скупчувалися навколо повітових центрів – Бережан, Тернополя, Чорткова, Теребовлі. Найчастіше в них мешкало 40–70 осіб шляхетського походження. Великі скупчення шляхти були в Купчинцях, Могільниці, Варваринцях, Романівцях, Чабарівцях, Говилові-Великому [423, s. 111].

Чортківський ареал охоплював межі Чортківського, Борщівського, Заліщицького, частково Бучацького та Гусятинського повітів. Тут виділялися такі шляхетські осередки: біля Бучача, вздовж річки Вільхівця, – Цвітова, Ріпинці, Помірці, Язлівець, Бровари; навколо Чорткова – Копичинці, Пробіжна, Косів, Білобожниця, Улашківці; в районі Хоросткова – Говилів-Великий, Мшанець, Карашинці, Клювинці [422, s. 43–45] *(табл. 4)*. В Білобожниці до шляхти належали Чайківські, Попелі, Заславські, Заячківські, Суходольські, Новіцькі, Кобилянські [263, с. 220–221].

Таблиця 4

Чисельність шляхти в окремих селах Галичини (Поділля)

Повіт	Село	Шляхта, %
Тернопіль	Великі Бірки (гміна)	9,2
	Ігровиця	0,1
	Березовиця-Велика	0,2
	Настасів	0,2
	Козлов	4 особи
Чортків	Білобожниця	0,1
	Косів	0,1
	Улашківці	0,6
Підгайці	Семиківці	2,1
	Горожанка	22,1
Теребовля	Могільниця (гміна)	3,6
	Деревахів	10
Примітка: подано за: [93]		

Я. Головацький виділив шляхетські села вздовж річки Джурина – Полівці, Палашівку, Криволуку, Базар, Цапівці [285, с. 34]. Поширеними прізвищами між шляхтою с. Полівців були Кравецький, Чайковський, Городиський, Смеречинський, Дорожинський, Дмитровський, з-поміж селян – Бойко, Басій, Михальчук, Франків, Паламар [254, с. 256]. У с. Цапівцях до шляхти належали Ясінський, Свідерський, Ясевич [231, с. 110]. Уздовж Дністра розміщувалися шляхетські осередки Угриньківці, Хартонівці, Щитівці, Винятинці [228, с. 781; 242, с. 702]. До шляхти в с. Хартонівцях належали Щупачинські та Єнджейовські [88, арк. 3–44]. На південному сході Борщівського повіту, на березі річки Збруча лежали шляхетські села Новосілка (сьогодні с. Збручанське Борщівського р-ну Тернопільської обл.) та Залісся [340, с. 3; 232, с. 679–680].

Тернопільський ареал розселення шляхти охоплював Теребовлянський, Скалатський, Тернопільський і частково Збаразький та Підгаєцький повіти. В районі Теребовлі розташовувалися Могільниця, Варваринці, Дарахів, Слобідка-Струсівська, Застіноче, Іванівка [309, с. 312; 248, с. 668; 245, с. 798] (табл. 4). У с. Дарахові шляхта становила 10% від усього населення, приблизно 4% було в Могільниці (табл. 4). До шляхти с. Застіночого належали Куліковський, Чайковський, Витвицький [253, с. 649]. У Буджанові мешкали Уруські, в Дарахові – Білинські, Добровольські, Якубовські, в Іванівці – Левицькі, в Могільниці – Борецькі, Карлінські, Липинські [424, s. 11–12].

Навколо Тернополя розташовувалися такі шляхетські осередки: Великий Ходачків, Бірки-Великі, Романівка, Березовиця-Велика; на північний захід і схід від Тернополя – Стриївка, Добромірка, Клебанівка, Колодіївка, Зарубинці, Отап'є, Вікно, Гримайлів; на захід від Тернополя, вздовж берегів річки Стрипи розміщувалися Городище, Денисів, Купчинці, Соснів, Соколів, Бурканів [422, s. 44–45] (табл. 4). У Великих Бірках шляхта становила 9,2% від усього населення. В Бурканові до неї належали Яблонські та Бжозовські [424, s. 37].

Ще одне скупчення шляхти містилося навколо Бережан і частково охоплювало навколишні Підгаєцький, Рогатинський, Перемишлянський повіти. На півночі цього ареалу розташовувалися села з кількістю шляхти 30–40 осіб, а на півдні в окремих поселеннях їх було до 100 осіб [423, s. 112]. Шляхта проживала в місцевостях Рекшин, Поточани, Урмань, Дунаїв, Чемеринці, Поморяни, Горожанка, Ме-

чищів, Тростянець, Боків, Завалів [422, s. 45]. Одним з найбільших її осередків була Горожанка (22% шляхти) (табл. 4).

За даними таблиці 4, цей регіон відзначався відсутністю таких великих шляхетських осередків, як села Комарники чи Березів-Середній. У багатьох селах шляхта становила не більше 1% населення. Загалом, за підрахунками К. Слюсарека, на Поділлі в Чортківському окрузі налічувалося 110 шляхетських поселень, а в Тернопільському та Бережанському округах їх було відповідно 61 і 57 [422, s. 43–44].

Уточнення відносної кількості шляхти по селах можна здійснити при порівнянні даних із метричних книг народження про відсоток новонароджених шляхтичів від усієї кількості дітей. Однак потрібно допускати ймовірність існування шляхетських родин, в яких не народжувалися діти, і ці родини не були зареєстровані в документі. *Таблиця 5* ілюструє відносну величину шляхетських осередків: у с. Березові-Нижньому ця цифра становила 88%, у Бережниці-Шляхетській – понад 33%, а в Креховичах – близько 10%.

Приблизну чисельність шляхти по окремих регіонах Галичини можна визначити при порівнянні кількості дорослого чоловічого населення. За підрахунками К. Слюсарека, в Самбірському окрузі шляхтичі-чоловіки становили понад 40% від загальної кількості дорослих чоловіків, у Стрийському ця цифра сягала 22%, в Коломийському – 14%, у Станиславівському – майже 13%, а в Сяноцькому – 6%: загалом на Прикарпатті – понад 21% [422, s. 49, 51, 54–55, 58]. На Поділлі у Чортківському окрузі шляхтичі-чоловіки становили 14% від загальної кількості дорослих чоловіків, у Тернопільському – 12%, у Бережанському – понад 11%; загалом на Поділлі – приблизно 13% [422, s. 43–44]. Як бачимо, на Прикарпатті проживало значно більше дрібної шляхти, ніж на Поділлі.

За своїм внутрішнім складом дрібна шляхта була неоднорідною. За критерієм володіння власною землею з-поміж неї в одну групу входили домінікальна і вільна (загродова, загонова, засцянкова), а в іншу – чиншова шляхта. Також до цієї верстви населення часто зараховували велику кількість урядників панських маєтків, дрібних чиновників та судовиконавців у містах і селах [175, s. 196]. Кількісно вільні селяни поступалися місцем чиншовій шляхті.

Спільними для домінікальної та вільної шляхти були наявність власної землі та звільнення від панщини. Домінікальну, або «часткову», шляхту творили особи, які володіли частиною села, а їхні землі зараховувалися до домінікальної власності. Більшість з них мала

Таблиця 5

Відносна кількість народжених дітей шляхетського походження в окремих селах Галичини

Село	Шляхетські родини	Період	Народилося всього в селі селян, 100%	Народилося шляхти, %
Бережниця-Шляхетська	Бережницькі-Мишковичі, Бережницькі-Злотники, Новіцькі, Ліщинські-Саси, Омецинські, Просяновські, Якимовичі	1838–1865 рр., окрім 1840, 1851, 1857, 1864	841 особа 100%	279 осіб 33,17%
Комарники	Комарницькі-Друдзи, Комарницькі-Ящичишичі, Комарницькі-Павліковичі, Ільницькі-Рибчичі, Созанські-Ворони, Матківські-Міклашевичі, Височанські-Янковичі, Яворські-Суслийовичі	1803–1815 рр 1845–1865 рр.	601 особа 100% 1036 осіб 100%	369 осіб 61,4% 611 осіб 59%
Винники	Кобилянські, Розлуцькі, Городиські, Вінницькі-Лучники, Вінницькі-Кліжевичі, Вінницькі-Радзевичі, Вінницькі-Чечелі	1870–1876 рр	213 осіб 100%	40 осіб 18,77%
Крушельниця	Крушельницькі-Ставніковичі, Крушельницькі-Лепешевичі, Крушельницькі-Фризовичі, Крушельницькі-Чулевичі, Крушельницькі-Лазуревичі, Вінницькі-Радзевичі, Яворські-Лісковичі, Голинські-Ковбелі, Подгородецькі	1835–1869 рр., окрім 1838, 1851, 1861, 1863 рр.	1321 особа 100%	621 особа 47%
Білина-Велика	Білинські-Слотили, Білинські-Тарасовичі, Білинські-Ярошовичі, Білинські-Мільковичі, Новосельські, Вінницькі-Радзевичі, Чайковські, Кобилянські-Качкеновичі, Луцькі, Городиські	1838–1850 рр 1882–1885 рр	707 осіб 100% 234 особи 100%	369 осіб 52,2% 143 особи 61,1%
Березів-Нижній	Ільницькі, Ґеники, Уруські, Кузичі, Урбановичі, Білавичі, Неґричі, Арсеничі	1829–1845 рр.	569 осіб 100%	500 осіб 88%
Креховичі	Волковецькі, Дрогомирецькі, де Букатки-Креховецькі, де Максимовичі,* Струтинські, Ільницькі, де Чепелевичі Креховецькі, Словаковські	1866–1900 рр.	1980 осіб 100%	196 осіб 9,9%
Примітка: складено за [20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 65].				

підданих селян або слуг [422, s. 65]. Ця категорія шляхти була представлена всюди в Галичині, але найбільше її нараховувалося в Самбірському та Стрийському округах. Переважно це становило близько десяти шляхетських родин на село. В багатьох поселеннях «часткова» шляхта проживала разом із вільною. Зокрема, в двадцятих роках XIX ст. так було в селах Бачині, Бережниці-Шляхетській, Білині-Великій, Маткові, Сваричеві, Витвиці [422, s. 77]. Вільна шляхта володіла невеликими власними земельними наділами. Вона не відробляла панщини та інших кріпосних повинностей, сама обробляла землю.

Після захоплення Галичини австрійське керівництво намагалося врегулювати економічні відносини в краю, визначивши при цьому статус вільної шляхти. Всіх платників податків було поділено і зареєстровано в інвентарних книгах (кадастрах). Хто мав земельну власність і підданих, того віднесено до домінікального кадастру, а всіх решту – до рустикального. Ще в 1773 і 1774 рр. дрібну шляхту, крім чиншової (вона користувалася панською землею), записували до домінікального кадастру. Але вже 1776 р. 4040 шляхетських власників землі (голів родин), котрі платили менше ніж 50 польських злотих (дорівнювали 12,5 ринського) податку, перенесли до рустикального кадастру. Більшість часткової шляхти була залишена в домінікальному кадастрі.

З огляду на протести шляхти, під керівництвом графа Бріґідо через Державну Раду (Райхсрат) створили комісію, яка два роки досліджувала цю справу. В результаті вона підтримала перенесення шляхти до платників рустикального податку, обґрунтовуючи це так: дрібна шляхта сиділа на землях, що належали до сільської ґміни, а не до фільварку; вона не мала вищих прав щодо селян тієї самої ґміни; її статус нагадував вільних селян у Чехії; згідно з тарифом 1717 р., вона належала до платників поголовного податку, який не сплачували власники нерухомості [413, s. 85].

З огляду на відмінний від звичайних селян статус вільної шляхти австрійська влада змушена була виокремити їх. Уже у Францисканській метриці (1819–1821 рр.) виділяли домінікальну, рустикальну та вільну власність. До останньої й відносилися землі вільної шляхти. Для прикладу, в с. Бережниці-Шляхетській нараховувалося 13 домінікальних, 49 вільних і 52 рустикальних власники землі [4, арк. 268–278]. Після скасування панщини в 1848 р. поняття «вільні землі» втратило актуальність, і ця власність була остаточно перене-

сена до рустикальних ґрунтів. Вільна шляхта творила цілі шляхетські села в Галичині, а найбільше – на Прикарпатті: це, зокрема, Ільник, Білина-Велика, Комарники, Кульчиці й Березови – Нижній та Верхній [422, s. 81].

Чиншова шляхта становила більшість шляхетської верстви. Вона не мала власної землі, тому користувалася дрібними панськими наділами або сиділа на садибах-загродах. І. Любич-Червінський у 1811 р. писав, що в його селі* шляхтичі гірше ведуть господарство, ніж селяни, тому часто не можуть сплатити чиншу [408, s. 106]. М. Герасименко вказує, що земельний власник, для якого головною запорукою утримання фільварку стала панщина, не був зацікавлений у дрібній шляхті як землекористувачеві, а радше віддавав угіддя повнонадільним тягловим селянам-кріпакам [281, с. 100]. Не відбуваючи панщини, «чиншовики» належали до складу підданого населення поміщицького маєтку, сплачували чинш, відробляли окремі повинності й виконували дрібні послуги для двору (наприклад, за спеціальну винагороду перевозили листи).

У Францисканській метриці чиншову шляхту записували до рустикальної власності. Наприклад, у с. Варваринцях приблизно 50 осіб на прізвища Білинські, Чайковські, Бачинські, Грабовські, Якубовські, Крушельницькі, Мединські володіли рустикальною власністю [5, арк. 59–68]. Тільки землі пароха належали до вільної власності. Така ж ситуація була в с. Винятинцях, де понад десяток Борковських, Яворських, Ільницьких, Каліновських, Вінницьких належали до рустикальних власників [3, арк. 76 зв. – 81 зв.].

Найбільше чиншової шляхти налічувалося на Поділлі. В. Завадський описував, що на Поділлі в межах річок Серета, Збруча і Стрипи аж до Дністра чиншова шляхта розселялася по селах, утворюючи більші чи менші шляхетські «колонії» [428, s. 45]. Відомо, що вона проживала майже в кожному селі Грималівського ключа на Тернопільщині (зокрема в Підліссі, Буциках, Іванівці, Вікні, Куті та інших) [377, с. 570–571]. У с. Дзвинячі Заліщицького округу 1786 р. було 10 шляхетських сімей, які платили чинш за землю [282, с. 84]. Для прикладу, шляхта с. Циганів Чортківського округу в 30-х роках XIX ст.

* Р. Кирчів на основі архівних матеріалів установив, що це село Довпотів колишнього Стрийського округу, тепер Калуського р-ну Івано-Франківської обл. [314, с. 17].

повинна була сплачувати такі чинші: від парового ґрунту – 80 злотих, від поєдинкового ґрунту – 40 злотих, від пішого ґрунту – 20 злотих [167, с. 97]. Опріч чиншу, шляхта виконувала ще деякі повинності (або сплачувала певні податки). В інвентарних записах Грималівського ключа від 1800 р., якими регульовано відносини селян щодо двору, зазначалося, що шляхта, котра «держить» ґрунт, окрім чиншу і податків, повинна оплатити за дні панщини, а також відпрацювати влітку 24 дні: «хто має тягло – тяглом, а піший – пішо» [377, с. 570–571]. Всі піддані і шляхта с. Носова Бережанського округу, за винятком комірників, на початку XIX ст. відпрацьовували шарварки по 12 днів на рік, а також, згідно з патентом 1787 р., мусили виконати, хто мав тяглову силу, – тяглову повинність, а піші – ручну; хто займався бджільництвом, – давали «десятину» (тобто мед із десятого пня чи вулика), а хто не мав десяти, то сплачував «очкове» – по шість крейцерів від кожного вулика [230, с. 149, 150].

Відомо, що впродовж першої половини XIX ст. чиншовики в селах Стецеві, Вікні, Глушкові сплачували натуральний податок продуктами, чиншова шляхта в Обертині виконувала обов'язок збору податків з панських підданих, а в Городенці, Кулачківцях і Дзвинячі вона відпрацьовувала т. зв. «резиденційні» дні, виконуючи різну роботу при дворі [422, s. 91–93].

Широким був спектр послуг чиншової шляхти для двору. Так, у с. Варваринцях Тернопільського округу 1789 р. 44 чиншові шляхтичі по черзі виконували обов'язки посланців, причому до близьких місць – безплатно, а до далеких – за оплату. Однак шляхтич міг найняти замість себе посланця за власний кошт [282, с. 84]. На початку XIX ст. шляхту сіл Красного, Саджавок і Ставків Грималівського ключа, яка за оренду ґрунтів сплачувала чинш і податки, також зобов'язували перевозити листи, або вона надавала двору при потребі свій транспорт [360, с. 572]. У с. Циганах Чортківського округу чиншову шляхту залучали навіть до екзекуцій [167, с. 97].

К. Слюсарек виокремлює ще одну підгрупу з-поміж шляхти – залежну, або піддану. Дослідник на підставі вивчення документів зауважив, що серед населення великих шляхетських сіл особи з прізвищами Білинський, Ільницький, Зубрицький та інші належали як до вільної шляхти, так і до підданих селян [422, s. 96–97]. Очевидно, це колишні представники шляхетського стану, які внаслідок еконо-

мічної деградації втратили свої привілеї ще під владою Речі Посполитої. Залежна шляхта відробляла панщину та інші повинності для двору, тобто перебувала на правах підданих селян.

Таким чином, можна стверджувати, що серед загалу дрібної шляхти протягом кінця XVIII–XIX ст. виділялося декілька груп: домінікальна, вільна, чиншова, залежна шляхта. Вони відрізнялися між собою статусом власника чи підданого, наявністю або відсутністю права на володіння землею, звільненням від панщинних та інших повинностей чи їх відпрацюванням. Після скасування панщини юридично ця різниця зникла. Де-факто домінікальна та вільна шляхта продовжували перебувати у кращих умовах, аніж чиншова та залежна.

Одним із небагатьох юридично закріплених привілеїв, який надав австрійський уряд дрібній шляхті Галичини, було звільнення від рекрутської служби. Але разом із селянами, службовцями, орендарями та наймитами вона сплачувала військову контрибуцію – спочатку у вигляді натурального податку, а відтак її замінили грошовою [398, s. 19]. Крім того, імператриця Марія Терезія (1765–1780 рр.) зобов'язала шляхту певними військовими повинностями, – такими, як квартирування (поселення у своїх будинках вояків під час війни. – *С. Л.*), надання возів тощо [413, s. 85]. Проте за імператора Йосифа II (1765–1790 рр.) шляхта була звільнена від квартирування [425, s. 305]. Звільнення від служби у війську було важливим привілеєм для малоземельної шляхти. На основі закону від 1781 р. кожен громадянин віком від 17 до 40 років був зобов'язаний до військової служби. Від неї звільняли передовсім шляхту, духівництво, лікарів, учителів, студентів, майстрів ремісничих цехів та урядовців. Серед дрібної шляхти домінікальна та вільна не йшли до війська, а чиншова тільки частково була звільнена [422, s. 80, 89, 95]. За правління імператора Франца Йосифа (1848–1916 рр.) до 1866 р. діяло право викупу шляхти від військової служби [221, с. 870–871]. Привілей звільнення від служби у війську пояснює зацікавленість шляхти в отриманні легітимацій. Дмитро Терлецький, господар із с. Мшанця, так згадував про рекрутчину в 1899 р.: «...Другі, що повтікали, ховалися, як хто міг... Шляхта не йшла, хто показував літимацию, того увільняли. Через того кождий шляхтич виходжував літимацию для себе і своїх потомків» [306, с. 152]. Для отримання доказів шляхетського походження декілька заможних шляхетських родин із с. Комарників Турківського повіту витратили всі свої статки, але так і не змогли подати

потрібні документи, тому що наявні метричні книги починалися лише від 1785 р., а попередні книги зникли [438, s. 300]. В. Завадський описував, що чиншова шляхта також старанно зберігала дипломи шляхетства, оскільки вони звільняли її від військової служби (до 1848 р.) [428, s. 45].

Таким чином, незважаючи на зміну суспільно-політичних реалій після першого поділу (1772 р.) Речі Посполитої, в соціальній структурі населення Галичини в кінці XVIII – на початку XX ст. зберігалася соціальна верства дрібної шляхти, що і підтвердив процес легітимації. Однак більшість її не змогла юридично підтвердити свій статус. Дослідження розселення шляхти в Галичині показало, що можна виділити два великі регіони – Прикарпаття і Поділля. Найбільшими за чисельністю шляхти були Турківський, Самбірський, Стрийський, Дрогобицький, Коломийський, Калуський і Долинський повіти на Прикарпатті; Бережанський, Тернопільський, Чортківський, Теребовлянський і Заліщицький повіти – на Поділлі. Найбільшими шляхетськими осередками були села Витвиця, Березови, Боднарів, Бережниця-Шляхетська, Ляцьке-Шляхетське, Кульчиці, Корчин, Крушельниця, Ільник, Комарники та інші. За внутрішнім складом дрібна шляхта поділялася на домінікальну, вільну й чиншову, відмінності між якими визначалися правом на володіння земельною власністю, особистою свободою, звільненням від панщини та інших повинностей.

РОЗДІЛ

ЕТНОКУЛЬТУРНА СВОЄРІДНІСТЬ ДРІБНОШЛЯХЕТСЬКОЇ ВЕРСТВИ

3.1. Характерні риси матеріально-побутової культури

У сучасній етнологічній літературі зустрічаємо описи матеріальної та духовної культури селянства. Однак окремі аспекти життєдіяльності українського села в Галичині наприкінці XVIII – на початку XX ст. висвітлені недостатньо, що, очевидно, пов'язано з ідеологічними кліше минулого. Однією з малодосліджених проблем вітчизняної науки є етнокультурна своєрідність дрібної шляхти.

У матеріальній культурі цієї соціальної верстви з кінця XVIII до початку XX ст. визначився процес, що вів до її зубожіння. Проте такі тенденції спостерігалися зі шляхтою ще раніше. Вже в XVII ст. основна частина дрібношляхетських господарств нічим не відрізнялася від селянських, більшість зі шляхтичів сиділа на четвертних наділах [290, с. 79]. Однак ця економічна незаможність відіграла важливу роль «бар'єра» в житті дрібношляхетської верстви, «захистивши» її від полонізаційних процесів, яким піддавалися вищі стани суспільства в Галичині. На думку Г. Горинь, саме матеріальний стан ходачкової шляхти спонукав її залишатися близькою до селянських мас і цим зберігати українську народність [287, с. 113]. Через брак матеріальних засобів шляхта не могла переїхати до міста на проживання, де етнічна асиміляція відбувалася швидше, а також не мала змоги дати дітям освіту у вищих навчальних закладах із польською та німецькою мовами викладання. М. Грушевський писав: «Незаможність не давала тій шляхті спромогтися доступити і того невисокого рівня освіти й культурності, на якому стояла заможніша – польська і спольщена шляхта. Це не волею, а неволею держало її ближче народних мас і зберігало її українську народність не тільки у XVII і XVIII вв., а пізніше – аж до наших часів» [297, с. 11].

До зубожіння шляхти в Галичині прямо спричинився демографічний чинник: сім'ї постійно збільшувалися, а площа сільськогосподарських угідь, як правило, залишалася та сама. Це ілюструє документ від імені шляхти с. Нижнього Гусного Самбірського округу

в 1824 р. галицькому намісникові: «Колись наші предки дістали право від найсвітліших польських королів на три лани війтівства в с. Гусному і це право передали нам. Вони не використовували трьох ланів тому, що їх було тільки три родини, а нас уже 23 і дальше розростаємось і ми вже не можемо жити на одному лані. Просимо повернути два лани землі» [279, с. 134]. При порівнянні шляхетських і селянських земель у с. Бережниці-Шляхетській з кінця XVIII ст. і впродовж XIX ст. спостерігалося подрібнення ґрунтів як шляхти, так і селян [419, s. 247–259].

У такому становищі шляхта перебувала вже на початку XIX ст. Й. Рохрер, який мандрував Галичиною в 1802–1803 рр., у своїх нотатках згадує, що в с. Жураках Станиславівського округу мешкало близько 40 родин т. зв. засцянкової шляхти, яка нічим не відрізнялася від «хлопів» [415, s. 79]. У 70-х рр. XIX ст. у с. Витвиці Долинського повіту внаслідок того, що кращу і більшу частину села викупили євреї, «сини місцевої шляхти були вигнані з землі, не маючи змоги де і з одним телятком перезимувати», – писав М. Площанський [351, с. 70].

У зв'язку з бідним матеріальним становищем дрібношляхетської верстви була поширена приказка-насмішка про неї: «Куди йдете, пане Яне?» – «Іду до хлопа молотити» [287, с. 35]. Тобто шляхтич Ян був біднішим від «хлопа», але все-таки паном. Про дрібні маєтки шляхти говорить прислів'я: «Як пес сяде на шляхетській землі, то його хвіст за межу стирчить» [405, s. 122]. Селяни бачили суперечність між гординею та бідністю шляхти і насміхалися з цього:

Шляхта! Спереду мішок, а ззаду шляхта.
Шляхта з Бачини, шабля з вільшини.
Гей шляхти – в неділю за свиньми! [394, s. 346].
Шляхтич гербовий, а пасе корови [446, с. 187].

Отже, за матеріальним становищем більшість дрібної шляхти Галичини стояла на рівні із селянами і вела однаковий з ними спосіб життя. Він був детермінований апробованими часом звичаями і традиціями землеробів, способом життя яких шляхта навіки була пов'язана з українськими селянами. Проте пам'ять про особливий статус, даровані привілеї змушували вибудовувати цілу конструкцію із соціальних маркерів. Вони підкреслювали не етнічну, а соціальну інакшість цієї групи, яка проявлялася в одязі, манері повсдінки, громадському та релігійному житті.

Проживаючи здавна в сільській місцевості, шляхта, як і решта селян, вела своє господарство: займалася землеробством і паралельно відгодівлею худоби. Відомо, що наприкінці XIX ст. в селах Заліщицького повіту Винятинцях, Щитівцях, Угриньківцях, Хартонівцях шляхта, як і селяни, займалася землеробством [242, с. 702]. Це ж стосується і шляхтичів с. Білобожниці Чортківського повіту, а бідніші з них навіть працювали на двірських полях [263, с. 221]. Головними заняттями мешканців с. Комарників Турківського повіту були рільництво і розведення худоби [438, s. 300]. Про такий характер занять дрібної шляхти свідчить те, що здебільшого будинки покривали соломою, а, як відомо, на покриття лише однієї хати необхідно близько 50–70 кіп солом'яних снопів доброї якості. Крім того, одяг шили з домотканих матеріалів, які власноручно виготовляли з льону та конопель.

Особливістю у веденні господарства шляхтичів було переважання як тяглової сили коней, – а не волів, що було характерним для селян. Це пояснювалося усталеними традиціями серед шляхти, вихідці з якої часто виконували функції наглядачів, лісничих, охоронців, яким для роботи потрібні були коні. Крім того, з кіньми пов'язана традиція лицарства, адже кожен лицар мусів мати коня, з яким вирушав на війну.

Загалом до земельної власності входили орне поле, пасовище, полонини і ліс. У великих шляхетських осередках шляхта намагалася відособлено вести господарство. Наприклад, були розподілені пасовища і ліс між Кульчицями-Рустикальними та Кульчицями-Шляхетськими; в с. Верхньому Гусному Турківського повіту шляхтичі і селяни мали окремі полонини [355, с. 122; 97, арк. 18].

Якщо ж були відповідні природні умови, то сільські жителі займалися сплавом лісу. Так було в с. Корчині-Шляхетському Стрийського повіту, де селяни разом зі шляхтичами трелювали (сплавляли) ліс рікою Стриєм [102]. Шляхта Самбірського повіту в XIX ст. возила дрова на продаж до Самбора. Але, очевидно, це вважалося для неї непрестижним заняттям, бо Ясь Яворський обурювався на префекта Яна Яворського за те, що той розповідав про таке заняття шляхти, «бо де ж шляхтич дерево возив до Самбора!» [394, s. 345].

Інколи економічні нестатки змушували шляхту разом із селянами йти на заробітки до сусідніх країн. Відомо, що в с. Комарниках у другій половині XIX ст. найменшзаможне населення ходило на заро-

бітки «за Бескнд», тобто в Угорщину [438, s. 300]. Про це в селах Галичини співали:

Бодай шляхта панувала, бодай шляхта жила,
Бодай шляхти аж по венграх з торбами ходила [394, s. 346].

Як і більшість селян, шляхта розвивала такі промисли, як млинарство, ґуральництво, пасічництво, ткацтво. Вівчарство в гірських селах забезпечувало сировиною ткацтво. У с. Витвиці шляхетська родина Витвицьких займалася шевським ремеслом, тому її по-вуличному ще називали «Шевчишині» [100]. Дослідник П. Домбковський вказував, що в с. Корчині-Шляхетському пасічництво можна назвати «спеціальним заняттям» шляхти [391, s. 23].

В окремих місцевостях шляхта займалася торгівлею чи ремеслом, чим підкреслювала свою відмінність від селян. Етнограф А. Свенціцька зазначала: «Бойко не займається торгівлею і ремеслом, так як вважає ці «зазорные» заняття перевагою «жида» і «шляхтича» [362, с. 298]. У с. Нижньому та Верхньому Березовах Коломийського округу у XVIII ст. селяни обробляли землю, розводили худобу та варили сіль, а шляхта вела торгівлю, в основному сіллю [300, с. 96]. Коли австрійський уряд закрив соляні джерела, шляхта поступово перейшла до традиційного землеробського способу життя [229, с. 582–583]. У містечку Кулачківцях Коломийського повіту міщани-шляхтнчі були лише ремісниками: гончарями – Хріновські, Розлуцький, кушнірами – Петровські, Возняковські [137, арк. 5]. Однак, незважаючи на виняткове значення ремесла в їхньому житті, вони остаточно не поривали із сільським господарством: мали побіч будинків земельні ділянки і відгодовували худобу.

Зокрема, в документі 1858 р. зазначено: «...кум Гаспарій Крушевський – шляхтич-чоботар у Кулачківцях» [69, арк. 3 зв.]. Водночас більшість шляхетських родин у цьому містечку: Холевінські, Горбулевичі, Бачинські, Петровські, Ільницькі, Крижанівські, Хріновські, Тирські, Печорські, Стефанські, Новаковські, Возняковські, Гутовські, Ясінські, Саєвичі, Керницькі, Красуцькі, Яворські, Мяновські, Ружицькі, Грабовські, Брачковські, Луцькі, Мушинські, – в метричних записах зазначалися як «ремісник» (opifex), а інколи «селянин» (rustici) [68, арк. 26 зв. – 36; 69, арк. 10 зв. – 14 зв.].

Як бачимо, під впливом історичних обставин дрібна шляхта в Галичині пристосувалася до сільського способу життя. Рід її занять засвідчує спільність з українськими селянами, а окремі з них – тор-

гівля чи ремесло – вказували на соціальні відмінності шляхетської групи.

Наші дослідження показали, що у зведенні житла шляхта майже не відрізнялася від селян. Загалом для шляхетських будівель був притаманний поширений у Галичині стиль житла: зводили одно- або двокімнатні хати із сіньми, коморою та господарськими прибудовами (сіни + хата + комора). Здебільшого це була курна хата з глиняною долівкою, де дим із печі виходив прямо в житлову кімнату або в сіни. Накривали такі будівлі соломою або ґонтою. Житель с. Березова-Нижнього М. Ільницький згадував, що колись хати накривали дранкою, соломою, але були і смерекові ґонти [109].

Нам відомі тільки поодинокі випадки проявів особливостей у житлобудівництві шляхти. Зокрема, інвентар музею товариства «Бойківщина» 30-х рр. XX ст. в м. Самборі свідчить, що серед експонатів музею зберігалася модель «шляхетської хати» (0,60x0,50) із с. Комарників Турківського повіту [76, арк. 33]. Відомо, що в с. Крушельниці Стрийського повіту шляхта відрізнялася тим, що в її будинках на головній балці (сволок), що підпирала стелю, було вирізьблено родовий герб, ім'я першого господаря і рік будівництва, чого не було в оселях селян [225, с. 39]. А. Данилюк відзначав, що землеробська культура шляхти в селах Березовах позначилася на місцевій архітектурі. Забудова в загальних рисах зберігала «гуцульський характер», але садиби мали багато господарських будівель, у тому числі стодол, які вказували на землеробський спосіб життя, на відміну від гуцульсько-скотарського [298, с. 115–116].

У Францисканській метриці (1819–1821 рр.) в с. Бережниці-Шляхетській зафіксовано 58 «халуп хлопських» і 51 «дім шляхетський» [4, арк. 279–288]. З *таблиці 6* бачимо, що шляхта за власністю будинків була дещо заможнішою порівняно із селянами.

Таблиця 6

Кількість будинків шляхти і селян у с. Бережниці-Шляхетській, 1820 р.

Власність	Будинок шляхтича, %	Будинок селянина, %
1 будинок	41, 2%	67,2%
1 будинок + 1 комора	15,7%	25,9%
2 будинки	15,7%	3,4%
2 будинки + 1 комора	21,5%	1,7%
3 будинки	5,9%	1,7%
	Всього 51 будинок	Всього 58 будинків

Примітка: складено за: [4, арк. 279-288]

Однак це тільки окремі випадки відмінностей у зведенні осель. Помітнішими були регіональні особливості забудови з місцевими елементами. Ось як описує житло шляхтичів мешканець с. Корчина С. Сородник: «Просторі сіни переділювали дім на дві половини, а в кожній з них находилася одна кімната з «ванькирем» (кухнею)... правий ванькир служив за комору. Це був дім заможного шляхтича. Бідніші мали однокімнатні хати із сінями, коморою та стайнею» [367, с. 33]. Як відомо, такий однорядний, здебільшого під одним дахом, тип забудови двору побутував на Бойківщині. На Поділлі в житлобудуванні широко використовувався камінь, як-от у селах Новосілці та Заліссі.

Хатній інтер'єр шляхетських жител був аналогічний селянським: велика піч у куті, поблизу неї, в найтеплішій частині приміщення, розташовані лави, «ліжко» для спання, стіл та в куті біля дверей чи вікна – мисник, на стінах – ікони. Характерним елементом хатнього інтер'єру як шляхти, так і звичайних селян Бойківщини був великий стіл із засувками, тобто з відставною верхньою кришкою, у вигляді скрині, який служив і як стіл, і як скриня, де ховали хліб, полотно та інші речі. На Поділлі в стіні будинку біля печі робили додаткове невелике вікно.

За даними В. Смоленського, в подібних умовах проживала дрібна шляхта наприкінці XIX ст. в Королівстві Польському. Помешкання шляхтича було тісним. Щільно зачинені вікна ніколи не відчинялися; тільки влітку через розчахнуті двері в хату потрапляло свіже повітря. І лише перед Великодніми святами господині вимітали із закутків сміття, дерев'яну підлогу мили, а глиняну долівку – затирали, стіни білили і кадили в хаті ялівцем [417, s. 37].

Перебуваючи в однакових соціально-економічних умовах, шляхта споживала таку ж їжу, що й селяни. Аналогічними були святкові (готувалися на Різдво, Великдень, весілля, похорон), сезонні (переважання овочів та фруктів у весняно-літньо-осінній періоди), пісні страви. Незначна відмінність у раціоні проявлялася хіба що в заможніших господарів. Зі зміною конструкції української печі наприкінці XIX – на початку XX ст., появою «плити» (кухні) – у складі їжі сільського населення Галичини, крім варених і тушкованих, з'являється більше смажених і печених страв. Із розповідей жительки с. Кор-

чина А. Корчинської дізнаємося, що така піч із кухнею була в батьківській хаті [104].

Бажання шляхти виділитися серед селян позначилося на деяких назвах страв. З. Стшетельська-Ґринберґ пише, що шляхтич рідко одружувався із селянкою, хіба що старий удівець, – але відтак мав клопіт, «бо мусив її вчити, як ся готує борщ шляхетський і чир» [394, s. 347]. В ході дослідження нам також зустрічався вислів «шляхетський борщ», зокрема в с. Ільнику [121]. Для порівняння, в другій половині XIX ст. шляхта на Підляшші, на відміну від селян, готувала «шляхетські пироги» [400, s. 186].

Наприкінці XIX ст. набули популярності споживання чаю та кави, які були яскравим елементом міської культури. Однак більшість шляхтянок, як і селянки, важко опановувала такі навики. Головний герой повісті «Малолітній» А. Чайковського – шляхтич Андрусь так виправдовував вибір своєї дружини: «Багато є таких шляхтянок (бідних. – *С. Л.*), що не вміє добре їсти зварити, а про каву – то й не говори» [447, с. 45]. В. Смоленський зазначав, що дрібна шляхта в Королівстві Польському не вміла приправити ні чай, ні каву [417, s. 39].

Як бачимо, в способі ведення господарства, будівництві житла, споживанні їжі шляхта не виділялася з-поміж сільських жителів. На нашу думку, в галицькому селі в XIX ст. за вищевказаними показниками важко було б відрізнити шляхту від селян. Тобто її уклад відповідав способові життя більшості жителів сіл краю і носив загальногалицький та загальноукраїнський характер. І тільки в поодиноких випадках шляхта акцентувала увагу на своїй соціальній «інакшості», додаючи присвійну форму «шляхетський» (окремі заняття, шляхетський дім чи борщ).

За таких умов дрібній шляхті потрібен був виразніший маркер, який підкреслював би їхню винятковість серед сільських жителів. Ним став одяг, у якому тісно переплелись етнічні та соціальні елементи. І. Франко писав: «Коли часом багатий хлоп зачне вбиратися по-шляхетськи, то з нього сусіди сміються, кажуть, що перенимає «шляхотську моду» або «шляхетську манерію», і не раз прозивають його «хлопським шляхтичем» [379, с. 181]. М. Зубрицький зауважував, що шляхта намагалася не тільки своїм особливим становищем, але й зовнішнім виглядом вирізнитися з громади [305, с. 71].

На побутовому рівні культури цієї соціальної верстви яскраво проявлялись елементи міщанства. «Домашнє життя та побут дрібної шляхти в більшій мірі нагадує галицько-руських міщан», – зазначав І. Вагилевич [92, арк. 16]. Особливо це було помітно в елементах одежі, на що вказував Я. Головацький [284, с. 23]. Зокрема, в повіті Товмач шляхта носила міщанське вбрання, – так зване шляхетське, але воно було дешеве і неякісне [237, с. 878]. Відомо, що в Чортківському повіті шляхта одягалася в міський одяг [232, с. 680]. Зі спогадів Й. Яворського дізнаємося, що його брат Янко після одруження з селянкою, замість пошити міщанське пальто, чи «футро», як вважалося, «стратив всяке почуття міщанської гідності і став ходити в мужицькому кожусі» [137, арк. 11–12].

У XIX – на початку XX ст. тканину для одягу виготовляли з місцевої сировини – лляного, коноплянного і вовняного прядива на саморобних ткацьких верстатах. Її називали домотканою чи доморобною. Найпростіші тканини – сирові полотна використовували переважно для пошиття натільного одягу. Верхній одяг виготовляли з вовняного сукна. Заможні шляхтичі намагалися шити верхню одежу з чорного сукна, зробленого з найкращої вовни молодих овець [431, с. 23; 305, с. 73]. Для пошиття взуття та поясів використовували шкіру домашніх тварин. З огляду на незначні матеріальні достатки, дрібна шляхта носила одяг з доморобних тканин. Так, у с. Щитівцях Заліщицького повіту шляхетське вбрання виготовляли з домотканого полотна, зробленого з власних конопель і вовни [231, с. 123].

Розвиток капіталістичних відносин, особливо в кінці XIX – на початку XX ст., зумовив виробництво дешевих тканин, що призвело до поступового занепаду домашнього ткацтва. У шляхетському вбранні траплялося чимраз більше речей з купованого фабричного полотна. Його ще називали «крамським», тобто придбаним у крамниці. Відомо, що в с. Струтині-Верхньому шляхта одягалася в «купні матеріали» [220, с. 332]. Це фабричне полотно асоціювалося з міським одягом. Спогади жительки с. Витвиці Л. Вітвицької засвідчують, що шляхтичі і шляхтянки носили одежу, подібну до міщанської, здебільшого пошиту з фабричного сукна, строгішу і стриманішу в кольорах [224, с. 93]. Шляхта в с. Щитівцях на початку XX ст. почала одягати більше міський одяг – порівняно з селянами, які дотримувалися народного [231, с. 123].

Загалом, порівнюючи вбрання шляхти, міщан та селян у XIX – на початку XX ст., можна помітити, що за кроєм воно уподібнювалося до міщанського, але за матеріалом виготовлення нагадувало селянське. Так, Я. Головацький писав: «... На відміну від місцевих селян, «мужиків, хлопів», шляхта спеціально шиє собі з простого чорного чи сірого (ніколи з білого) сукна «капоту», «сукману» чи «катанку» за особливим кроєм... Проте через бідність змушена задовольнятись саморобним матеріалом» [284, с. 23].

Отже, можна виділити низку ідентифікаційних ознак у манері одягатися, з якими ототожнювалася дрібна шляхта. До них належали уподібнення одягу до міського, використання фабричного полотна, переважання темних кольорів в одязі, відмінності в його оздобленні.

Зокрема, серед шляхти набула поширення капота, яка виступала одним з елементів верхнього одягу міських жителів Галичини в XIX ст. В «Етнографічному словнику» К. Матейко капота – верхній одяг галицьких міщан [431, с. 84]. Вчений М. Онишкевич у «Словнику бойківських говірок» дає визначення капоти як верхнього одягу міщан Старого Самбора [432, с. 339]. У творі «Олюнька» А. Чайковського шляхтичі із Закуття носили полотняні капоти сурдутового крою [448, с. 98]. Опончі у формі капоти одягала шляхта і в с. Корчині-Шляхетському Стрийського повіту в 60-х рр. XIX ст. [351, с. 39].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в повіті Товмач шляхта за верхній одяг мала плащі-«чемерки» з вовняної тканини власної роботи або фабричного виробництва, шиті на міський покрій. Взимку шляхтичі одягали білі кожухи, які відрізнялися від селянських пошиттям та оздобленням [237, с. 878].

Жіночий одяг також мав міські елементи. Я. Головацький указував, що шляхетські дружини носили такі ж сорочки, спідниці, «катанки», «кавтаники», «шуби», як міщанки [284, с. 23].

Характерно, що прагнення виділитися з-поміж селян було притаманне шляхті й інших регіонів України, зокрема Східного Поділля [271, с. 59]. Відомо, що строї чоловіків і жінок шляхетського походження в Королівстві Польському (подібно як і в Галичині. – *С. Л.*) відрізнялися від селянських як тканиною, так і кроєм [417, s. 39]. Т. Кравчак відзначав, що одяг шляхти Підляшшя нагадував вбрання міщан [400, s. 186].

Однотонні строгі кольори були характерною ознакою шляхетського одягу. Жителька с. Витвиці К. Клинник розповідала, що інколи

шляхта заздрила «хлопам» і зауважувала, що вони одягалися в «кольорове» [100]. На початку минулого століття дрібношляхетська верства с. Бережниці-Шляхетської Калуського повіту, на відміну від селян, більше «носилася по-панськи», в однотонному одязі без вишивок [106]. В с. Корчині-Шляхетському шляхтянки одягали шовкові хустки переважно темних кольорів [367, с. 33]. Яскравою ілюстрацією такого стилю є розповідь С. Берестної, жительки с. Залісся (колишнього Борщівського повіту), про свою бабусю Апполонію Дорбакевич, 1876 р. н. Зі спогадів відомо, що ця жінка мала одяг темних відтінків, носила довгу вовняну спідницю на підшивці («гальці»), темні блузки з комірцями, які защіпалися ґудзиками, чорну хустку з гаптованими шовком квітами [124]. Так одягалися шляхтянки і в сусідньому с. Новосілці (тепер с. Збручанське Борщівського р-ну Тернопільської обл.).

В оздобленні одягу шляхта намагалася не використовувати яскравих кольорів. Я. Головацький писав: «Оторочує свій одяг завжди чорним чи сірим шерстяним шнурком і ніколи не робить це оторочкою червоного, синього чи зеленого кольору, так то по-мужицьки. Відомо, що так було в селах Чортківщини – Цапівцях, Базарі, Половцях, Криволуці» [284, с. 23, 27]. На акварелях початку XIX ст. Ю. Глоголовського заможні шляхтичі із сіл Добровлян і Підмихайля (сьогодні Калуського р-ну Івано-Франківської обл.) вбрані у довгі білі свитки, з коміром-стійкою, вилогами і двома клинами по боках *(рис. 10–11)*. Вершина клина біля талії прикрашена чорним шнуром. Комір, поли, вилоги, манжети на рукавах оздоблені смужкою чорної тканини або чорним шнуром. Комір вишитий чорними нитками. Такі самі білі сіряки, оздоблені на комірі-стійці, полах, кишенях, подолі чорним шнуром і вишивкою, носили й заможні шляхтичі з бойківського Підгір'я [168, с. 220].

Наші дослідження показали, що по деяких селах Галичини у шляхетському вбранні майже цілковито було відсутнє вишивання. Шляхта намагалася уникати оздоблення вишивкою або робила її вузенькою смужкою. Встановлено, що так було в с. Бережниці-Шляхетській Калуського повіту на початку XX ст. Жителі с. Новосілки до сьогодні мало використовують вишивку, на відміну від сусідніх сіл (Залісся, Іване-Пусте), де нею майже повністю заповнюють сорочку. На Поділлі для прикраси одягу використовували також мереживо.

За умови популярності вишивання, яке стало елементом народної (сільської) культури, шляхта мало використовувала його, бо протиставляла себе селянам. Тому ми вважаємо, що відсутність цієї техніки оздоблення одягу в шляхти не слід трактувати однозначно як її польську ідентичність. У вищезгаданих селах Бережниці та Збручанському нам розповідали, що серед шляхетських родин були й українці, і поляки [106, 107, 122, 123]. Разом з тим, відсутність вишивання (як визначального елементу одягу селян) в окремих місцевостях підсилювала усвідомлення своєї інакшості особами шляхетського походження. Жителька с. Збручанського Д. Біньковська (Адамовська) розповідала: «В Заліссю (сусіднє село. – *С. Л.*), то інакше ходили. Там носили вишивані сорочки, горбатки (спідниці). У нас не носять вишиваного» [122].

Отже, вивчення одягу шляхти в Галичині дозволяє простежити важливий процес взаємовпливу двох культур – міської і сільської. У вбранні цієї групи населення мали місце елементи міської культури. Однак здебільшого це були староміщанські ознаки, які дещо відставали від тодішньої «сучасної» моди. Спостерігаючи вплив міської культури на побут шляхетської верстви, приходимо до висновку, що останній являв собою перехідну ланку між містом і селом. Міський фасон шляхта обрала не випадково. Міську культуру Галичини вона сприймала як «цивілізованішу» порівняно з простонародною сільською. Усвідомлене чи підсвідоме бажання вести притаманний аристократії XIX ст. спосіб життя змушувало дрібних шляхтичів у міру матеріальних статків копіювати зразки «міської моди», що не завжди відповідало дійсному сільському укладові, тому інколи набувало гротескних проявів і викликало іронічні зауваження сучасників.

Загалом одяг, який носила шляхта, за змістом відповідав загальноукраїнському, але за формою часто підкреслював відмінне соціальне походження його носія. Крім того, в різних місцевостях Галичини вбрання мало регіональні особливості. Спробуймо простежити в окремих складниках одягу етнічні та соціальні елементи. Соціальними ознаками шляхта підкреслювала й забезпечувала собі виокремлення із сільського загалу. На нашу думку, в одязі дрібної шляхти можна виділити два окремі стилі. Перший – подібний до вбрання місцевих селян, але відрізнявся окремими шляхетськими елементами (наприклад, села Березови Коломийського повіту та с. Витвиця Долинсько-

Рис. 10. *Житель с. Підмихайля (с. Підмихайля Калуського р-ну Івано-Франківської обл.), № 1712 [168, с. 187]*

***Рис. 11.** Житель с. Добровлян*
(с. Добровляни Калуського р-ну Івано-Франківської обл.), № 1316
[168, с. 187]

Рис. 12. Житель с. Гошева
(с. Гошів Долинського р-ну Івано-Франківської обл.), № 1906
[168, с. 185]

Рис. 13. Жителька с. Добрівлян (с. Добрівляни Стрийського р-ну Львівської обл.), № 1315 [168, с. 180]

го повіту). За другим стилем одягання шляхта майже повністю відрізнялася від селян, нагадуючи міщан (зокрема село Новосілка Борщівського повіту).

Комплекс чоловічого одягу шляхти, як і селян, складався з довгої полотняної сорочки та полотняних штанів, оперезаних поясом, а жіночого – із сорочки, спідниці та подекуди запаски. На Бойківщині, зокрема в с. Корчині-Шляхетському, ще на початку XX ст. шляхтичі, подібно до селян, носили полотняні сорочки поверх штанів – ногавиць. Взимку чоловіки одягали чорні, сірі чи білі вовняні штани. У селах Верхньому й Нижньому Березовах та Бані-Березові такі штани називали холошні. Їх виготовляли з грубого сукна і підперізували шкіряним поясом – чересом, що було характерно для місцевих гуцулів. У с. Заліссі шляхтичі носили поширені на Західному Поділлі штани, декоровані поперечними складочками від коліна до низу штанини [372, с. 502; 122].

Використовуючи однакове із селянами вбрання, шляхта намагалася окремими деталями в одязі виділятися серед них. Наприклад, по селах Заліщицького повіту Винятинцях, Щитівцях, Цапівцях, Угриньківцях, Хартонівцях була поширена приповідка: «Шляхтич різниться від хлопа тим, що носить полотняні штани на паску, а хлоп – на очкурі» [242, с. 702]. Елементом міщанства та нововведенням у чоловічому одязі шляхти на початку XX ст. була краватка. Зокрема, її носили шляхтичі в повіті Товмач, часом запинаючи сорочку білим порцеляновим ґудзиком. Про таких селяни казали: «шляхтич із ґудзиком» або «шляхтич зі шпичкою, а навіть краваткою» [237, с. 878]. В той час у містечку Кулачківцях шляхтичі носили «блюзи», а не «мужицькі» сорочки [137, арк. 12]. У с. Заліссі чоловіки одягали сорочки зі стоячими накрохмаленими комірцями [124]. Ідентифікаційним елементом в одязі шляхти в с. Верхньому Березові був відкидний комір, а в селянських сорочках – лише маленький комірець. Про це свідчать спогади М. Сулятицької [112].

Жінки-шляхтянки особливо стежили за збереженням певних відмінностей в одязі від селянок. І. Франко писав: «Особливо шляхтянки гніваються, коли хлопянка вдєє дещо изь строю шляхоцкого» [378, с. 106]. Жіночу сорочку шили довгою, але з-під спідниці вона не виглядала і мала виложистий комір чи комір-стійку. Такий фасон був поширений не тільки в Галичині, але й скрізь по Україні. Святкова сорочка була з тонкого полотна, а на будень – з грубшого. Шлях-

тичі і шляхтянки у селах Верхньому та Нижньому Березовах одягали сорочки і з коміром-стійкою, широкими рукавами, іноді зібраними в «дудики» (манжети). У святкових сорочках манжети вишивали. Такі ж сорочки носили і в навколишніх селах, але вони відрізнялися багатою вишивкою. Натомість у Березовах вишиванням сорочку прикрашали зрідка *(фото 2–3)*.

Поясне вбрання жінок становили спідниця та запаска. З акварелей Ю. Глоголовського довідуємося, що на початку XIX ст. у с. Добрівлянах жінки носили полотняні білі спідниці без оздоблення, які бойки подекуди називали «фартухами» [168, с. 180, 215] *(рис. 13)*. Такі «бойківські» спідниці одягали як шляхтянки, так і селянки в с. Витвиці. У Березовах спідниці також називали фартухами. Поверх спідниці жінки вдягали білі полотняні запаски, які використовували і шляхтянки. На акварелях, які Ю. Глоголовський зробив у Болехові, дівчата-шляхтянки одягнуті в такі запаски [168, с. 214] *(рис. 14–15)*. Уже пізніше запаску почали вишивати в основному поперечними смугами. Проте не скрізь її одягали, як-от у містечку Кулачківцях, де наприкінці XIX ст. всі шляхтянки носили спідницю без обгортки [137, арк. 11–12]. Таке ж поясне вбрання мала шляхта сіл Новосілки та Залісся Борщівського повіту [123, 124].

На межі XIX – XX ст. в Галичині з'явилися спідниці з фабричного сукна, які ставали предметом гонору шляхтянок. Із такого дорогого й добротного вовняного сукна шили однотонні спідниці, внизу прикрашені двома-трьома стрічками завширшки по 2–3 см. Відомі також спідниці зі «щіточкою», які одягали жінки в с. Витвиці [224, с. 94]. Так називалася спеціальна тасьма з маленькими торокамн, якою підшивали з виворітного боку внизу спідницю. В с. Гордині шляхтянки носили «крамські» строкаті спідниці [448, с. 98].

Щодо натільного одягу, то він за кроєм не відрізнявся від селянського, але шили його часто з кращого полотна. Зокрема, в повіті Товмач шляхта мала білизну з домотканого полотна або з купованого перкалю [237, с. 878].

Нагрудний одяг доповнював комплекс чоловічого та жіночого вбрання. Будучи поширеним скрізь по Україні, безрукавний одяг по деяких селах ставав соціальним маркером, що позначав належність до шляхетської верстви. Уродженка с. Витвиці Л. Витвицька згадувала, що «хлоп'янки» майже не носили його, а от для шляхтянок він був невід'ємним атрибутом [224, с. 94]. Цей безрукавний одяг нази-

Фото 2. *Жителі с. Нижнього Березова Коломийського повіту, 20-ті роки ХХ ст. [134]*

Фото 3. Жіноча сорочка, с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 1910 р. [155]

***Рис. 14.** Жителька м. Болехова (м. Болехів Долинського р-ну Івано-Франківської обл.), № 1277 [168, с. 189]*

Рис. 15. Жителька м. Болехова (м. Болехів Долинського р-ну Івано-Франківської обл.), № 1278 [168, с. 189]

вався по-різному: кептар, ґорсет, камізелька. Ґорсет шили приталеним, із чотирма складками позаду. Крій кептаря вільний прямоспинний. У таких селах Галичини, як Ільник, Явора, Матків, Лосинець та інших, для шляхтича було за честь одягати суконну чорну камізельку з двома рядками ґудзиків, що застібалися під саму шию, бо «без неї він не шляхтич, а хлоп панщизняний» [449, с. 30; 384, с. 92–93]. Я. Головацький зазначав, що селянин не носив жилетки, щоб не бути висміяним своїми односельцями, котрі саркастично сказали би про нього: «Ось мені шляхтич з переквареної сироватки!» [284, с. 22–23]. Камізельку носили шляхтичі і в містечку Кулачківцях, а селяни одягали кептарі [137, арк. 12]. Натомість у Березовах білий кептар, який був невід'ємною частиною вбрання гуцулів, носили як шляхта, так і селяни. Проте, на відміну від гуцульських сіл, тут тільки його святковий аналог іноді негусто оздоблювали *(фото 4)*. Разом з тим у ньому присутній і традиційний для одягу українського населення Галичини елемент «берегиня».

Як бачимо, одяг шляхти – полотняні сорочки і штани, спідниці, запаски – не відрізнявся від складників загальноукраїнського костюма. В ньому яскраво проявлялися місцеві етнографічні ознаки. Поряд з тим через окремі елементи в поясному та нагрудному одязі виражалося прагнення дрібної шляхти виділитися з-поміж селян. Відмінний комір, камізелька, пояс чи краватка підсилювали соціальну ідентифікацію представників дрібношляхетської верстви, продовжували її збереження на тривалий час.

У верхньому одязі найяскравіше проявлялися відмінності між шляхтою і селянами. Ще за часів Галицького князівства XII–XIV ст. одяг селян відрізнявся від одягу вищих станів. У Речі Посполитій було передбачено законом, який одяг і якого кольору дозволялося носити певному станові суспільства: ясновельможні пани одягали кунтуші і жупани «алого» кольору (кармазини), дрібна шляхта – сірого кольору (шарачки); міщанам заборонені були кунтуші, а дозволений жупан [284, с. 4]. Отже, на той час одяг відігравав роль станового маркера.

У Галичині спостерігалася широка різноманітність верхнього одягу, який у чоловіків і жінок був подібний – жупан, капота, опанча, кирея, бекешка, чумарка, кожух. Верхня ноша шляхти відрізнялася за реґіонами. Однак всюди вона мала спільну особливість, несла однакове змістовне навантаження – продемонструвати відмінність

шляхтича від селянина. При порівнянні вбрання обох груп населення помітно, що шляхта намагалася шити одяг з багатьма клинами (з шістьма фалдами), що мав розкішніший вигляд порівняно із селянськими сіряками з двома фалдами або і без них [305, с. 71–73] *(фото 5)*.

Найпоширенішим серед шляхти був верхній сукняний одяг, який у Галичині називався по-різному: опанча, капота, чемерка. З. Стшетельська-Ґринберг писала, що шляхта Старосамбірщини наприкінці XIX ст. носила сиві довгі опанчі, а селяни – чорні сіряки [394, s. 346]. Опанча мала шість фалд. Для її запинання по боках пришивали білі шнурки з ґудзом (вузлом) на кінці, а на другім полі – петлю з такого ж шнурка, яку запинали на ґудз. Поли, низ, фалди і рукави обшивали шнурком [305, с. 73]. Чоловіки в Березовах наприкінці XIX – на початку XX ст. на великі свята до церкви ходили в жупанах-опанчах, підперізуючи їх червоним вовняним поясом [329, с. 93]. Відомо, що як верхній чоловічий одяг її носили шляхтичі в селах Бітлі і Тур'ї Турківського повіту [431, с. 94]. Р. Кирчів під час польових досліджень зафіксував, що в с. Верхньому Гусному цього повіту в XIX ст. шляхта одягала опанчі, які обшивали червоними шнурками, а «хлопи» носили сіряки. Однак і опанчі, і сіряки шили з домашнього сукна [97, арк. 18].

М. Весьоловський у 40-х рр. XIX ст. писав, що чиншова шляхта в Галичині ходила в полотняних чи сукняних капотах [426, s. 57]. І. Франко зазначав, що дрібна шляхта в давнину носила довгу капоту із синього сукна [378, с. 105]. У Жидачеві та Хотимирі Коломийського повіту в 60-х рр. XIX ст. вона шила капоти іншого крою, ніж «мужицький сердак» [284, с. 26]. У селах Чортківського повіту Цапівцях, Базарі, Паушівці, Половцях, Криволуці шляхтичі носили капоти без бородиці (каптура), а селяни – опанчі, обшиті червоним шнурком [284, с. 26–27]. У с. Корчині-Шляхетському шляхта одягала опанчі форми капоти, поверх якої носила ще й киреї із сірого сукна, з широким коміром та шнурками, що звисали на спину [351, с. 39]. В рустикальній громаді так не одягалися. К. Матейко вказує, що кирею носили заможніші верстви сільського населення [431, с. 86]. Відомо, що старовинні шляхетські капоти в 30-х рр. XX ст. зберігалися в музеї «Бойківщина» в Самборі [214, с. 1].

Ще одним різновидом верхнього одягу шляхтичів була чемерка, або чамарка. На Львівщині в Ільнику, Яворі, Маткові, Лосинці ходачкова шляхта одягала сірякові чамарки зі шкіряними обшивками [411,

Фото 4. Кептар, с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 1930 р. [156]

Фото 5. Шляхетська свита, с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл., друга половина XIX ст. [154]

s. 33]. Для застібання чемерки пришивали два ряди по чотири кістяних барилок (гудзиків), а під ними – складені вдвоє чорні тасьми, кінці яких засиляли одну в другу з протилежного боку і закладали на ґудзики. Поли, фалди, рукави і кишені обшивали чорною тасьмою [305, с. 73]. Ю. Глоголовський змалював шляхтича із с. Довгого (сьогодні Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.) в чамарці *(рис. 16)*.

У Березовах давнім жіночим строєм була бекешка з купованого зеленого сукна, підшита вовною. Комір, кишені, рукави та низ бекешки обшивали сірим смушком. Іноді рукави обробляли шнурком із сухожилля, з якого також виготовляли петлі для застібок [393, s. 47] *(фото 7)*. Подібна бекешка шляхетської родини Голинських з Верхнього Березова зберігалася в Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського і зовні нагадувала козацький жупан [299, с. 383].

Шляхтянки із с. Витвиці носили приталені кафтаники, що мали спереду по одній складці, а позаду – чотири. Верхній одяг селянок у цьому селі називався вуяш [224, с. 95]. Дівчата-шляхтянки з Болехова на акварелях Ю. Глоголовського одягнуті кожна у синій кафтан (або, як його ще називали, сукман) з невеликим виложистим коміром і вилогами, з рясними складками ззаду, з вертикальними кишенями. Деякі сукмани оздоблювали лише рядком ґудзиків, розміщуючи їх уздовж поли від викоту до талії, а також на клапанах кишень. Інколи його пишно декорували жовтою тасьмою або шнуром, скрученим із жовтих і білих ниток [168, с. 214].

Отже, верхній одяг шляхти став черговим маркером, що вказував на окремішність цієї соціальної верстви. Дослідження вбрання шляхти дозволяє частково простежити взаємовпливи в матеріальній культурі шляхти і селян. Зокрема, М. Зубрицький відзначав: «Бували села, де «хлопи» покидали свій стрій, а переймали від шляхти манеру одягатися» [305, с. 73]. Очевидно, в таких селах шляхта, чисельно переважаючи, мала сильний вплив на селян.

Головні убори також інколи ставали предметом шляхетського гонору. З огляду на це в с. Витвиці існував строгий поділ між селянками і шляхтянками: перші носили на голові рантухи, а другі – хустки. Зі спогадів жительки цього села М. Попадюк дізнаємося, що коли звичай порушувався, то шляхтянки починали бунтувати. Одного разу після Богослужіння жінки так билися, що хустки і рантухи опинилися в калюжі, – а бійку спричинило те, що одна селянка пов'язала хустку [255, с. 47]. Схожа традиція була і в містечку Кулачківцях, де

шляхтянки покривали голови хустками, а селянки – перемітками [137, арк. 12]. В с. Заліссі шляхтянки зав'язували хустку під бороду, а інші обмотували хустку навколо голови [120]. Відомо, що і шляхтянка із с. Боднарова протестувала проти того, що селянка зав'язала хустку так само, як вона [128]. У селах Березовах – Нижньому та Верхньому жінки разом з хусткою носили очіпок, чого не було в сусідніх селах *(фото 6)*.

У деяких елементах головних уборів та зачісок шляхти спостерігаємо вплив міської культури. Зокрема, в с. Гордині жінки-шляхтянки носили хустки фабричного виробництва, зав'язані під бородою. Волосся зачісували гладенько, а косу заплітали на міщанський лад – ззаду на голові в коліща [448, с. 98].

Чоловіки-шляхтичі носили суконні капелюхи, а влітку – солом'яні фабричної роботи. Взимку одягали баранячі шапки – кучми. Акварель початку XIX ст. Ю. Глоголовського ілюструє заможного шляхтича із села Добровляни у високій конусоподібній шапці з овечого хутра [168, с. 221] (рис. 11). Шляхтичі підгірської частини Бойківщини (Стрийський р-н Львівської обл.) носили шапку у вигляді невисокого циліндра, розширеного догори [168, с. 221]. М. Весьоловський також згадував, що чиншова шляхта в 40-х рр. XIX ст. ходила в баранячих шапках [426, s. 57]. Відомо, що в с. Корчині на шляхетській громаді вбирали кучми з поздовжнім згином верхньої частини, а на рустикальній ці шапки носили «по-козацькому» – поперечний згин зверху [367, с. 33–34].

Повсякденним, переважно літнім, взуттям шляхти, як і селян, були саморобні шкіряні ходаки чи постоли. Постоли носили в Березовах, а ходаки використовували на Бойківщині, на території Турківського, Самбірського, Старосамбірського, Дрогобицького, Стрийського, Долинського, Калуського повітів. Від ходаків походить прикметникова частина назви «ходачкова шляхта» – тобто та, що ходила в ходаках. В окремих селах вживали варіант «постоляна шляхта», що походило від назви взуття – постолів. Ці назви, власне, й ілюструють низьке матеріальне становище шляхти.

Проте часто залежно від заможності господарів прерогативою шляхтичів були чоботи (у жінок – черевики). Зокрема, в с. Витвиці шляхта, як і «хлопи», ходила в ходаках, але до церкви шляхтичі взували чоботи [98, арк. 32]. Нерідко було так, що шляхта йшла до церкви чи їхала до міста босоніж, несучи в руках чоботи, а вже на місці їх узувала. М. Зубрицький писав, що жителі шляхетських сіл Старо-

***Рис. 16.** Житель с. Довгого біля Янова*
(с. Довге Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.), № 1325
[168, с. 255]

Фото 6. *Очіпок, с. Середній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 1860 р. [153]*

***Фото 7.** М. Голинська із с. Нижнього Березова Коломийського повіту в бекеші (верхній одяг), початок XX ст. [133]*

самбірського і Турківського повітів на початку XX ст. найчастіше ходили в ходаках, але, порівняно з іншими селами, у свята і неділі там зустрічалося більше людей у чоботах [307, с. 23].

Однак при дослідженні матеріальної культури шляхти слід бути обережним, оскільки можна зіткнутися з фактом нашарування різного етнічного походження і соціального статусу. Як от у випадку, коли особи були одночасно шляхетського і польського походження, а отже, відрізнялися і в побуті, й одягом від української дрібної шляхти та селян.

Таким чином, у матеріально-побутовій культурі шляхти визначилися дві дотичні лінії: етнічна і соціальна. Спосіб ведення господарства, будівництво житла, приготування їжі, загальні складники одягу були однаковими як для шляхти, так і для українських селян. Завдяки властивості матеріальної культури – наступності в комплексі ці складники вказували на автохтонне походження дрібношляхетської верстви. Землеробський спосіб життя пов'язував її з українськими селянами. Крім того, матеріальна незаможність дрібної шляхти відіграла роль стримувального чинника від полонізаційних процесів.

Соціальна лінія проявлялася в певних елементах одягу, якими шляхта виділялася серед загалу селян. Шляхетське вбрання в основному відповідало одягові, який носило українське сільське населення Галичини в XIX – на початку XX ст., але мало певні атрибути міщанства. Відчуваючи себе дещо іншими, ніж решта сільських жителів, представники дрібношляхетської верстви намагалися бодай незначним елементом в одязі вирізнитися в особливу соціальну групу. Ці незначні, на перший погляд, атрибути відігравали важливе значення для збереження та передачі шляхетських традицій між поколіннями. Поряд з тим в одязі шляхти спостерігаємо фрагменти місцевої культури окремих етнографічних груп краю.

3.2. Відображення самобутності духовного життя дрібної шляхти у традиційно-звичаєвій культурі

Громадсько-побутове життя сільських жителів Галичини, в тому числі й дрібної шляхти, станом на XIX ст. проявлялося в участі у роботі місцевих органів самоуправління (громад), відвідуванні церкви, збереженні та продовженні роду (одруженні, народженні дітей), передачі етнічних традицій молодому поколінню.

Важливу роль у житті всіх соціальних верств галицького села відігравала громада. Це був орган самоуправління, інституція, що регулювала всі аспекти життєдіяльності села – соціальний, правовий, господарський, морально-етичний тощо [287, с. 3]. До скасування панщини адміністративно-територіальною одиницею в Галичині була домінія, до складу якої входили одне або кілька сіл, що належали одному власникові. Після революції 1848 р. громада стає низовою адміністративною ланкою Галичини в структурі Австрійської імперії. У 1862 р. австрійський уряд видав загальнодержавне положення про місцеве самоуправління і на цій основі 1866 р. опублікував закон про громади. Відповідно до нього в сільських місцевостях було виділено дві адміністративні одиниці – поміщицький маєток і громаду [287, с. 15].

Дрібна шляхта, проживаючи разом із селянами в громаді, змушена була підкорятися її правилам. У багатьох місцевостях Галичини господарі-шляхтичі були членами місцевих громад [412, s. 19]. Ю. Гошко вказує, що в Карпатах громада поширювала свої права на всі верстви населення, у тому числі й на шляхту, яка дистанціювалася від селян [289, с. 327]. Так, шляхтичі Стецковичі із с. Мшанця в 1838 р. у листі до «c. k. prefekturo Jomnianska» зазначали, що мають власний ґрунт у Мшанці і не повністю належать до громади [164, с. 152].

При спробах сільської громади поширити свою юрисдикцію на шляхту остання протестувала. Наприкінці XVIII ст. шляхетські родини сіл Лімен, Хащової, Лопушанок скаржилися Самбірському замкові на місцеві громади, які порушували їх привілеї, змушували сплачувати податки, хоча вони не користувалися громадськими ґрунтами [279, с. 134]. Шляхтичі Василь, Андрій, Павло, Іван Стецковичі із с. Мшанця у 1838 р. висловлювали обурення з приводу того, що громадський уряд наказав їм відробляти шарварки на дорогах разом із «хлопами» [164, с. 152].

Цікавий документ, який засвідчує позицію шляхти, подала З. Стшетельська-Ґринберг: «Ми, нижчепідписані із с. Топільниці Посполиті, звертаємося до Поважної Домінії в нижчеописаний спосіб. Колись наші предки варти не відбували, ми до цього часу також, а Війт вчора знак варти дав, сокирку дерев'яну, аби по двоє шляхтичів разом з хлопами йшли на варту... Жадаємо ласки і милосердя Поважної Домінії, щоб ми не були разом з хлопами об'єднані, оскільки це

є остання огида і насміхання з нас вусіх... Подано в Топільниці 07.04.1822 р.» [394, s. 344]. Шляхта отримала відповідь з наказом відбувати варту при парафіяльній церкві, щоб її не обікрали, як це трапилося у селах Волосянці, Яворі, Ісаях [394, s. 345]. Отож, проживаючи разом із селянами в громаді, шляхта намагалася дистанціюватися від неї.

Відмінності між представниками цих двох груп населення призвели до умовного поділу сільської громади на дві частини – селянську (мужицьку, хлопську, рустикальну) і шляхетську. Селяни обирали керівником громади війта, тоді як шляхтичі – префекта. І. Франко писав, що «де шляхта жила в селі разом з «хлопами», там вона творила немов окрему громаду в громаді» [379, с. 182]. Такі випадки мали місце ще на початку XIX ст. Зокрема, П. Домбковський зазначає, що в церковному документі с. Крушельниці Стрийського округу за 1808 р. стояли підписи: Підгородецький Томаш Дорозевич – префект і Андрій Кутерещин – війт громадський [391, s. 29]. Інколи вживали такі назви: війт шляхетський і війт громадський. В документі-описі церковного майна за 1808 р. с. Корчина цього ж округу підписані Іван Крушельницький – війт шляхетський і Степан Павук – війт громадський [391, s. 29]. М. Зубрицький на початку XX ст. згадував, що «префекта і війта ще й тепер стрічаємо в Терлі, Топільниці...» [305, с. 71]. Натомість у деяких шляхетських селах, зауважував краєзнавець, був спільний для шляхти і «хлопів» керівник громади, якого називали префектом. А саме в с. Комарниках, що свідчило про домінуючий вплив шляхетських традицій на місцевих селян.

Шляхетські префекти і сільські війти перебували в однаковому підпорядкуванні домінії. У згадуваному документі від 1822 р. із с. Топільниці зазначалося: «Домінія через префекта наказала ходити шляхті на варту, і на тій підставі Війт дав знак почергової варти з наказу Домінії і тому подавачам якнайстрогіше належиться, так як рустикальні, по черзі відбувати» [394, s. 345].

П. Домбковський, досліджуючи історію сіл Корчина та Крушельниці, припускав, що поділ на дві громади (рустикальну і шляхетську) відбувся в середині XIX ст. Він відзначав, що в кадастрах (Йосифінському 1789 р. і Францисканському 1820 р.) згадок про них немає, а тільки про поділ ґрунтів на рустикальні та вільні [391, s. 6].

Про окремі селянську та шляхетську громади згадується в деяких варіантах гаївки про Зельмана. Так, у 30-х рр. XIX ст. Ващлав з Олеська

записав варіант гаївки, вказуючи, що Зельман їде на «хлопський» та шляхетський хліб (землю) вибирати панну – і зупиняється на шляхетському хлібі:

Маємо панну, маємо,
На шляхетський хліб даємо:
Їде Зельман, їде його брат,
Їде ціла Зельманова родина! [171, s. 49–51]

В іншому варіанті цієї гаївки, записаному в другій половині XIX ст. в околицях Збруча, Зельмана запрошують, окрім шляхетського, також на «хлопський», попівський, дідичний і насамкінець на королівський ґрунт, на якому і зупиняється вибір. Зокрема, про шляхетський ґрунт співали:

А мы панны не маємо,
На шляхецкій ґрунтъ не даємо,
Бувай здоровъ, Жельман,
Бувай здоровъ, його брат.
Бувай здоровъ, Жельманова родина! [165, с. 697–698]

Суперечливим залишається питання про правові підстави діяльності окремих шляхетських та рустикальних громад. Як відомо, закон про громади в 1866 р. затвердив існування єдиної сільської громади. Незважаючи на протести шляхти проти цього закону, в 1870 р. намісництво наказало включити тодішні шляхетські громади до складу сільських громад [423, s. 118].

Утім, всупереч урядовим законам, дрібна шляхта й надалі продовжувала зберігати власні громади. Відомо, що в 1890 р. для спрощення адміністративного управління владою були здійснені спроби об'єднати в одну «хлопську» і «шляхетську» громади с. Топільниці, проте остання, протестуючи, завадила цьому об'єднанню [394, s. 348].

Офіційний поділ громад засвідчують назви населених пунктів: Корчин-Шляхетський і Корчин-Рустикальний, Крушельниця-Шляхетська і Крушельниця-Рустикальна, Кульчиці-Шляхетські і Кульчиці-Рустикальні, Лука-Шляхетська і Лука-Рустикальна, Терло-Шляхетське і Терло-Рустикальне, Топільниця-Шляхетська і Топільниця-Рустикальна, Улично-Долішнє і Улично-Шляхетське. Такий поділ по деяких селах зберігався до 1939 р. [48–50, 52].

Про існування окремих громад у другій половині XIX – на початку XX ст. збереглося чимало документів. Про їх діяльність у с. Кор-

чині свідчать матеріали другої половини XIX ст., що стосуються сервітутних суперечок між селянами і дідичем [18, арк. 49–64]. Зі списку членів Товариства руської шляхти в Галичині від 1910-х рр. відомо, що громадські шляхетські уряди діяли в таких селах: Гордині, Городищі, Кульчицях, Ортиничах, Чайковичах, Лозині, Сільці, Комарниках [83, арк. 17–17 зв.].

У документах громадського уряду шляхетських сіл ще й на початку XX ст. фіксувалося уточнення про соціальний характер громади. Зокрема, про це свідчать такі назви документів: «Заява-прохання членів громади Лука-Рустикальна повіт Самбір на заснування читальні общества Качковського. 10 марта 1902 р.» [9, арк. 5], «Члени-засновники читальні «Просвіта» в с. Луці-Шляхоцкій Самбірського повіту. 19.07.1904 р.» [52, арк. 7], анкета читальні «Просвіти» від 4.04.1908 р., де в пункті «місцевість» вказано: Кульчиці-Рустикальні і Кульчиці-Шляхетські [49, арк. 38], «Опис основателів читальні «Просвіта» в Корчині-Шляхоцкім повіт Стрий. 27.8.1907 р.» [48, арк. 7]. У звіті читальні «Просвіти» с. Корчина-Шляхетського від 9 жовтня 1907 р. вказувалося, що записалося всього 63 члени, «оскільки їхня громада невелика і нараховує 73 номери» (будинків. – *С. Л.*) [47, арк. 7].

Зважаючи на урядовий закон, ці громади мали неформальний статус. На думку Г. Горинь, подібні залишкові форми шляхетських громад зберігалися на Поліссі [288, с. 113]. Фактів поділу сільських громад на шляхетські і рустикальні ми не зафіксували на території Тернопільщини.

Осібні шляхетські громади виконували загальногромадські функції: економічну, виховну, охоронну, санітарну. Їх функціонування стало засобом для збереження шляхетських традицій і захисту прав своїх членів. Поділ у середнні сільської громади відбувався на основі відмінностей, часто формальних, у правах і обов'язках її членів. Шляхта, зокрема, не бажала відробляти шарварки на дорогах або здійснювати охорону при церкві. Проте якщо наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. ці привілеї зберігалися, то з другої половини XIX ст. діяли окремі шляхетські і рустикальні громади з рівними правами та обов'язками їхніх членів.

Вивчення громадського життя шляхти і селян піднімає питання стосунків між двома самоврядними інститутами галицького села. Два

типи відносин характерні для того часу – добросусідські і недружні. Шляхта і селяни часто стикалися з проблемами, які їх згуртовували. Наприклад, скрутне становище змусило шляхту і селян громад Корчина-Шляхетського та Корчина-Рустикального Сколівського повіту діяти згуртовано взимку 1862 р. Вони без дозволу дідича разом рубали ліс, а через великі снігопади вивозили його шляхом, зручним для селян [18, арк. 49–64]. Крім того, ми вважаємо, що бажання шляхти триматися на відстані щодо селян здебільшого не варто трактувати як її вороже ставлення до односельців. Жителька с. Комарників Є. Комарницька розповідала, що в їхньому селі шляхта жила мирно з іншими селянами [118].

Відомо, що в повіті Товмач у виборі старшого парубка – Берези брали участь тільки селянські хлопці. Між селянами і шляхтичами не було великої ворожнечі, але останні не входили до селянського гурту і, відповідно, не брали участі в такому заході [237, с. 888].

Інколи стосунки між шляхтою і селянами загострювалися. Так було в с. Верхньому Висоцькому Турківського повіту, розташованому по сусідству із с. Комарниками. За словами респондента із с. Комарників, у сусідньому селі була ворожнеча між шляхтою і рустикальними: «Як у церкві котрась з рустикальних одягла хустку, як у шляхтянки, то тота готова була здерти з неї» [118].

Тривалі суперечки між шляхтою і мужиками в с. Верхному Березові призвели в 1907 р. до поділу цієї громади на дві – Верхній та Середній Березови [300, с. 440]. З розповідей старожилів відомо, що на Великдень біля церкви мешканці верхньої частини села, «горішнєни», вимастили дьогтем кожухи жителям нижньої частини села, «долішнєнам», що і стало приводом до поділу громади [110, 111]. Існує й інша версія причини поділу цього села. Уродженець с. Березова-Верхнього М. Ільницький згадував, що йшла боротьба за владу в селі між українською і польською шляхтою, що не раз приводило до бійки. Після судового рішення відбувся поділ села [234, с. 567]. Отже, прояви солідарності чи неприязні між шляхтою та селянами залежали від конкретних обставин. Спільні господарські проблеми здатні були об'єднати громади, однак незначний випадок «приниження» шляхетської гідності міг зіпсувати стосунки між односельцями.

Церква поряд із громадою була не менш важливою інституцією на селі. Вагому роль відігравав патрон (колятор) церкви, яким мали

стати дідич чи місцева громада. Після скасування панщини австрійська влада зобов'язала його сплачувати 1/6 частину своїх прибутків на утримання чи ремонт місцевої церкви та парафіяльного дому. Патрон мав право «презенти», тобто вибирати одного з трьох запропонованих церковною владою кандидатів на пароха [239, с. 419]. Шляхетські громади час від часу виконували функції патронів церков.

Однак таке меценатство з боку колятора обмежувало владу пароха. Відомо, що на Турківщині шляхта була патроном у місцевих парафіях і священики від неї залежали [384, с. 93]. У с. Чайковичах члени шляхетської громади були колятором місцевої церкви. Під час обрання священика право патрона діяло таким чином: повнолітні господарі-шляхтичі, платники державного податку, найбільшою кількістю голосів шляхом таємного голосування вибирали одного кандидата. Наприклад, напередодні Першої світової війни о. Юрій Кміт набрав переважну більшість голосів, порівняно з іншими двома кандидатами на парафію у Чайковичах о. Station Сороківським та о. Вінницьким [240, с. 218]. В. Пульнарович писав, що патронування дрібною шляхтою сільських парафій ставило в залежність від неї священиків. Це було причиною багатьох конфліктів між ними, при яких шляхта за першої нагоди погрожувала перейти на римокатолицизм [411, s. 134].

Найбільше греко-католицьких парафій, де шляхетські громади були патронами місцевих церков, було в Перемишльській єпархії. За даними шематизмів цієї єпархії за 1900 і 1909 рр., у селах Білині-Великій, Верхньому Висоцькому, Городищі, Добрій-Шляхетській, Комарниках, Кульчицях, Розсохах, Сільці та Чайковичах патроном церков була місцева шляхта [199, сс. 188, 52, 191, 25, 55, 285, 317, 197, 152; 200, сс. 223, 61, 225, 28, 65, 340, 381, 234, 179]. У Львівській греко-католицькій митрополичій архиєпархії шляхта виступала колятором у двох парафіях. З 1895 по 1914 рр. патроном церкви в с. Лозині Городецького деканату при о. Антонієві Целевичу була «рада громадска шляхоцка местцева» [176, с. 39; 179, с. 49; 184, с. 136; 186, с. 411; 189, с. 407]. У с. Яснисці Яновського деканату в 1907 р. функції колятора виконували селяни-шляхтичі римо-католицького віросповідання, а впродовж 1908–1914 рр. – греко-католицького [184, с. 137; 185, с. 143; 186, с. 13; 189, с. 409]. У Станиславівській греко-католицькій єпархії тільки в парафії с. Цуцилова Надвірнянського деканату патроном була місцева шляхта в 1887–1907 рр. [190,

s. 135; 192, с. 177; 194, с. 98; 196, с. 97; 198, с. 139]. Отже, в багатьох селах Галичини шляхта відігравала провідну роль у церковному самоврядуванні.

У деяких місцевостях соціальна диференціація між шляхтою і селянами призводила до будівництва окремих церков. Зокрема, в с. Грабівці, що біля Богородчан, на початку XX ст. діяли дві церкви: парафіяльна Вознесіння Христового (1855 р.) (селянська. – *С. Л.*) і дочірня «шляхоцька» Воскресіння Христового (1887 р.) [196. с. 3]. Це пояснювалося тим, що між шляхтою і селянами «стояла непрохідна клясова «залізна» куртина» [223, с. 559]. Непорозуміння між ними спричинило будівництво окремого храму й у с. Комарниках. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. тут діяла тільки одна стара церква, що спонукало в 1814 р. шляхетську та «хлопську» громади спільно будувати нову. Однак певна неузгодженість дій, коли шляхтич Петро Комарницький випровадив із церкви війта Гаврила Плосканича, який належав до старої церкви, призвела до будівництва ще одного храму [438, s. 300–301].

Чимало шляхетських сіл у Галичині були великими за площею, тому через значні відстані між окремими кутами виникала потреба в будівництві окремих церков. Оскільки часто шляхта і селяни мешкали в різних частинах села, то й церкви в них були свої. Однак це не давало приводу до ворогування між жителями. Наприклад, у с. Ільнику Турківського повіту було три церкви з одним священиком. Тут і шляхта, і «хлопи» відвідували почергово кожну церкву. Зі слів респондента із с. Ільника, нешляхетського походження, довідуємося, що «шляхта ніколи з хлопами не сварилися, а файно говорили» [120].

Стійкі шляхетські традиції, небажання визнавати зміни в суспільстві не дозволяли шляхті навіть у спільній церкві зрівнятися зі своїми односельцями. У багатьох селах Галичини діяли окремі шляхетське та селянське церковні братства, шляхта мала визначені місця в церкві, а інколи й окремі цвинтарі. Відомо, що шляхетські церковні братства існували в селах Кринниці, Корчині, Верхньому Висоцькому, Маткові [257, с. 284; 104; 116; 113]. У Корчині ці братства мали своїх провізорів. Жителька цього села А. Корчинська розповідала, що її батько на початку XX ст. був префектом у селі і провізором шляхетського братства [104]. По великих поселеннях, де шляхта виступала монолітним елементом, створювати окремі братства не було потреби. Так було в селах Березовах Коломийського повіту [109. 111].

У с. Витвиці на Різдво ходили окремо колядувати «браті» шляхетські і селянські. Великою честю для «хлопської» хати було, якщо до неї завітали шляхетські колядники [98, арк. 35]. Жителька с. Комарників С. Комарницька розповідала, що, незважаючи на окремі церковні братства, селяни і шляхта ходили колядувати на Різдво одні до одних [119].

Із стиранням відмінностей між двома групами наприкінці XIX – на початку XX ст. визначальним при створенні церковних братств стало сусідське проживання в селі. Однак у зв'язку з компактним розселенням шляхти по окремих частинах чи кутах відбувався процес нашарування «територіального» на «соціальне» братство. Так, у с. Комарниках Турківського повіту братства створювали по окремих кутах, включаючи і шляхту, і рустикальних [118].

У багатьох селах у церкві шляхта ставала окремо від селян, вважаючи, що останні через своє походження їй не рівня. В селах Крушельниці, Нижньому Гусному, Маткові шляхетські родини під час Богослужінь займали праву частину церкви, а селяни – ліву [225, с. 38–39; 97, арк. 18; 115; 113]. Натомість у селах Уличному, Корчині, Витвиці шляхта стояла з лівого боку храму, а «хлопи» – з правого [241, с. 434; 104; 101]. При тому чоловіки стояли спереду, а жінки позаду них – як у шляхти, так і в селян, тоді як здебільшого у церквах жінки стоять зліва, а чоловіки справа. Якщо шляхтянка виходила заміж за «хлопа», то вона переходила на протилежний бік у церкві – до чоловіка [113].

Інколи шляхта мала окремі місця в церкві. Зокрема, так було у с. Винятинцях на Чортківщині [228, с. 781]. Зі спогадів Й. Яворського дізнаємося, що в містечку Кулачківцях у церкві шляхтянки ніколи не стояли разом із селянками, оскільки вважали, що там смерділи «хлопські» кожухи. Та й чоловіки-шляхтичі трималися осторонь, тому що їх дратував запах старого сала, яким селяни натирали волосся, та дьогтю, яким ті змащували чоботи і постоли [137, арк. 13]. І. Франко наводить приклад приїзду шляхти до церкви: «Буває, що по 12 осіб шляхти до церкви приїжджає на одних санках, а перед церквою поводяться так, ніби не знаються – входять окремими дверима і вітаються, ніби прибули здалека і давно не бачилися; привітавши один одного, пхаються до вівтаря, щоб із «толпою» не мішатися» [378, с. 106].

М. Зубрицький описав випадок з одного села на Бойківщині 1895 р., де шляхта, прагнучи виділитися серед селян, ставала відособлено біля церкви на Великдень. Він зазначав: «Досьвіта сходяться паро-

хіяни на Полуночницю, відтак ідуть на обхід доокола церкви і поціловавши хрест на воскресній утрени спішать домів по паски. Вичислені родини (шляхта. – *С. Л.*) вносили паски до церкви і клали коло себе, або і по побічних престолах, а всі прочі парохіяни лишали на цвинтари. По Службі Божій виносили шляхтичі і солтиси з церкви свої паски на цвинтар і ставали в двох рядах разом з другими людьми ожидаючи священника. Ся поведінка дуже не подобалася другим парохіянам» [33, арк. 27].

У результаті польових досліджень виявилося, що в деяких селах нащадки дрібної шляхти і до сьогодні поділяють місця в церкві, як-от у с. Витвиці Долинського р-ну Івано-Франківської обл. *(фото 8)* та в с. Нижньому Гусному Турківського р-ну Львівської області.

Фото 8. ***Представники громади с. Витвиці Долинського повіту, початок XX ст.***

У першому ряду зліва направо сидять: Титус Якимів (урядовий писар, посол парламенту у Відні), Марцін Витвицький-Лейбінець (старший брат у церкві), о. Дерлиця (парох с. Витвиці 1895–1920 рр.), Павло Витвицький-Лейбінець (брат Марціна), Ковалик (директор школи); у другому ряду зліва направо стоять: Штефан Гаврилюків Витвицький, Ян Юрків Витвицький (дяк), Олекса Витвицький-Семківський (працівник бібліотеки читальні товариства «Просвіта»), Ілько Витвицький-Лейбінець, Михайло Сабан (паламар), Василь Слабіна [158].

області.

Часто шляхта мала свої окремі церковні хоругви – «фани», як у с. Винятинцях Заліщицького повіту [228, с. 781]. Іноли під час ворожнечі зі шляхтою селяни спеціально підрізували їх, насміхаючись зі шляхетської гордині. Такий випадок трапився в с. Корчині [102]. У с. Бережниці-Шляхетській Калуського повіту шляхта прикрашала свій бік у церкві «ружами» (квітами), а селяни – вишитими рушниками [107]. У с. Верхньому Висоцькому Турківського повіту шляхта не дозволяла рустикальним у церкві сідати, «в лавку» їх не пускали [118]. Цікаво, що процеси сепарації призводили навіть до виділення окремих цвинтарів у шляхти і селян, про що пише І. Франко [378, с. 105]. У ході польових етнографічних досліджень ми виявили одну згадку про такий випадок у с. Комарниках [119].

Амбіції шляхти призводили навіть до того, що ікони в церкві перемальовувалися в «шляхетському» стилі. Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний, уродженець с. Кульчиців Самбірського повіту, в дарунок місцевій церкві Св. Мучеників Флора і Лавра привіз із Січі образ св. Покрови, де зображено Пречисту, яка своїм омофором покриває запорожців. Проте маляреві нової церкви не сподобалась ця ікона – і, переконавши людей, що та «хлопська і грішна», він залив її гіпсом і перемалював у католицькому стилі [277, с. 23–24].

Отже, особливості громадського та церковного життя шляхти стали формою вираження її прагнення до відособленості. Таким способом шляхта намагалася формально «законсервувати» стару традицію у несприятливому для неї соціально-політичному середовищі.

Родина виступала одним з головних засобів збереження шляхетських традицій. Сімейні правові звичаї впродовж століть були життєздатними і не піддавалися швидкій зміні, оскільки держава може вводити своє законодавство, але не може змусити народ змінити свої віковічні сімейні правові відносини [289, с. 329]. Відомо, що в Галичині наприкінці XVIII – на початку XIX ст. була поширена мала індивідуальна сім'я, а не велика патріархальна. Метричні книги засвідчують, що це стосувалося і родин дрібної шляхти. Зокрема, при записі новонародженого і його батьків зазначали номер їхнього будинку. Уточнення номерів показало, що майже кожна сім'я проживала в окремому будинку. Хоча не можна відкидати й таке, що в будинку

траплялися випадки спільного проживання кількох сімей в одному домі: брата і сестри чи двох братів. Так, у с. Ільнику наприкінці XVIII ст. у будинку № 65 проживали дві сім'ї шляхтичів – ймовірно, братів, Томаша Ільницького-Рипчича та Йозефа Ільницького-Рипчича [151, s. 3]. У с. Ланівцях Борщівського повіту в 1847–1848 рр. у будинку № 154 мешкали дві шляхетські сім'ї брата і сестри: Ю. Комарницька з чоловіком М. Рогозінським та Ю. Комарницький з дружиною А. Дичаковською [85, арк. 2–3]. Часто спільне родинне життя було наслідком важких економічних умов, за яких молоді сім'ї не могли зразу мати свою хату [289, с. 236].

«Синдром» шляхетства переносився і на шлюбно-сімейні взаємини. Вважаючи себе вищими від селян, шляхта намагалася зберігати «кастову» замкнутість, укладаючи шлюби тільки між собою. Це влучно передав у спогадах житель с. Говилова-Великого В. Бабій: «Не було випадку, щоб шляхтич оженився з «хлопкою» або щоб шляхцянка вийшла заміж за «хлопа». Якщо не було відповідної партії у селі, то шукали по інших селах, віддалених навіть кількадесят кілометрів, аби тільки оженитися з шляхцянкою» [219, с. 387–388].

Дослідження показали таку тенденцію: у великих шляхетських осередках шляхта одружувалася переважно в межах села. Наприклад, у с. Ільнику в першій половині XIX ст. випадки пошуку пари місцевою шляхтою в сусідніх Лосинці, Комарниках, Дрогобичі, Борині, Кіндратові, Ясенці-Малій були поодинокими [151]. З розповідей респондентів відомо, що село Боднарів було замкнутим, так як мало хто одружувався чи виходив заміж у сусідні села [128, 190]. Шляхта укладала шлюби в межах свого села, навіть якщо сусіднє було шляхетське. Прикладом є с. Березів-Нижній, де в 1818 р. у 23-х новонароджених їхні батьки-шляхтичі всі були місцевими, і тільки в трьох випадках одна дружина походила з Березова-Верхнього, одна – з Бані-Березова й одна – із с. Лючок [95, арк. 3–5].

Загалом можна виділити пари сусідніх сіл, які для збереження станової замкнутості «обмінювалися» нареченими. Такими, наприклад, були Ільник – Комарники, Корчин – Крушельниця, Криниця – Кульчиці, Матків – Гусне – Верхнє Висоцьке, Березів-Нижній – Березів-Верхній. Відомо, що шляхта із с. Криниці Дрогобицького повіту – Бандрівські, Турянські, Винницькі, Мостицькі – була посвоячена зі шляхтою із с. Кульчиць [261, с. 283]. У с. Крушельниці в 1862 р.

із шести одружених пар шляхетського походження в трьох випадках один з наречених був із сусіднього с. Корчина [26, арк. 84–86 зв.].

У невеликих за чисельністю шляхетських громадах пару для шляхти шукали в сусідніх і навіть віддалених селах. Так, шляхтичі і шляхтянки із с. Топільниці – Гвоздецькі, Дамбровські, Залеські наприкінці XVIII – на початку XIX ст. одружувалися і виходили заміж у Стрілках, Лопушанці, Волосянці, Мельничному, Яворі, Недільній, Тур'ї тощо [150, s. 160–163]. У середині XIX ст. шляхта із с. Унятичів – Стремецькі, Унятицькі, Городиські, Тустановські родичалася зі шляхтою сіл Луки, Білини-Великої, Ясениці-Сільної [149, s. 1, 7–8]. У 40-х рр. XIX ст. шляхтичі С. Терлецький та М. Бачинський із с. Ясениці-Сільної оженилися відповідно на шляхтянках А. Вінницькій із с. Криниці та Є. Монастирській з Борислава [147, s. 9, 12]. В другій половині XIX ст. шляхта с. Олеші шукала пару для одруження в Долині та Хотимирі [73, арк. 14 зв. – 98 зв.].

Були випадки, коли дівчину насильно видавали заміж. Відомо, що Ангелу, з дому Поляк, дочку ходачкового шляхтича, в 70-х рр. XIX ст. без її згоди видали заміж за священика с. Сопота Івана Кулика. В анкеті священика вказується: «Справді жонатий, але дружина від шлюбу не сидить, бо йшла до шлюбу без своєї волі» [19, арк. 34–35]. Траплялися шлюби й усередині родини, однак вони приводили до народження дітей-інвалідів.

Шляхетський гонор призвів навіть до того, що в с. Ільнику шляхтич відмовився женитися на дочках священика, «бо імость була хлопянкою» [120]. Жителька цього села Є. Черчович розповідала, що бабуся, не схвалюючи шлюбу її матері з парубком із «хлопів» на прізвище Рик, казала: «Най кожна свиня пильнує свого валова» [121]. Насміхаючись із селян, у с. Березові-Верхньому шляхтянки приспівували:

Ой червоний бурячок та й червона гичка.
Сватав мене мужичок, а я не мужичка [112].

Шляхта у Ходачкові, за сюжетом п'єси Г. Цеглинського, відмовляючи селянському хлопцеві у сватанні їхньої дочки, приказувала:

Не на хлопські ноги шляхетські пороги! [446, с. 193].

Шляхетський титул передавався по чоловічій лінії, тому якщо шляхтянка виходила заміж за селянина, їхні діти втрачали статус «nobilis» і записувалися в документах як «rustici». Так, у с. Олеші в 50-х рр. XIX ст. дітей Павла Семеніва і Тетяни Грабовецької запи-

сували як «rustici», тоді як діти Миколи Грабовецького і Анни Козаків зазначені як «nobilis» [73, арк. 17 зв., 13 зв.].

Частіше селянський парубок міг оженитися зі «старою дівкою»-шляхтянкою, і рідше були випадки одруження шляхтича із селянкою. Їх називали «перешиванцями», як-от головного героя п'єси Г. Цеглинського префекта Розумовського [446, с. 193]. У с. Березові-Нижньому у 1818 р. з 23-х пар зафіксовано тільки два «змішані» шлюби шляхти і «мужиків»: Я. Слижука («rustici») і М. Подлюсецької («nobilis») та Г. Негрича («nobilis») і М. Фесишин («rustici») із с. Лючок [95, арк. 3 зв. – 5]. З метричних книг одруження помітно, що здебільшого змішаиі шлюби складалися з осіб із різних сіл або людей старшого віку чи вдівців. Відомо, що в с. Ільнику в 1790 р. 72-річний «шляхетний» П. Ільницький-Пелеп'янович одружився з 38-річною «працьовитою» М. Паньковою з Ясінки-Малої, а 22-річна «шляхетна» М. Чоботовична вийшла заміж за 50-річного «працьовитого» І. Кузьмича із с. Надич [151, s. 143]. Відомо, що мати Івана Франка, шляхтянка Марія Кульчицька, у 20-річному віці вийшла заміж за 53-річного селянина-вдівця Якова Франка. [296, с. 55]

Змішані шлюби з боку шляхти часто укладалися з матеріальних інтересів. Шляхтянки не нехтували заміжжям із заможними селянами. «Для багатого і пристойного хлопа не одна шляхтянка «мезальянс» вже зробила», – писала З. Стшетельська-Ґринберґ [394, s. 347]. Шляхтичі поступалися гонором задля одруження із селянками-одиначками.

Однак у випадку «нерівного» шлюбу порушувалася соціальна замкнутість, що ставало горем для батьків. У містечку Кулачківцях брати Микола та Янко Яворські зі шляхетської родини одружилися із селянськими дівчатами. Їхня мати ніяк не погодилася б жити разом з «мужичкою», якби невістка не одягла міщанський стрій. Ще більшою розпукою для матері було, коли другий син оженився на селянці і згодом переодягнувся в селянський одяг [137, арк. 11]. Дослідження показали, що хоч якою сильною була шляхетська гордість, через тривале проживання в одній хаті із селянами вона нівелювалася.

Гонорова шляхта зі зневагою ставилася до своїх «братів по крові», які порушили соціальну замкнутість. Так, батько нареченої-шляхтянки Паславської із с. Волосянку Турківського повіту перед весіллям поставив категоричну умову майбутньому зятеві із сусіднього с. Лопу-

шанки, щоб той не запрошував на святкування своїх тіток-багачок, які вийшли заміж за селян [394, s. 347].

За метричними даними, вік наречених коливався в межах двадцяти років [26, арк. 40–41]. Траплялося і таке, що батько змушений був давати письмовий дозвіл неповнолітній дочці, щоб та змогла вийти заміж [26, арк. 84]. Так, в одному документі із с. Білобожниці Чортківського повіту від 1847 р. зазначалося: «Дозволяю на шлюб моїй малолітній дочці Теклі Шполовській з шляхетним Яковом Попелем, на що підписуюся знаком святого Христа. Бартоломій Шполовський – батько» [90, арк. 252].

Аналіз метричних книг с. Серафинців засвідчив велику кількість таких батьківських дозволів на шлюб їхніх дітей. Так, у 1875 р. з 32-х шлюбів у 17-ти випадках вказано дозволи батьків на одруження дітей. При тому, що вік синів досягав і 23-х років, а дочок 22-х років [62, арк. 4–7]. Такі дозволи ми фіксували і в інших селах, але не в такій великій кількості. Очевидно, це пояснюється дотриманням норм звичаєвого права в краю аж до кінця XIX ст.

Підрахунки за метричними книгами народження показали, що в середньому в шляхетських сім'ях народжувалося п'ятеро дітей, хоча бували й багатодітні сім'ї. Так, наприклад, у сім'ї С. Струтинського і К. Креховецької-Чепелевич із с. Креховичів за 1867–1890 рр. народилося 10 дітей [65, арк. 1–119 зв.]. Ми виявили цікавий запис в одному з документів про хрещення дитини. Батько, шляхтич О. Білинський-Тарасович, засвідчив, що «въ присутствіи свидетелей С. Билиньского-Мильковича и М. Калимонич есть отцомъ той дитины и желаю вписанымъ быть въ метрику яко отець» [30, арк. 78].

Переважно шляхта давала своїм дітям такі ж імена, як і селяни. Наприклад, у 1835 р. у с. Крушельниці народженим дітям селяни дали ймення: Стефан, Катерина, Василь, Іван, Олена, Теодор, Тимофій, Семен, Григорій, Гафія, Ганна, Петро, Дмитро, а дітям шляхтичів – Стефан, Василь, Теодор, Катерина, Анастасія, Єва, Марія, Ганна, Андрій, Михайло [24, арк. 1–3 зв.]. Однак у деяких випадках, щоб підкреслити свою «вищість» над селянами, шляхта називала своїх дітей польськими відповідниками українських імен. Так, у метричній книзі народження с. Топільниці кінця XVIII ст. зафіксовано: якщо новонароджений шляхтич, то – Ян, а якщо «працьовитий», то – Іван [150, s. 1–2]. У с. Грабівці шляхетські роди Грабовецьких, Голинсь-

ких, Княгиницьких, Ільницьких, Матківських, Сіреньких зверталися один до одного «з панська» – Ясьо, Базьо, Франьо і т. п. [223, с. 558].

Шляхетська замкнутість зберігалася не лише через шлюб, але й завдяки кумівству: шляхта намагалася брати в куми тільки шляхту, але селянам було за честь кликати її за хресних. Аналіз метричних записів с. Комарників засвідчує, що за 10 років – із 1845 по 1855 рр. – там не зафіксовано жодного випадку, щоб селяни кумували в шляхти [23, арк. 1–31 зв.]. Особливо це спостерігалося в невеликих шляхетських осередках. Наприклад, у с. Ясениці-Сільній у 1841 р. проживало кілька родин Бачинських, Терлецьких, Кульчицьких, Кобилецьких, які ходили один до одного в куми [147, s. 1–14]. У XIX ст. шляхта із с. Струтиня-Верхнього – Павловичі, Ковалевичі, Струтинські-Ілішичі, Голинські – запрошувала в куми лише осіб шляхетського походження [66, арк. 5–6].

Часто в селі було кілька поважних людей, яких вважали за честь брати в куми. Нерідко вони були шляхетського походження. Так, наприкінці XVIII ст. у с. Топільниці шляхтянка Марія Дамбровська кумувала і в шляхти, і в селян, а в с. Зборі поважними кумами були шляхтичі Іоан Фальковський, Катерина Свіржська, Магдалена Фальковська [147, s. 1–3; 64, арк. 2–20 зв.]. У 40-х рр. XIX ст. в с. Ясениці-Сільній таким кумом був шляхтич Микола Кобилецький [147, s. 7–9].

Отже, спадковість роду мала істотне значення для шляхти. Вона забезпечувалась шляхом сімейно-шлюбної замкнутості і стала невід'ємною ознакою цієї соціальної верстви. Це сприяло не тільки збереженню шляхетських традицій, але й передачі традиційно-звичаєвої обрядовості прийдешнім поколінням. Тісний міжпоколінний зв'язок, а також невисоке матеріальне становище відіграли роль акумулятивного чинника українських звичаїв у середовищі дрібної шляхти.

Зберігаючи соціальну замкнутість у громадсько-церковному та родинному житті, шляхта у святкуванні звичаїв і традицій не відрізнялася від селян. Відомий український етнопсихолог В. Янів указував: «Аналіз історичних процесів доводить, що тільки завдяки глибокому відчуттю традиції український народ не перетворився на етнографічну масу, незважаючи на татарське лихоліття, дворазову втрату провідної верстви, часи руїни і століття неволі. Важливо при цьому, що носіями традиції стали широкі народні маси, від незаможної

Фото 9. *Шляхтянка Княгиницька з дитиною, с. Ляцьке-Шляхетське, початок XX ст. [140]*

фічну масу, незважаючи на татарське лихоліття, дворазову втрату провідної верстви, часи руїни і століття неволі. Важливо при цьому, що носіями традиції стали широкі народні маси, від незаможної загонової шляхти XV–XVI ст. починаючи і закріпаченим селянством (дід Шевченка) кінчаючи» [388, с. 41].

Наші польові дослідження засвідчили, що шляхта суттєво не відрізнялася від решти селян обрядами, пов'язаними з весіллям, народженням дитини, похороном чи святкуванням церковно-календарної обрядовості. Відмінності у звичаях проявлялися тільки між селами на регіональному рівні. Ще в 70-х рр. XIX ст., описуючи села Галичини, краєзнавець В. Площанський зазначав, що в с. Витвиці, де мешкала шляхта, звичаї і обряди не відрізнялися від іншого руського населення тієї околиці [351, с. 70]. «Щодо духовної культури, – вказував С. Сородник, – як мови, віри і обряду та народних звичаїв, вірувань, обрядів та ворожби, то українська дрібна шляхта в с. Корчин нічим не відрізнялася від широких мас українського населення» [367, с. 34].

Серед родинної обрядовості у весільному святкуванні найповніше виражені і зберігаються народні звичаї, в ньому представлена широка різноманітність місцевих ритуалів. У структурі весільної обрядовості простежується міжпоколінна спадкоємність, котра зберегла різні часові нашарування. Найдавніші з них набули рис архаїчності, оскільки їх первісний сенс не відповідав новим соціальним умовам [352, с. 156]. Пишучи про особливості весільного ритуалу околичної шляхти Центрального Полісся, І. Несен зауважила, що родинне життя є одним із найстійкіших маркерів етнокультурної виразності. Водночас сімейні обряди типологічно становлять частину певної системи. Складний розгалужений організм весільного дійства в окремому регіоні завжди утворює певну кількість структурно відмінних композицій [346, с. 91]. Весільний обряд дрібної шляхти в більшості сіл Галичини нічим суттєвим не відрізнявся від селянського. Як у шляхти, так і в селян він включав три цикли, що відповідає загальноукраїнській шлюбній традиції. Весілля проводили в понеділок увечері, середу та п'ятницю. Впродовж передвесільного циклу відбувалися шукання пари, сватання та заручини наречених. Як уже зазначалося, шляхта намагалася одружуватися з представниками шляхетських родів, уникаючи шлюбів із селянами. Крім того, батьки часто шукали пару дітям, адже «рівний» шлюб забезпечував збе-

реження соціального статусу. Траплялося, що при «договорі» (так називають сватання на Тернопільщнні) розпадалися «змішані» шлюби шляхти і селян через неузгодженість чи непоступливість однієї зі сторін. Так, у с. Заліссі розпався шлюб Петра Недокуса і Марії Вербіцької через те, що наречений відмовився одягати на весілля шляхетський костюм. Батько нареченого тоді сказав: «Не треба нам тих «гальок» [126].

Обов'язковою умовою перед весіллям було читання оповідей (церковне оголошення про шлюб), тобто освячення згоди молодих на шлюб. У селах Галичини, як-от у Березовах, шляхта вимагала, щоб при оголошенні оповідей священики вказували, що наречені шляхетського походження [229, с. 582].

Весільний цикл включав запрошення гостей, ритуал вінчання та гостину. Шляхта запрошувала на весілля, як правило, мешканців своєї округи. Зокрема, в с. Верхньому Гусному Турківського повіту молоді шляхтичі та шляхтянки запрошували на весілля односельців тільки з верхньої частини села, не заходячи при цьому в нижню половину. Як відомо, по селах на весілля запрошували здебільшого все село [115]. Шляхта цього села, коли приходила на весілля, знімала шапку, а селяни так не чинили [97, арк. 18].

Вінчанню передували ритуал одягання наречених, їх благословення батьками та викуп молодої нареченим у її родичів. Перед вінчанням князь (молодий) приїжджав на коні чи приходив зі своїми гостями по наречену, як це було в с. Березові-Нижньому. В селах Заліссі та Новосілці Борщівського повіту наречені, як шляхта, так і селяни, зустрічалися перед шлюбом біля церкви. Після шлюбної церемонії наречені розходилися до своїх домівок, де розпочиналася гостина. Наприкінці святкування молодий ішов з гостями по наречену, де він повинен був її викупити в родичів. У с. Новосілці при цьому дружки накривали молоду руками і співали:

Ой лежить молода, ані рушиться,
Відкривай, молодий, бо задушиться [123].

Потім відбувався обряд завивання нареченої. Він полягав у заміні вінка чи фати («вельона») на хустку чи рантух, що символізувало її новий статус – заміжньої жінки. Зазвичай хустку молодиці пов'язувала свекруха.

Післявесільний цикл включав пригощання близьких родичів та

у Перемишльському повіті після весілля, у вівторок, коли приїжджали батьки нареченої до сватів, то співали:

Що'сьмо хтѣли, то зробили:
Зъ пирога вареницю, зъ дѣвойки молодицю.
Вотворяй, мати, лѣску,
Ведемо ти невѣстку,
Вотворяй, мати, хату,
Ведемо ти пелехату!
Вотворяй, мати, лѣпянку,
Ведемо ти шляхтянку,
До коморы ключницю,
До халупы несгодницю [161, с. 265].

Для порівняння: в Коломийському повіті, в гуцульських селах Яворові та Космачі, після вінчання, коли наречену приводили до хати нареченого, співали:

Отвори, мати, лѣску,
Ведемо ти невѣстку!
Отвори, мати, лѣпянку,
Ведемо ти мѣщанку [161, с. 364].

Ці приклади разом з тим засвідчують випадки ідентифікації шляхти з міщанами в окремих реґіонах Галичини.

Після весілля, згідно з народним звичаєвим правом, кодифікованим у законодавстві, посаг, який приносила жінкв у сім'ю чоловіка, залишався її особистим майном. Інколи господарі-шляхтичі через відсутність синів для дочок приймали зятів за синів, переписуючи їм ґрунт і хату [173, s. 6]. Проте це не було особливістю шляхти, оскільки було нормою загального спадкового права в Галичині. Траплялися випадки, що зять подавав у суд на тестя через невиконання ним зобов'язань щодо посагу. Так, шляхтич Гвоздецький, виступаючи від імені свого сина Теодора, який оженився на дочці шляхтича Лопушанського, скаржився, що останній не додав за дочкою приданого: корови та чотирьох злотих, як було попередньо домовлено [289, с. 318].

Весільні атрибути (калач чи коровай, весільне дерево (деревце), вінок та інші) у шляхти були аналогічними із селянськими, але мали локальні особливості в Галичині. При запрошенні на весілля шляхта використовувала калач, який виступав загальноукраїнським атрибу-

вінок та інші) у шляхти були аналогічними із селянськими, але мали локальні особливості в Галичині. При запрошенні на весілля шляхта використовувала калач, який виступав загальноукраїнським атрибутом весілля. В с. Нижньому Березові нареченому, коли він ішов запрошувати гостей, клали в каптур опанчі завитий у хустину калач. Наречена при такому ритуалі тримала калач у руках. У с. Новосілці обов'язковою умовою було зірвати барвінок для вінка молодих через дірку в калачі. Зелений вінок для нареченої плела і шляхта в цьому селі, і селяни в навколишніх селах, але в першої він був без стрічок [123].

Особливістю весільного обряду шляхетських сіл на Львівщині (етнографічно Бойківщина) була відсутність латкання. Краєзнавець П. Зборовський дослідив, що основні види латкання, будучи одним з найважливіших елементів жанрової системи бойківської народної творчості, не мають суцільного поширення, принаймні на Турківщині. Виявляється, такий звичай відсутній на правобережжі витоку річки Стрия, де виділяється компактна група «шляхетських» сіл Ропавське, Яблунів, Риків, Буковинка, Комарники, Закичера, Матків, Мохнате, Красне, Івашківці [304, с. 13].

Отже, весільний обряд дрібної шляхти в Галичині в цілому відповідав обрядові в селян і був аналогом загальноукраїнського весілля. Відмінності проявлялися в послідовності та особливості окремих ритуалів у різних районах Галичини. Типологічною пов'язаністю з регіональним і українським весіллям характеризувався і весільний ритуал околичної шляхти Центрального Полісся, про що пише І. Несен [346, с. 97]. На рівні одного села весілля відбувалося однаково: як у шляхти, так і в селян. Така тотожність весільного обряду обох соціальних верств виступає характерним маркером етнокультурної виразності. На нашу думку, завдяки принципові міжпоколінної спадкоємності ця однаковість шлюбних традицій є важливим свідченням спільного етнічно українського походження шляхти і селян у Галичині. Водночас у весільному обряді шляхти спостерігалося прагнення до спрощення народних традицій, оскільки вони асоціювалися із селянством.

Відмінне соціальне походження не дозволяло представникам дрібношляхетської верстви повністю зрівнятися із селянством. Святкуючи весілля за однаковим із селянами обрядом, шляхта підкреслювала свою несхожість на прикладі вбрання. Загалом по Галичині

весільний одяг шляхтянок та шляхтичів відзначався широкою місцевою різноманітністю: в кожному селі був відмінний за окремими елементами весільний костюм.

Під час польових досліджень ми виявили спільну тенденцію у весільному вбранні шляхти для багатьох сіл краю. Відомо, що в таких шляхетських селах, як Матків, Кульчиці, Верхнє Висоцьке, Нижнє Гусне, Боднарів, Корчин, Бережниця, Збручанське наречена-шляхтянка одягала біле плаття з головним убором, схожим на фату, а селянка – народний костюм з вишитою сорочкою, вінком та стрічками *(фото 10)*. Ця тенденція простежувалася на початку XX ст. Такий весільний одяг став черговим маркером, за допомогою якого шляхта змогла підкреслити свою відмінність від селян. Окрім того, на нашу думку, біла весільна сукня з фатою була елементом міської моди, якої

***Фото 10.** Весільне фото Домініки Кульчицької (1901–1954 рр.) та Федора Опришка (1901–1945 рр.) від 28 серпня 1926 р., с. Кульчиці Самбірського повіту [135]*

дотримувалися українські міщани. Цей одяг виражав прагнення шляхти уподібнитися до іншої, зокрема не сільської (народної), а міської культури.

На Бойківщині елементом вбрання нареченого-шляхтича була ве-

Цікаво, що на прикладі весільного вбрання шляхти можна спостерігати взаємні впливи шляхетського і селянського стилів. Зафіксовано, що в с. Комарниках фату – «вельон» надягала як наречена-шляхтянка, так і селянка, а в навколишніх селах атрибутом нареченої був вінок зі стрічками [118]. Це свідчило про вплив шляхетських традицій на місцевих селян.

Часто весільний одяг був ідентифікаційним елементом, який виділяв шляхетський осередок серед навколишніх сіл. Під час польових досліджень виявлено, що в окремих монолітних поселеннях шляхта мала весільне вбрання, відмінне від одягу селян із сусідніх сіл. Таким чином, виділялися «шляхетські острівки», які відрізнялися особливим весільним одягом. Таким прикладом може бути с. Березів-Верхній. Жителька цього села М. Сулятицька розповідала: «У тих всіх сусідських селах, наприклад, Слобода, Люча, Ослави, молоді цілком інакше одягалися, як ішли на весілля просити. Їзда на коні, одягання опанчі з сивою шапкою – то було тільки в Березовах. Ще по-іншому на весіллі завивали молоду: в нас був чепець і біле завивало – такий рантух, який зав'язували знизу під шию, а зверху ще хустку. Так завивали тільки у Березовах» [112]. Особливістю чоловічого весільного вбрання у Березові-Верхньому була опанча, яку надівав тільки наречений – «кнєзь». Її шили з саморобного сукна чорного кольору *(фото 11–12)*. М. Ільницький згадував, що в селі було близько десяти опанч, які люди перезичували на весілля. Сьогодні інколи їх також надягають на весіллі. Доповнювала весільний ансамбль нареченого-шляхтича сива шапка з каракулю із поперечним перегином [109]. Однак за структурою весілля в Березовах було подібне до весілля в сусідніх селах Гуцульщини (однакові назви наречених – «кнєзь» і «княгиня»). Але, зважаючи на відмінне походження жителів Березовів від селян інших сіл, у весільному обряді шляхти, зокрема вбранні, проявлялися характерні риси.

Таким чином, досліджуючи обрядовість шляхти в Галичині, спостерігається така тенденція: весільний ритуал цієї соціальної групи не відрізнявся від весілля селян, що свідчить на користь спільного етнічно українського коріння обох верств. Різне походження, станові амбіції спонукали дрібну шляхту до проявів особливостей в одязі. Тобто при вивченні весільного обряду шляхти простежується нашарування етнічного і соціального аспектів: з одного боку, це було українське весілля за структурою, ритуалами, а з іншого – у весіль-

Фото 11. *Весілля в с. Нижньому Березові Коломийського повіту, 1908 р. [132]*

Фото 12. Опанча, верхній одяг нареченого в с. Верхньому Березові Косівського р-ну Івано-Франківської обл., початок XX ст. [130]

ному вбранні проявлялися соціальні елементи «шляхетства». Відмінне весільне вбрання, підкреслюючи різницю обох соціальних груп, часто умовно ставало ознакою шляхетства.

Схожі тенденції спостерігалися в церковно-календарній обрядовості шляхти в Галичині. У більшості сіл краю шляхта і селяни Різдво та Великдень святкували однаково. Особливості церковно-календарної обрядовості цього прошарку проявлялися хіба що локально, відрізняючись окремими атрибутами свята (іншими колядками, вертепами, святковою їжею). Дещо по-іншому відбувалися Різдвяні та Великодні свята у Корчині (Бойківщина), Новосілці (Поділля) чи Березові. Загалом на святкування окремих подій впливав рівень заможності як шляхти, так і селян.

Можна умовно виділити два типи сіл за особливостями проведення Різдвяних чи Великодніх свят. До першого типу відносимо села, де більшість населення, шляхта і селяни, належали до греко-католицького віросповідання і святкували Різдво та Великдень за одним звичаєм, готували однакові страви, колядували ті ж самі колядки (наприклад, Витвиця, Корчин, Ільник, Березови). М. Попадюк (Волковецька), жителька с. Витвиці, розповідала: «Відколи мама пам'ятали, біля церкви на Великдень проводили ігри, співали гаївок. Літні чоловіки танцювали аркана, молодші та хлопці робили піраміди, дівчата з хлопцями співали гаївок та влаштовували ігри» [255, с. 50]. На Святий Вечір готували «діда» (дідуха), дванадцять пісних страв, колядували «Бог предвічний».

До другого типу можна віднести села, де шляхта частково була римо-католиками, і там спостерігалися відмінності в церковно-календарній обрядовості. У таких селах шляхтичі відзначали свята за римо-католицьким обрядом. У змішаних сім'ях членам родини було зручно відзначати свята тільки одного обряду. Відомо, що в с. Бережниці-Шляхетській Калуського повіту шляхетським родинам, які були «мішанцями», тобто чоловік – східного, а дружина – західного обряду, або навпаки, невигідно було святкувати греко-католицькі та римо-католицькі свята, тому що доводилося б оплачувати податки на церкву і костьол та двох священиків [157, арк. 10]. Попри це, в таких селах, незважаючи на прояви шляхетства, спостерігалася тенденція до певної нівеляції у відзначенні обряду, за яким відбувалося проведення церковних свят. Будучи римо-католиками, шляхта дотримувалася візантійського календаря (греко-католицьких свят) разом з місце-

вими селянами. Р. Коцик згадував, що в деяких селах Заліщицького повіту – Винятинцях, Щитівцях, Цапівцях, Угриньківцях і Харитонівцях жила шляхта латинського обряду, але вона ходила тільки до місцевої церкви та відзначала свята разом із селянами [242, с. 702].

Загалом у питаннях релігії парафіяни – як шляхтичі, так і селяни, з повагою ставилися до обох обрядів. З розповідей старожилів дізнаємося, що коли в селі шляхта римо-католицького обряду святкувала Різдво, то селяни намагалися в ті дні утримуватися від буденних робіт. Однак інколи доходило до смішного. В с. Заліссі шляхтянка М. Слоньовська, яка вийшла заміж за Р. Березного, на римо-католицьке Благовіщення рубала дрова. Їй сусідка зауважила, що свято. Пані Марія відповіла, що вона українка. На греко-католицьке Благовіщення М. Слоньовська знову рубала дрова, але вже тоді казала, що вона полька [125].

Отже, самобутність духовного життя шляхти в Галичині проявлялася, з одного боку, через її традиції, обрядовість, що мали етнічно український характер; з іншого боку, ця верства зберігала свої соціальні риси у громадському житті, за допомогою поділу в церкві та шлюбної замкнутості. Родинна спадковість та незаможність «стримували» дрібну шляхту від асиміляції з польським елементом, сприяючи збереженню в її середовищі українських народних традицій. Ідентичність більшості сімейних, церковно-календарних обрядів, традицій селян та шляхти засвідчує їх спільне українське походження, оскільки духовна культура найдовше і найсильніше зберігає етнічний характер народу. Дрібна шляхта була носієм українських звичаїв, оскільки святкувала Великдень чи Різдво, справляла весілля однаково із селянами.

РОЗДІЛ 4

ЕТНОСОЦІАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДРІБНОЇ ШЛЯХТИ

4.1. Особливості етнічної ідентифікації

В умовах недержавного існування українська нація зіткнулася з проблемою втрати засадничих основ свого етнічного розвитку. Представники етнічного ядра етносу, його еліти, під тиском політичних, економічних і соціально-культурних чинників піддавалися процесам асиміляції. Ідея служіння власній Вітчизні, яка була важливою життєвою установкою для багатьох шляхтичів, набувала несподіваних форм. З одного боку, вона вимагала відданості монархові, який своєю «ласкою» ґарантував шляхті особисту свободу; з іншого боку, існувала давня традиція, яка опиралася на мову та віру батьків, громадський уклад життя.

Ми виходили з того, що етнічний світогляд дрібних шляхтичів у досліджуваний період був зумовлений такими базовими характеристиками: по-перше, вони в переважній своїй масі були україномовні, по-друге, більшість була греко-католиками, по-третє, вони брали участь у процесі національного відродження в Галичині впродовж XIX ст., зокрема в українському національно-культурному житті. Отже, маємо чіткі етноідентифікаційні критерії – мову, релігію та національну свідомість.

Поряд з цим, уживання полонізмів, сповідування незначною частиною шляхти римо-католицизму дають підстави закордонним ученим відносити цю верству до складу польського народу. Новизни дослідженню додає нашарування національної та соціальної свідомості в нащадків дрібної шляхти. Це ускладнювало етнодиференційні процеси в їхньому середовищі. Отже, розгляньмо мову як етноідентифікаційну ознаку шляхти в Галичині. І. Франко писав: «Шляхта, прозвана у нас «шляхтою ходачковою», – се народ український, руський, принаймні по мові» [379, с. 180]. Дослідження сучасних вітчизняних учених Г. Горинь і Р. Кирчева, діаспорного історика Дж. П. Химки засвідчують, що дрібна шляхта в Галичині розмовляла українською мовою [287, с. 5; 316, с. 8; 395, р. 212]. Польський науковець К. Слю-

сарек визнає очевидний факт, що впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. загродова шляхта говорила по-українськи, про що свідчать занотовані в документах імена Лесько, Грицько, Федько, Гаврило [423, s. 119]. У 30-х рр. XX ст. В. Пульнарович упереджено припускав, що через постійні взаємини з українськими селянами польська загродова шляхта в повсякденному житті почала спілкуватися українською мовою [410, s. 36–37]. Отже, на думку польських дослідників, відбувалася своєрідна «українізація» чи «русинізація» польської дрібної шляхти в Галичині [143, str. 1; 144, str. 34].

Важливо з'ясувати, чи існували сприятливі умови та механізми для зміни мовлення цієї групи населення, оскільки здебільшого в етнологічній практиці державний чи політично домінуючий етнос навіть за обставин, коли перебував у меншості (польський), нав'язував свою мову спілкування численніший і залежній від нього спільноті (українській). Крім того, ми вважаємо, що в таких великих шляхетських осередках, як Витвиця, Березів-Нижній, Ільник, Комарники, Кульчиці та інших, де шляхта становила більшість, не було сприятливих умов для так званої «русинізації».

Переважання україномовної шляхти над польськомовною в Галичині впродовж другої половини XIX ст., за К. Слюсареком, свідчило, що дрібна шляхта, незважаючи на постійне намагання зберегти окремішність, «втягувалася в навколишню руську людність» [422, s. 136]. Однак ми вважаємо, що з цим твердженням К. Слюсарека можна погодитися тільки частково. Шляхта дійсно намагалася зберегти свою окремішність від решти селян, але консервувала відмінність соціальну, а не етнічну. Припускаємо, що за умов стійкого збереження шляхетських традицій, при бажанні, особливо у великих осередках, вона могла б зберегти польську мову, але цього не сталося. Тим паче, що «недержавний» період Речі Посполитої (після розподілу її територій між Австрією, Росією та Пруссією) був не настільки тривалим, щоб т. зв. «польські» села могли асимілюватися, та ще й в умовах шлюбної замкнутості дрібної шляхти. Отже, як українські, так і польські вчені визнають, що дрібна шляхта за мовним ідентифікаційним критерієм належала до українського населення Галичини.

Особи шляхетського походження розмовляли українською мовою у всіх регіонах Галичини. Зокрема, на Прикарпатті, в с. Витвиці До-

линського повіту, писав краєзнавець М. Площанський, легітимована шляхта греко-католицького віросповідання зберігала свій «питоморуський» характер і мову [351, с. 70]. В містечку Кулачківцях наприкінці XIX ст. всі мешканців – і селяни, і шляхта – розмовляли українською мовою, покутським діалектом [137, арк. 13]. Дрібна шляхта таких великих ареалів розселення, як у Самбірському та Старосамбірському повітах, у другій половині XIX ст. здебільшого говорила по-українськи [94, арк. 41, 78–79]. На Турківщині, де шляхетські села займали третю частину території, у побуті шляхтичі користувалися українською мовою [384, с. 93]. І. Франко вказував, що шляхта значної частини Самбірського, Стрийського і Сяноцького повітів – «то таки простесенькій наш люд, а що воно справдѣ такъ, то познати по мовѣ руськой...» [378, с. 100]. Про шляхетські «руски роды, що твердо стоять при св. Вірe, Церкві, бесіді и звичаях своихъ батьков», писав голова Товариства руської шляхти в Галичині П. Погорецький у листі до греко-католицького єпископа у США Кир І. Ортинського від 12 березня 1908 р. [79, арк. 2].

У селах Заліщицького повіту Винятинцях, Щитівці, Цапівцях, Угриньківцях і Хартонівцях шляхта розмовляла українською мовою [242, с. 702]. У повсякденному вжитку вона була і в шляхти с. Говилова-Великого Чортківського повіту [219, с. 387]. У с. Застіночному Теребовлянського повіту всі жителі, серед яких і шляхтичі-латинники, що ходили до костьолу, говорили українською мовою [253, с. 649]. Однак наявність значної кількості осіб латинського обряду в селах на Поділлі до певної міри ускладнює етноідентифікацію дрібної шляхти за мовною ознакою. Україномовний характер дрібношляхетської верстви засвідчує документація Товариства руської шляхти в Галичині (м. Самбір), читалень «Просвіти» та Товариства ім. М. Качковського. Заяви, анкети, звіти в шляхетських селах краю вели українською мовою [75–83, 32–56, 6–17].

Цікавий інший аспект цієї проблеми. Відомі факти, що в окремих селах шляхта розмовляла більш літературною українською мовою, ніж інші селяни, які спілкувалися радше говіркою. Зі спогадів жителя с. Говилова-Великого В. Бабія дізнаємося, що існувала різниця в розмовній мові шляхти і селян. «Шляхтичі» говорили: «рукою», «ногою», «оженився», «паця», «теля», «п'ятка», «десятка» тощо, а всі селяни, включно з латинниками, говорили: «руком, ногом, оженивсє,

паце, тилє, пєтка, дисєтка»... Ми, селянські хлопці, передражнювали «шляхецьких» хлопців: «нянька», «десятка» [219, с. 387].

При дослідженні мовної ідентифікації не варто відкидати факт вживання шляхтою деяких полонізмів. Сільська шляхта знала також і польську мову, на що вказують підписи під документами і свідчення в суді чи в домініальному уряді. На думку К. Слюсарека, полонізування деяких слів, вимова руських слів «по-польськи» було передовсім ознакою належності до польської культури [422, s. 136]. На наш погляд, полонізми на той час вживало все населення краю, оскільки століття перебування українських земель у складі польської держави не могло не позначитись на мові українського населення. С. Макарчук вважає, що для Галичини була характерна виняткова географічна змішаність польської меншості з українською більшістю населення [338, с. 39–40]. При сусідньому проживанні українців і поляків у Галичині між ними відбувалися взаємні мовні впливи, а не односторонні, особливо на суміжних територіях [434, с. 683]. Поширеність польської мови серед українського населення пояснювалась її панівною роллю в діловодстві. Говорити польською було престижно, оскільки вона сприймалась як мова «освіченого міського середовища» (службовців, священиків, працівників вільних професій). Префект с. Корчина-Шляхетського в 1909 р. запропонував документацію громадської канцелярії вести польською мовою, бо українською було соромно [48, арк. 15]. Учитель із Самбора Т. Біленький у листі до О. Барвінського від 15 березня 1899 р. писав: «Шляхта говорить охотно в місті по-польськи, но у себе дома держить ся своєї мови» [94, арк. 41, 78–79]. Цим самим, вживаючи в українській розмовній мові полонізми, дрібна шляхта вчергове демонструвала примарну вищість над селянами на побутовому рівні. Окрім того, в мовленні вона використовувала здебільшого усталені польські прислів'я чи вислови [391, s. 22]. Герой п'єси Г. Цеглинського писар Воронінський зневажливо казав про шляхтянок, які не знали польської мови: «Сказати котрій «padam do nog» («падаю до ніг» – з польської. – *С. Л.*) – то й відповісти не знає, а в префекти пхається» [446, с.188].

Українська мова шляхти була насичена не тільки полонізмами, але й латинізмами. Зокрема, подібний стиль мовлення шляхти в с. Комарниках Турківського повіту пояснювався тим, що вона «звикла до процесів» [438, s. 301]. Під час численних судових процесів шляхтичі запозичували латинські юридичні поняття і вирази.

Отже, за мовною ознакою переважна більшість дрібної шляхти Галичини ідентифікувалася з українцями. Вживання полонізмів було пов'язане із соціальним позиціюванням щодо «високої» культури урбанізованого середовища, а також є наслідком процесу акультурації.

Іншою важливою етноідентифікаційною характеристикою є релігія, яка набуває абсолютного значення, коли через самоусвідомлення особи відбувається самоототожнення її конфесійної та етнічної належності [359, с. 205–206]. За відсутності власної державності, в умовах спільного проживання в Галичині українців і поляків конфесійний фактор значно поглиблював почуття етноідентифікації серед населення. Серед сільських мешканців розрізняли українця – греко-католика та поляка – римо-католика. Винятком були «латинники».

Погляди українських та польських учених щодо етноконфесійних процесів у середовищі дрібної шляхти розходяться. За версією польського дослідника В. Пульнаровича, процес «русинізації» нащадків польських військових поселенців у Галичині передбачав поряд з мовним і релігійний аспект: спочатку прийняли православ'я, а згодом – греко-католицизм. Він зауважував, що внаслідок поселення дрібної шляхти в місцевості, де був відсутній костьол або до нього було далеко діставатися, а також у результаті браку духовної опіки з боку римо-католицьких священиків польські шляхетські родини з часом прийняли греко-католицьке віросповідання [410, s. 29].

Сучасний польський дослідник К. Слюсарек вважає, що греко-католицьке віросповідання було тим елементом, який сприяв «русинізації» шляхти. Він визнає, що здебільшого заґродова шляхта належала до греко-католицької конфесії, в церкві хрестила дітей, брала шлюб і ховала померлих [423, s. 119]. Переважання кількості шляхти греко-католицького віросповідання над римо-католицькою, на думку вченого, свідчило про процеси її злиття з місцевими українськими селянами [422, s. 136]. Польські науковці наголошують на асиміляційній функції греко-католицького віросповідання, завдяки якому відбувалася українізація польської дрібношляхетської верстви в Галичині.

Вітчизняні вчені вважають, що конфесійна належність цієї соціальної групи чітко свідчила про її етнічно український характер, а підстав для асиміляції «польської» шляхти місцевими селянами в краю протягом XIX ст. не існувало. І. Франко писав: «Вона то таки

простесенькій наш люд, а що воно справді так, то пізнати можна по мові руській, вірі грецькій та звичаях спільних з нашим людом» [378, с. 100]. Ця шляхта залишалася вірна своїй «руській вірі», старим традиціям, зазначав М. Грушевський [297, с. 11]. Р. Кирчів і Н. Яковенко вважають, що малоземельна шляхта дотримувалася здебільшого української етнічної належності, зокрема східного – колись православного, а згодом греко-католицького – релігійного обряду [316, с. 8; 385, с. 117]. В умовах польського панування в Галичині від XIV ст. не могло бути сприятливого соціально-політичного середовища для українізації такої кількості польського населення.

Ми не поділяємо висновків вищезгаданих польських вчених про те, що римо-католицька дрібна шляхта чисельністю від 60 до 250 тис. осіб, прийнявши греко-католицьке віросповідання, українізувалася, оскільки погоджуємося з думкою вітчизняного дослідника С. Макарчука, що в панівних польських прошарках від XIV ст. і включно до 1939 р. не було ні політичних, ані психологічних причин денаціоналізації. Навпаки, шляхетський елемент скрізь поповнювався родовитими прізвищами (князівськими, боярськими, просто поміщицькими) з числа українського панства [338, с. 39]. Адже за кількісної переваги українців у Галичині, зокрема серед сільського населення, «панівним» етносом залишалися поляки, які посідали більшість місць у державних бюрократичних структурах, а вірні римо-католицької конфесії мали засадничо кращі умови для життєдіяльності.

Аргумент про те, що демографічно чисельніша церква (греко-католики) асимілювала польську шляхетську верству впродовж одного століття, видається необґрунтованим і через те, що греко-католицькі храми споруджували в місцях, де була громада цього віросповідання, і за її матеріальної підтримки; таке ж право мали римо-католицькі парафіяни за бажання збудувати костьол. Для прикладу, така велика й однорідна громада с. Кульчиців-Шляхетських Самбірського повіту (на 1880 р. – 1567 осіб) за потреби могла б збудувати костьол [438, s. 859]. В більшості шляхетських сіл була греко-католицька церква, а костьоли з'явилися на початку XX ст. (як-от у селах Щитівцях, Винятинцях, Касперівцях, Цапівцях, Білобожниці) [242, с. 702; 263, с. 221].

Відомі тільки нечисленні випадки відвідування шляхтою костьолів. Так, у с. Терновій в останній чверті XIX ст. мешкало багато шляхти «сурдутової» римо-католицького віросповідання, яка збирала кош-

ти на будівництво костьолу [207, с. 263]. Втім, навіть за появи католицького храму в шляхетських селах частина шляхти відвідувала місцеві церкви. Так, у с. Бережниці-Шляхетській після зведення в 1912 р. костьолу шляхетські родини продовжували ходити до греко-католицької церкви [157, арк. 6–7]. Статистика свідчить, що шляхта греко-католицького віросповідання переважала над римо-католицькою. Так, за даними шематизмів у другій половині XIX – на початку XX ст. у шляхетських селах переважна більшість парафіян була греко-католиками. За нашими підрахунками, відсоток римо-католиків серед населення великих шляхетських осередків на 1900 р. становив: у с. Білині-Великій –1,35%, Верхньому Висоцькому – 0,35%, Городищі – 0,2%, Сільці – 2,22%, Комарниках – 0,3%, Кульчицях – 0,4%, Чайковичах – 9% [199, с. 188, 52, 191, 55, 285, 197, 152]. Якщо припустити, що всі римо-католики в селі були шляхтою, то це становило лише незначну частину від усього шляхетського населення.

Аналіз *таблиць 7, 8* показує, що за конфесійною ознакою населення більшості сіл, де проживала шляхта, належало до греко-католицького віросповідання. Відсоток шляхти значно перевищував відсоток римо-католицького населення в таких селах, як Доражів, Городище Самбірського повіту, Комарники, Матків, Розлуч, Стрілки, Верхнє Висоцьке, Завадка Турківського повіту, Підгородці Стрийського повіту, Березів-Середній Коломийського повіту (табл. 7). Водночас здебільшого у селах Поділля була кількісна перевага римо-католиків над шляхтою (табл. 8). Однак нам відомі факти проживання в подільських селах спільно і української, і польської шляхти.

Як бачимо, особливості етноконфесійної ідентифікації дрібної шляхти визначилися в територіальному аспекті. Зокрема, на Прикарпатті нараховувалося приблизно 10% римо-католиків у поселеннях шляхти, тоді як на Поділлі – 33,7% (табл. 7–8). В окремих повітах Прикарпаття дрібна шляхта становила більшість населення, і це при тому, що за переписом 1900 р. там був найменший відсоток поляків (Печеніжинський повіт – менше 5%, Турківський повіт – 1,8%) [338, с. 37–38]. У 30-х рр. XX ст. польські дослідники в рамках проведення акції «загродової шляхти» змушені були констатували, що у Прикарпатському реґіоні незначний відсоток дрібної шляхти становили ті, які зберегли польську національну свідомість, а ще менший відсоток – ті, хто вживав польську мову в побуті [175, s. 199]. Про пере-

Таблиця 7

Релігійна належність жителів окремих шляхетських сіл Галичини (Прикарпаття)

Повіт	Село	Римо-католики, %	Греко-католики, %	Євреї, %	Шлях-та, %	Інші, %
Самбір	Блажів	4,6	92,2	3,2	0,7	
	Доражів	1,7	95,3	2,8	18,6	0,2
	Городище	13,8	83,9	2,3	31,8	
	Калинів	13,6	85,6	0,8	6,7	
Турка	Турка (ґміна)	1,3	88,7	5,7	23,0	4,3
	Бориня	4,4	84,6	10,9	1,7	0,1
	Ясінка	–	96,3	3,7	4,9	
	Комарники	2,6	94,3	3,1	63,6	
	Лаврів	1,3	94,8	3,8	1,3	
	Лімна	0,7	94,7	4,6	0,6	
	Матків	0,1	95,9	4	63,1	
	Розлуч	3,1	92,2	4,7	7,3	
	Сянки	0,2	90,5	9,3	1,2	
	Стрілки	1,0	94,0	4,7	12,4	
	Тернава-Нижня	3,3	89,0	7,7	2,5	
	Висоцьке-Верхнє	2,5	90,3	7,0	23,4	
	Завадка	0,3	91,5	8	2,8	
Стрий	Грабовець	4,9	85,6	2,6	0,6	7,9
	Любинці	8,8	88,2	1,8	7,7	1,2
	Лавочне	1,8	94,1	4	1,7	0,1
	Моршин	7,8	87,3	3,1	5,3	1,8
	Підгородці	2	95,6	2,2	12,4	0,2
	Соколів	7,5	90,3	2,1	1,7	0,1
	Синьовидне-Верхнє	2,8	95,6	1,6	4,7	
Рудки	Попрці	24,9	73,5	1,6	16,3	
Сянок	Яслиска	18	73	1,9	0,1	7,1
	Комолиця	0,3	96,4	3,3	0,3	
	Мриглод	26,1	70,9	3	12,3	
Перемишляни	Янчин	6,1	91,0	2,2	0,1	0,7
	Погорільці	36,3	58,6	5	0,1	0,1
	Дунаїв	40,2	56,3	3,5	0,6	
Львів	Брюховичі (ґміна)	39,6	55,0	2,2	0,2 гр.-к.	3,2
Станиславів	Делеїв	35,7	63,1	1,2	0,01	
	Лисець	8,1	88,5	3,2	1,3	0,2
	Пасічна	6,4	92,9	0,7	1,6	
	Боднарів	5,9	92,9	1,2	-	

Повіт	Село	Римо-католики, %	Греко-католики, %	Євреї, %	Шляхта, %	Інші, %
Калуш	Голинь	1,4	97,3	1,3	2,5	
	Підмихайля	8,5	90	1,5	3 0	
	Томаківці	26,8	72,4	0,2	1,5	
	Войнилів	12,6	84,8	2,5	0,2	0,1
Надвірна	Ланчин	2,5	93,3	4,2	0,84	
	Старуня	5,1	90,7	3,2	0,9	1,0
Снятин	Вовчківці	2,5	94,7	2,7	0,3	0,1
	Стецева	4,8	91,6	2,4	0,3	1,2
	Джурів	5,0	92,5	2,5	0,4	
Коломия	Березів-Середній	2,2	95,9	1,9	55,2	
Рогатин	Більшівці	6,4	92,8	0,8	4,3	
	Кукільники	41,7	55,7	2,2	15,4	0,4
Товмач	Хотимир	21,6	76,5	1,1	1,1	0,8
	Марківці	11,8	85,7	0,8	7,3	1,7
	Нижнів	10,8	88,5	0,7	0,1	
	Олешів	6,1	87,6	0,1	0,1	6,2
	Отинія	28,6	68,1	2,0	0,1	1,3
	Загальна кількість	10,11	86,05	3,07	8	0,75

Примітка: складено за: [93].

Таблиця 8

Релігійна належність жителів окремих шляхетських сіл Галичини (Поділля)

Повіт	Село	Римо-католики, %	Греко-католики, %	Євреї, %	Шляхта, %	Інші, %
Тернопіль	Великі Бірки	32,9	66,1	0,8	9,2	0,2
	Ігровиця	26,8	72,3	0,8	0,1	0,1
	Березовиця-Велика	35,2	64,1	0,5	0,2	0,2
	Настасів	43,2	55,9	0,9	0,2	
	Козлов	30,7	68,2	1,1	4 особи	
Чортків	Білобожниця	50,7	48,5	0,8	0,1	
	Косів	19,8	78,7	1,5	0,1	
	Улашківці	12,3	85,6	2,1	0,6	
Підгайці	Семиківці	39,4	59,7	0,9	2,1	
	Горожанка	35	64	1,0	22,1	
Теребовля	Теребовля	48,5	50,7	0,8	4,8	
	Могільниця	23,7	75,3	1,0	3,6	
	Дарахів	39,4	59,3	1,2	10	
	Загальна кількість	33,7	65,26	1,03	4,08	0,04

Примітка: складено за: [93]

важний національно-український характер дрібної шляхти в досліджуваний період на Львівщині писав і К. Партач [409, s. 183–184]. При визнанні таких обставин жодна гіпотеза польських науковців не витримує критики. Під час польових досліджень ми мали змогу впевнитися у високому рівні української національної свідомості нащадків шляхетської верстви в селах Витвиці, Березовах, Комарники, Ільнику.

Дещо інший характер мала етнічна ідентифікація дрібної шляхти Поділля. Незважаючи на те що значна частина шляхти була греко-католицького віросповідання, до її дослідження слід підходити з обережністю. Варто враховувати важливий фактор – реґіон був центром колишньої польської міґрації, куди поряд зі шляхтою переселилося багато селян. Тому можна зіткнутися з проблемою помилкового ототожнення шляхти з польськими селянами, які зберігали польську мову, римо-католицьке віросповідання [396, s. 12].

Пропонуємо виділити за конфесійною належністю такі типи поселень шляхти: перший – абсолютна більшість греко-католиків з одиницями римо-католиків (така ситуація склалася у великих шляхетських осередках), другий – кілька десятків римо-католицьких шляхетських родин, третій – змішані села, де було порівну шляхти обидвох конфесій. Для прикладу, згідно з переписом 1880 р., великими осередками греко-католицької шляхти були с. Лука (всього 1110 осіб), Кульчиці (1994 особи), Крушельниця (1134 особи) Самбірського повіту, Корчин (1190 осіб) Стрийського повіту, де серед абсолютної більшості греко-католиків проживало всього кілька десятків римо-католиків [439, s. 632; 431, s. 859, 734, 398].

Наприкінці XVIII ст. в с. Перерослі Надвірнянського повіту зафіксований факт хрещення в греко-католицькій церкві шістьох дітей із сім'ї «шляхетного уродженого Стефана Голинського, дідича своєї частини в Перерослі, та шляхетно народженої Гелени з дому Княгініцьких-Голинських при свідомості присутніх кумів шляхетно народженого Казимира Костецького, власника частини землі в селі Перерослі, і шляхетно народженої Катерини Яворської» [58, арк. 65, 67, 69, 71, 72, 76].

У селах часто разом проживала греко-католицька і римо-католицька шляхта. Так, наприкінці XIX ст. у с. Застіночому Теребовлянського повіту мешкали шляхетські родини, серед яких Бігановські, Козловські, Краснодембські, Ломніцькі, Щигельські були римо-католи-

ками, а Чайковські, Яворські, Куліковські, Вітвицькі, Іваницькі – греко-католиками [424, s. 12]. У с. Корчині всі родини Корчинських, Підгородецьких, Вінницьких належали до греко-католицького віросповідання, окрім Турчанських [391, s. 15].

Великими осередками дрібної шляхти греко-католицького віросповідання в другій половині XIX ст. на Покутті були поселення Серафинці і Марківці, дещо меншими – Вікно та Олеша [62, арк. 4–7, 67–70; 72, арк. 1–4; 70, арк. 54–57 зв.; 73, арк. 1–110]. В Кулачківцях 1860-х рр. до греко-католицької шляхти належали такі родини: Холевінські, Горбулевичі, Бачинські, Петровські, Ільницькі, Крижанівські, Хріновські, Тирські, Печорські, Стефанські, Новаковські, Возняковські, Гутовські, Ясінські; а до римо-католицької шляхти – Саєвичі, Керницькі, Кржановські, Красуцькі, Яворські, Мяновські, Ружицькі, Грабовські, Брачковські, Пйотровські, Луцькі, Мушинські, Возняковські [68, арк. 26 зв. – 36; 69, арк. 10 зв. – 14 зв.].

В 70–80-х роках XIX ст. в поселенні Хотимирі проживали шляхетські родини греко-католицького віросповідання: Кобилянські, Лящевські, Круховські, Ільницькі, Томашевські, Рудкевичі, Зубрицькі, – та римо-католицького віросповідання: Ільницькі, Веронкевичі, Цехановські, Витвицькі, Кобилянські, Рудкевичі [74, арк. 116–140].

Аналіз метричних книг с. Ляцького-Шляхетського за 1918–1929 рр. показав, що до греко-католицької шляхти належали родини Угарницьких, Луцьких, Боваровських, Яворських, а до римо-католицької шляхти – Угарницьких, Соколовських, Кульчицьких-Гречиних [72, арк. 117–128].

Асиміляційні процеси в Галичині зумовили виникнення окремої етно-конфесійної групи – латинників. За В. Кубійовичем, вони становили «переходову» групу між українським та польським народами [327, с. 49]. На його думку, латинники – це штучна, не вживана серед народу назва на означення римо-католиків, розмовною мовою яких була українська, а побутом вони нічим не відрізнялися від українців. Імовірно, це – частково колишні поляки, які серед українського оточення зазнали мовної й етнографічної українізації, але зберегли свою віру; з іншого боку, це також колишні українські селяни православного або згодом греко-католицького віровизнання, які перейшли на римо-католицизм [327, с. 51].

Відомо, що і серед дрібної шляхти були латинники. Зокрема, серед населення Говилова-Великого Чортківського повіту понад 40%

становили римо-католики. Зі спогадів жителя цього села В. Бабія дізнаємося, що до костьолу ходили тільки частина «хлопів» та вся «шляхта», щоденною мовою якої була українська [219, с. 385]. По селах Заліщицького повіту Винятинцях, Щитівцях, Цапівцях, Угриньківцях і Хартонівцях україномовна шляхта належала до римо-католицького віросповідання [242, с. 702]. У Жураках та Старуні біля Богородчан серед місцевої шляхти були латинники [82, арк. 6].

Факт наявності україномовних римо-католиків ускладнює вивчення етнічних процесів у середовищі шляхти. Адже тривалий час національна свідомість латинників не була сформована. За мовою та побутом вони ототожнювалися з українцями, за віросповіданням – з поляками. Така двоякість робила їх етнічними маргіналами. Вважаємо, що етнічна самоідентифікація латинників протягом XIX – початку XX ст. у Галичині відбувалася під впливом соціального середовища, а також етнічного походження етнофора (українського чи польського). Присутність латинників серед дрібної шляхти утворювала певну групу осіб шляхетського походження з невиразними етнічними почуттями. В. Кубійович писав, що за австрійських часів національна свідомість латинників не була скристалізована [327, с. 51]. Її ідентичність носила ситуативний характер.

Значний вплив на релігійну, а відповідно, й етнічну ідентифікацію шляхти в Галичині мали зміна конфесії та змішані шлюби між римо-католиками і греко-католиками. Здебільшого зміна віросповідання особи вела до зміни її етнічної ідентичності. Врегулювання конфесійної належності між віруючими обидвох церков здійснювала т. зв. «Конкордія» – документ, розроблений галицьким митрополитом С. Литвиновичем і затверджений 9 жовтня 1863 р. папою Пієм IX. Згідно з угодою, для переходу на інший обряд потрібний був дозвіл глави Католицької Церкви. Однак ті, що вже перейшли на чужий обряд, могли при бажанні повернутися до свого попереднього обряду, але тільки протягом шести місяців з дня підписання «конкордії». Вінчання наречених різних віросповідань здійснював священик з боку дружини. Діти такого подружжя виховувалися «в обряді батьків згідно зі статтю»: сини – в обряді батька, а дочки – в обряді матері [166, с. 25–26, 28–29]. Проте, маючи на меті організаційно зміцнити греко-католицьку церкву, «конкордія» на практиці часто не виконувалася [433, с. 164]. З листа анонімних шляхтичів Павла й Анни від 1910 р. дізнаємося: «...Дочки наші виховані по-польськи,

як шляхетські. А сини старші римо-католики і молодший син докучає дочкам, що вони є гайдамачками, а не шляхтянками» [203, с. 65]. Отже, змішані шлюби між римо-католиками і греко-католиками шляхетського походження нівелювали їх етнічну ідентифікацію, а перехід на римо-католицизм сприяв закріпленню етнічної польської свідомості.

В окремих поселеннях змішані шлюби були досить поширеним явищем, як-от у містечку Кулачківцях. Натомість у Серафинцях дуже рідко укладалися шлюби між представниками різних конфесій. Так, 1875 р. з 32-х шлюбів греко-католицького віросповідання тільки в одному випадку зафіксовано змішаний шлюб [62, арк. 5].

Таким чином, конфесійний фактор відігравав етноідентифікаційну функцію для шляхти в Галичині. Дослідження показали, що більшість дрібношляхетської верстви належала до греко-католицького віросповідання, а отже, й відповідно ідентифікувала себе з українцями. Польські й українські науковці по-своєму трактують факт належності цієї соціальної групи до греко-католицької чи римо-католицької конфесій, аргументуючи це різним баченням історичних процесів. Двосторонні асиміляційні впливи українського та польського населення, що мали місце в краю в XIX – на початку XX ст., не могли кардинально змінити етнічної структури населення. Власне, співвідношення греко-католиків, римо-католиків та латинників серед дрібношляхетської верстви було реальним відображенням картини галицького села.

Національна свідомість є найважливішою ідентифікаційною ознакою етносу. Загалом про національну свідомість населення Галичини, у тому числі й шляхти, варто говорити, починаючи вже з другої половини XIX ст., оскільки саме тоді активізуються процеси, спрямовані на пробудження й утвердження в суспільстві етнічних почуттів. Це було пов'язано з кількома періодами національного відродження – культурницьким, організаційним, політичним, яке охопило всі верстви населення краю, зосібна й дрібну шляхту.

Як пише Я. Грицак, більшість українців ще на зламі XIX–XX ст. стояла перед необхідністю національного самовизначення, що зовсім не свідчило про їхню «відсталість». Ця проблема мала загальноєвропейський характер. На початку XX ст. те, що ми могли б назвати національною свідомістю, в Європі було властиве переважно інтелектуалам, політичній еліті й жителям великих міст. Здебільшого селяни і мешканці малих міст аж до Першої світової війни не мали чітко-

го уявлення, до якої нації належать [295, с. 13]. Така ж ситуація була і в Галичині, де в основному представники інтелігенції, священики, вчителі відзначалися вищим рівнем національної свідомості.

Погляди українських та польських учених щодо етнічної ідентифікації дрібної шляхти відмінні. Польські дослідники обстоювали позицію, що значна частина загродової шляхти піддалася внутрішнім змінам, а саме: втратила польську національну свідомість, піддавалася русинізації [175, s. 198].

Натомість серед українських науковців В. Липинський зазначав, що єдине, що не піддається сумніву, це те, що вищі стани української шляхти значною мірою спольщилися, однак нижчі шляхетські верстви залишалися в Галичині українськими аж до початку XX ст. [403, s. 42]. І. Франко писав: «Але, здається, більша часть нашої шляхти – люди корінні українські, а тільки піднесені за які-небудь заслуги або що в стан шляхетства» [379, с. 181]. За Дж. П. Химкою, ця група етнічно українською була чіткіше виражена, аніж латинники [395, p. 213]. Я. Грицак уточнював, що дрібна українська шляхта збереглася на українсько-польському пограниччі, а саме: у Перемишльщині та Самбірщині [295, с. 23].

У хронологічному розрізі нашого дослідження виділилися такі тенденції. Впродовж кінця XVIII – початку XIX ст. у середовищі шляхти Галичини ще зберігалося усвідомлення свого соціально-правового статусу з часів XVI ст. За Л. Нагорною, в Україні у XVIII ст. ідентифікація була не так етно-релігійною чи політичною, як становою [343, с. 73]. І тільки з другої половини XIX ст. до початку XX ст., з активізацією процесу національного відродження в Галичині, визрівають загострення національних почуттів серед дрібної шляхти, її самоідентифікація з українською нацією.

Національна свідомість шляхти мала певні особливості. Вона формувалася і була взаємопов'язана із соціальною свідомістю. Н. Яковенко пише, що утвердження шляхетських вольностей підштовхнуло до появи надетнічної та надконфесійної ідеології «народу-шляхти», яка була характерна для всіх представників європейської аристократії. В її основу лягли: а) постулат про рівність «братії шляхетської», без характерного для Західної Європи поділу упривілейованого стану на титуловану аристократію та нижчі групи; б) переконаність у тому, що шляхту й простолюд розділяє неподоланна прірва «інакшої крові» [385, с. 119]. Це було характерним, вважає Н. Яко-

венко, для періоду XVI–XVII ст. Наші дослідження показали, що рудименти цієї ідеології мали місце ще наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

З теоретико-методологічних підходів відомо, що в етнофорів можливе поєднання кількох свідомостей. У дрібній шляхті поєдналися два рівні – національної та соціальної свідомості, кожен з яких мав свої прояви на певному хронологічному проміжку. Вважаємо за необхідне наголосити, що переважання за значущістю соціальної свідомості в кінці XVIII і на початку XIX ст. не означає зменшення етнічної ідентифікації дрібної шляхти. Очевидно, належність до шляхетського стану до початку XIX ст. ставилася вище за етнічну: передовсім розрізняли шляхту і селян, а вже відтак – українців чи поляків. Це пояснювалося тим, що шляхетство в Галичині мало позаетнічну основу – галицький шляхтич відчував себе належним до вибраної верстви спочатку Речі Посполитої, потім – Австрійської імперії незалежно від того, чи був він українцем, поляком, австрійцем чи угорцем. Разом з тим це не заперечувало його етнічних почуттів, він залишався не менш свідомим русином, ніж селянин.

Зрівняння дрібної шляхти у правовому статусі з іншими селянами після 1848 р. призвело до невдоволення серед шляхетських верств та зростання симпатій до втраченої Речі Посполитої, яка толерувала шляхетську вищість. Цим уміло користувалися польські політики, обіцяючи з відновленням Польщі повернути колишні шляхетські права і привілеї. «У літах 1830, 1848 і 1863, оповідають наші люди, – писав І. Франко, – шляхта наша пильно прислухувалася до всіх звісток про польські повстання, живо сприяла їм, гурмами поступала в різні «гвардії народові» [379, с. 182]. Така підтримка перш за все пояснювалася почуттям саме станової солідарності як членів шляхетського братства колишньої Речі Посполитої, а не підтримкою поляків. Утім, це ще не свідчить про втрату етнічних почуттів української шляхти. Пропонуємо розрізняти політичні мотиви дрібної шляхти до відновлення Речі Посполитої та ототожнення себе з етнічними українцями.

На формування національної свідомості дрібної шляхти в краю вплинув поширений в українському суспільстві стереотип про ототожнення шляхтича з польським паном, а відповідно, утверджувалася думка про відсутність української шляхти. Власне, через прояви шляхетської свідомості селяни часто сприймали шляхтичів як по-

ляків. Так, на Львівщині в с. Грабівці поширене прислів'я: «Надувся, як польський шляхтич» [99, арк. 3]. Певний час, у другій половині XIX ст., в очах переважної більшості галицького суспільства, яке стало на шлях національного відродження, належність до шляхетської верстви означала обов'язкову належність до ворожого польського табору. Це було зумовлено сприйняттям народовцями народницьких концепцій розвитку суспільства, поширених представниками української інтеліґенції з Великої України. Ю. Терещенко зазначав, що це призводило до того, що в консервативному середовищі греко-католицьких священиків вважалося хорошим тоном відмовлятися від свого шляхетського походження [368, с. 15]. Г. Лужницький писав, що в XIX ст. українське духівництво під тиском польської адміністрації «відрікалося і не признавалось до свого шляхетства, бо воно задихало польським духом» [246, с. 291].

Місцева польська влада пропаґувала ідею виняткового польського характеру дрібної шляхти. На початку XX ст. поляки в с. Бурканові написали донос на українців, що нібито ті змовилися в цьому селі «вирізати» ходачкову шляхту [249, с. 74]. Цим самим заперечувався український характер дрібної шляхти. На Тернопільщині між с. Слобідкою-Струсівською, де мешкали українці, і присілком Голендрами, заселеним поляками, що вважалися «шляхтою», ішла запекла боротьба. Частина української шляхти з погордою відкидала пропозиції від урядових кіл – повернення шляхетських прав за перехід на римо-католицизм, і залишалася «у хлопстві» [245, с. 798]. Отже, в цій проблемі пропонуємо розрізняти етносоціальне самобачення шляхти й той образ, який воиа витворила в уявленні селян.

Процес національного відродження українців у Галичині впродовж другої половини XIX – початку XX ст., пробудження національної свідомості торкнулися і шляхти. Але складне матеріальне становище не дозволяло їй брати помітну участь у політичному житті краю. Податковий ценз до станового сейму (1775–1845 рр.) дорівнював щонайменше 75 золотих ринських на рік. Виборча ординація Галицького крайового сейму (1861–1918 рр.) постановляла, що право на голосування мали 2/3 найоподаткованіших членів громади. Тим часом частка дрібної шляхти становила 1/3 найменш оподаткованих [423, s. 117]. Тобто незаможність залишила її осторонь від політичних процесів, тим самим відігравши важливу роль в етноідентифікаційних процесах, вберігши її від полонізації.

Разом з тим наведена нижче аргументація засвідчила, що переважна більшість загалу дрібношляхетської верстви ідентифікувала себе з українцями. Педагог С. Сас-Дубравський (1829–1909 рр.) писав: «Походжу я з незаможної гірської, в Самбірщині проживаючої загонової руської шляхти, котра в тій стороні від кількох віків оселена по селах і присілках... Тільки через піднесенє люду руского і шляхти дрібної нарід наш може прийти до давного могущества і значеня» [222, с. 364]. Нотаріус І. Грабовенський зазначав, що 30 сімей дрібної шляхти з передмістя Долини – Підлівчого наприкінці XIX ст. «почувалися» українцями [82, арк. 3–3 зв.]. Зі спогадів І. Макуха дізнаємося, що на початку XX ст. «в судовій окрузі Тисмениця було культурне село Ляцьке-Шляхетське, в якому було стільки української шляхти, що нею можна було обділити кілька повітів» [247, с. 65]. Громадський діяч В.Носковський писав, що українська шляхта в селах Кійданові та Доброполі Бучацького повіту відзначалася «сильною національною свідомістю» [82, арк. 4].

Яскравим прикладом поєднання шляхетської та національної свідомості дрібної шляхти стала діяльність Товариства руської шляхти в Галичині (1907–1914 рр.)* в м. Самборі, яке Галицьке Намісництво зареєструвало 10 травня 1907 р. (номер протоколу 54335) [17, арк. 37–38]. Серед членів-засновників організації – П. Погорецький, парох с. Білини-Великої, М. Побоч-Несторович, парох в с. Татарах, Д. Гординський, парох в с. Кульчицях, Й. Кульчицький-Ричка, радник окружного суду в Самборі, Ф. Сілецький, учитель із Самбора, А. Добрянський, радник окружного суду в Самборі, А. Чайковський, письменник, адвокат у Бережанах, О. Баранецький, комісар Дирекції Скарбу в Самборі, а також П. Городиський, М. Чайковський, М. Новосільський, Й. Білинський-Тарасович [17, арк. 28]. Товариство займалося лише просвітницькою діяльністю: «осьвідомленє, просвіта і піднесенє добробиту руської шляхти в Галичині з виключенєм всяких справ політичних» [17, арк. 30]. Реалізувати мету повинні були такими засобами, як організація зібрань, віч, концертів, театральних забав; видання газет, відозв, брошур; відкриття читалень та навчаль-

* Детальніше про товариство див.: Сливка Л. Товариство руської шляхти в Галичині (1907–1914 рр.) // Україна соборна: збірник наукових статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III: Історична регіоналістика в контексті соборності України. – С. 238–246.

них закладів для шляхетської молоді [17, арк. 30]. Товариство мало свою печатку із зображенням герба «Сас». Його голова о. П. Погорецький склав гімн товариства – «Поклик до руської шляхти» [80, арк. 2].

Назва організації – Товариство руської шляхти в Галичині – демонструє чітку етнічну належність його членів, оскільки на той час русинами в Галичині називали українське населення. Документація товариства засвідчила високий рівень як національної, так і станової свідомості її членів, чітке розуміння своєї спільності з українцями. В статуті зазначалося: «Дійсним членом може бути особа фізичиа руської віри і народності та шляхоцкого роду, котра має австрійське горожаньство» [17, арк. 30]. В оголошенні про збори від 30 січня 1909 р. вказувалося: «Товариство наше... має велику ціль, щоби нашу руську шляхту, що розкинена по цілім краю, в собі злучити й піднести, освідомити та до добробуту і більшого значіня допровадити.... Надіємо ся зберегти гарні шляхотські традиції в користь і славу нашого руського народу... Панове Шляхта і Братя... вписуйте ся громадно до свого товариства та попирайте в той спосіб нашу спільну шляхоцьку руську справу!» [81, арк. 1–2].

Члени товариства стояли на чітких національних позиціях. Зокрема, о. Д. Гординський доводив, що «руська дрібна шляхта є кoренними русинами і хоче дальше бути тілом і душею в руськім обряді, і на це має історичні документи у своїх скринях і у своїх серцях вона має свої звичаї і обичаї, властиві лише русинам» [215, 30 липня]. «Хочемо бути своїми панами і належати до великої русько-української родини...», – проголошував отець-шляхтич. З радикальнішими гаслами виступав О. Борковський із с. Височького, який вважав «нинішню збіднілу шляхту за цвіт на народній ниві, але цвіт без запаху і барви. Не хвалімося нашими іменами, але возьмімся до освіти і до праці і покажімо, що дійсно заслуговуємо на назву «шляхтич» [215, 30 липня].

Своєю діяльністю члени товариства сприяли зростанню рівня національної свідомості серед жителів шляхетських сіл. Упродовж 1908 р. товариство організовувало по селах Самбірщини віча, де виголошувалися промови про історію походження галицької шляхти, її тодішнє становище. Неодноразово відбувалися віча в селах Гордині, Білині-Великій, Кульчицях, Луці, Сільці, Ортиничах, Лозині, Чайковичах [82, арк. 1]. Результатом їх став вступ у члени товариства близь-

ко 300 осіб [78, арк. 2–6 зв.]. В 1909 р. у рамках проведення агітаційної роботи із залучення нових членів від організації було вислано Ф. Сілецького до сіл Винників, Уличного, Унятичів Дрогобицького повіту. До сіл Корчина і Крушельниці надіслали агітаційні відозви. Як філії товариства на зразок читалень планувалося засновувати по селах «Касина шляхетські», одне з яких постало в с. Чайковичах [77, арк. 7].

Члени товариства відкидали ідентифікацію їх із поляками. На прикладі протиставлення «ми» – «вони» проявлялося їх усвідомлене ототожнення себе з руською (українською) нацією. У відозві від 24 лютого 1910 р. вказувалося: «Всьо і всі разом стали безцеремонно голосити: «to naszi, bo tylko polska jest szlachta» («це наші, бо існує тільки польська шляхта». – *С. Л.*), інші: «to chłop wołoski» («це волоські хлопи». – *С. Л.*). Заболіло те. З болю і встиду прочуняла дрібна руська шляхта і грімко крикнула: «Ми свої зрілі руські діти» [81, арк. 2]. З метою зняти суперечності з «нешляхтою» у відозві підкреслювалося, що вона «хоче научитися шанувати дорогу народну честь» [81, арк. 2].

На загальних зборах 24 лютого 1910 р. обрали нового голову товариства – о. Дмитра Гординського із с. Кульчиць, а також відзначили поповнення членів організації завдяки шляхті с. Комарників Турківського повіту. Впродовж наступних трьох років товариство продовжувало свою поточну діяльність: проводили віча в селах Городищі, Сільці, Ступниці Самбірського повіту; скликали збори «Касина шляхетського» в с. Чайковичах тощо.

Важливе значення мало збирання членами товариства інформації про тогочасне становище шляхти. Для цього відомим громадським діячам шляхетських сіл краю від імені Товариства руської шляхти в Галичині 1914 р. були надіслані запитальники-квестіонари з такими запитаннями: «...2. Кілько і котрі з сіл є мішані: шляхетські чи хлопські, українські чи польські? 3. Яке відношення шляхти до хлопів в житю громадськім і буденнім? 4. Яка в тих селах рада громадська (шляхетська, хлопська, українська, польська, русофільська)? 5. Який політичний напрям в кождім з сіл та свідомість національна? 6. Який маєтковий стан сих сіл (еміграция)? 8. Чи є село і котре та за чиїми впливами змінило обряд або народність? 9. Чи є в повіті яка шляхетська інтелігенція? 12. В котрих селах є свідомі одиниці між шляхтою? 13. Чи на ваш погляд розійшла би сь між шляхтою історія

України увзгляднююча історію шляхти?» [82, арк. 3–6]. Як бачимо, в запитальнику піднімалися важливі на той час для українського суспільства питання етнічної належності, віросповідання, політичної спрямованості, матеріального стаиу, еміграції, освіти. Це свідчило про високий рівень національної свідомості членів товариства. На розіслані запитальники відповіли: нотаріус І. Грабовенський про шляхетські села Струтинь-Верхній, Гошів, Витвицю, Розточки Долинського повіту; В. Носковський про шляхту сіл Кійданова, Доброполя, Курднбанівки Бучацького повіту; адвокат М. Новаковський про села Грабовець, Жураки, Старуню Богородчанського повіту; о. І. Яворський про шляхту сіл Бачини, Росохів, Лібухової, Терла-Шляхетського, Топільниці-Шляхетської Старосамбірського повіту. Урядовець канцелярії «Народного Комітету» у Львові С. Баран надав статистичні дані про дрібну шляхту Галичини, а суддя М. Ґеник надіслав інформацію про шляхетські села Березовів [79, арк. 8–10 зв.].

Одним з напрямів діяльності товарнства було відкриття української гімназії в Самборі. З цією метою в лютому 1907 р. була відправлена делеґація до намісника Галичини графа А. Потоцького та митрополита А. Шептицького [201]. Результатами переговорів стали обіцянки намісника і митрополита підтримати відкриття гімназії. Однак заснувати її так і не вдалося.

Громадська діяльність товариства визначалася співпрацею з народовцями через «Просвіту». Серед його членів та засновників були активний діяч народовського руху на Самбірщині вчитель Ф. Сілецький, а також багато священиків зі шляхетських сіл, під керівництвом яких відкривалися філії читальні «Просвіти», – як-от о. Михайло Попіль із с. Комарників Турківського повіту [46, арк. 14]. Відомо, що о. П. Погорецький 8 грудня 1908 р. від імені шляхетської організації брав участь в ювілейних 40-х зборах Самбірської філії товариства «Просвіта» [217]. Крім того, було надіслано лист-вітання греко-католицькому єпископові у США Кир І. Ортинському, якому пропонували взяти під свою опіку «руську шляхту», та лист-подяку ідеологові українського консерватизму В. Липинському за написання історії української шляхти [79, арк. 2 зв. – 3 зв.; 82, арк. 2; 399, p. 214].

Отже, незважаючи на реґіональний характер, діяльність Товариства руської шляхти в Галичині засвідчила чітку етнічну ідентичність частини шляхтської верстви з українською нацією. Вона посприяла залученню шляхти до українського культурно-просвітницького руху.

Своїми ідеями члени товариства торкнулися одного з аспектів тогочасного українсько-польського протистояння в Галичині, акцентуючи увагу на українському походженні шляхти.

Участь дрібної шляхти в українському просвітницькому русі кінця XIX – початку XX ст. як одна з форм вияву національних позицій засвідчує ідентифікацію її з українцями. Зокрема, відкриття читалень «Просвіти» і Товариства ім. М. Качковського в шляхетських селах вказує на включення цієї верстви спільно з більшістю селян до процесу національного відродження краю. У середовищі шляхти останній мав загальногалицькі тенденції, оскільки серед неї були представники як москвофільства, так і народовства.

Народовці як організатори «Просвіти» проголосили ідеї самобутності та єдності українського народу, а головним засобом у розвитку національної свідомості мали стати захист і пропаганда української мови. Дрібна шляхта брала активну участь у відкритті читалень «Просвіти», цим самим виявляючи свою українську національну ідентичність. Часто в шляхетській частині села вони відкривалися набагато раніше, ніж у рустикальній. Так, у с. Кульчицях-Шляхетських Самбірського повіту читальня «Просвіти» постала 1892 р., а в с. Кульчицях-Рустикальних – тільки 1907 р. [49, арк. 28; 50, арк. 32]. Активним діячем у цьому селі був парох Дмитро Гординський, який уже наступного року головував одночасно в обидвох читальнях «Просвіти» – шляхти і селян [49, арк. 38]. Серед членів-засновників шляхетської читальні були І. Кульчицький-Дашинич, І. Кульчицький-Жигайло, М. Кульчицький-Густ, С. Кульчицький-Цмайло [50, арк. 37–37 зв.]. Ця громада відзначалася високим рівнем національної свідомості. У звіті про діяльність читальні зазначалося: «В селі є 4-класова руська школа, говорять в громаді руською мовою. Поляки і жиди не мішаються до наших справ» [49, арк. 2].

У с. Серафинцях Городенківського повіту читальня «Просвіти» на шляхетському куті діяла в 1900 р., натомість на Вознесенському куті, де мешкала більшість селян, вона відкрилася в 1905 р. [55, арк. 2, 5; 56, арк. 2–3].

Активну участь у просвітницькому русі брала шляхта с. Витвиці Долинського повіту. Читальню «Просвіти» тут відкрили 1892 р. Очолили її о. Т. Гарникевич, дідич І. Райф, війт П. Витвицький, М. Витвицький, В. Ковалевич, Ю. Витвицький (для порівняння, на куті під назвою Кривець, де мешкали здебільшого селяни, – в 1911 р.) [41,

арк. 3, 28, 62]. У звіті від 20 жовтня 1899 р. її голова о. М. Дерлиця писав: «У неділі по вечірні всі люди з церкви йдуть до читальні. На будні дни читальня і склеп є місцем сходин – як давніше корчма. З 49 чол. всі писемні» [41, арк. 43]. На той час це було високоосвічене село.

Отже, представники шляхти виступали ініціаторами відкриття читалень та були їх активними членами. Зокрема, до першого виділу «Просвіти» в с. Лозині Городецького повіту (1897 р.)* ввійшли о. А. Целевич, шляхтичі І. де Турек-Крилошанський, С. Ясніський-Бирнида, С. Кульчицький-Шумило, Н. Задеберний-Жеребецький, Г. Лозинський-Збагат [51, арк. 11–11 зв.]. Членами читальні (1901 р.) у с. Ільнику Турківського повіту були шляхтичі о. М. Петровський, О. Блажівський, І. Кречківський, А. Ільницький-Черчович [44, арк. 3, 10]. У с. Розточках Долинського повіту до виділу читальні «Просвіти» (1899 р.) входили К. Ільницький, А. Гошовський, С. Витвицький [54, арк. 8–9]. Наприкінці XIX ст. у с. Голині Калуського повіту шляхтичі Іван та Юрій Дрогомирецькі підтримували діяльність «Просвіти», надавши своє помешкання для читальні (її керівниками були о. О. Криницький та І. Дрогомирецький) [43, арк. 60]. У с. Кійданові Бучацького повіту серед засновників читальні в більшості були І. Головацький, І. Лозінський, І. Монастирський, Е. Чайковський, П. Новицький, П. Крушельницький, С. Ільницький [45, арк. 19–20].

На початку XX ст. шляхта сіл Березовів – Нижнього та Верхнього її Бані-Березова брала посильну участь у відкритті читалень «Просвіти» [37, арк. 2, 7; 33, арк. 1–2; 36, арк. 3, 7]. Так, головою читальні в с. Березові-Нижньому був С. Фіцич, а секретарем – І. Ґеник, у с. Бані-Березові серед членів-засновників – о. М. Руденський, М. Лазарович, Я. Руданський, І. Лазарович, П. Лютий, Н. Біскуп, В. Дяченко [37, арк. 2, 7; 34, арк. 1–2]. У с. Березові-Верхньому організаторами «Просвіти» виступили о. В. Луговий, А. Березовський-Ґеник, Г. Березовський-Симчич, М. Березовський-Ґеник, Н. Бодруг, Н. Березовський-Бодруг, а серед засновників читальні (1910 р.) в куті на Лазах були І. Симчич, М. Перцович, О. Гірняк, Н. Бодруг, А. Ґеник, А. Філійович [36, арк. 3, 7, 18–19].

* У дужках подається рік заснування читальні.

Проявом високої національної свідомості серед представників дрібної шляхти було знання гімну «Ще не вмерла Україна», який тоді популяризували народовці, а також вшанування пам'яті відомих українців. Відомо, що після закінчення зборів члени «Просвіти» 13 листопада 1899 р. у с. Лозині Городецького повіту співали народний гімн «Ще не вмерла Україна» [51, арк. 17 зв.]. Відкриття читальні в с. Корчині-Шляхетському Стрийського повіту (1907 р.) також завершилося співом гімну [47, арк. 7]. У с. Витвиці за ініціативи «Просвіти» в лютому 1907 р. відбулися вечорниці «на честь памяти незабутнього генія Руси-України Т. Шевченка» [41, арк. 54]. У с. Кульчицях у 1912 р. за участі місцевої шляхти відбулося віче на відзначення 290-річчя від дня смерті гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного, уродженця села. На вічі о. Д. Гординський і студенти Львівського університету Ілля та Остап Дашиничі ініціювали зібрання коштів для спорудження пам'ятника гетьманові. Однак Перша світова війна не дала можливості реалізувати цей задум [355, с. 148].

Ідеї просвітницького руху об'єднували селян та шляхту, незважаючи на антагонізм між ними. Так було в с. Струтині-Верхньому, Гошеві, Витвиці, Розточках, де в «справах українських» шляхта і селяни йшли разом, відкриваючи спільні читальні [82, арк. 3–3 зв.]. У с. Корчині під керівництвом місцевого священика Б. Охримовича 1907 р. відбулося відкриття одночасно двох читалень «Просвіти» – в шляхетській і рустикальній частинах села [48, арк. 5]. Читальні в с. Кульчицях-Шляхетських та Кульчицях-Рустикальних на початку XX ст. співпрацювали між собою, обмінюючись делегатами на засіданнях [50, арк. 45]. У Голині Калуського повіту до виділу «Просвіти» (1894 р.) входили як селяни, так і шляхта (М. Бабій, І. Дрогомирецький, Н. Дзундза, Й. Шевчук, Й. Блавіцький) [43, арк. 42 зв.]. Членами-засновниками «Просвіти» в с. Комарники (1908 р.) була здебільшого шляхта – о. М. Попіль, І. Матковський, В. Комарницький-Яцишин, В. Височанський, І. Ільницький-Занкович, П. Комарницький, І. Комарницький, а також селяни А. Жилавий, В. Якимець [46, арк. 10].

Утім, шляхетська громада не скрізь активно підтримувала народовський рух. Так, у с. Бережниці-Шляхетській Калуського повіту з-поміж засновників читальні «Просвіти» (1906 р.) – більшість селян, а також і шляхтичі С. Бережницький та О. Глодзінський [35, арк. 28–29]. Не зовсім активно діяла читальня і в с. Ляцькому-Шля-

хетському Станиславівського повіту, оскільки, будучи заснованою ще 1896 р., занепала і була вдруге відкрита в 1906 р. [53, арк. 2, 14].

Схожа картина вимальовувалася і в окремих селах на Поділлі. Зокрема, у с. Говилові-Великому Гусятинського повіту серед організаторів читальні «Просвіти» (1894 р.) було більше селян, окрім шляхтичів Н. Дрогомирецького, І. Новаковського і А. Підвисоцького [43, арк. 5]. Не виявлено шляхти і між ініціаторами «Просвіти» (1901 р.) у с. Варваринцях Теребовлянського повіту. Це пояснюється, ймовірно, наявністю в селі польських товариств – «Towarzystwo szkoły ludowej» («Товариство школи народної»), «Kułko rolnicze» («Гурток рільничий») [39, арк. 2, 24, 34]. Подібна ситуація склалася в с. Винятинцях Заліщицького повіту, де читальня «Просвіти» відкрилася 1901 р., але серед її членів був лише один В. Щепановський, а пізніше 1910 р. – В. Комарницький [40, арк. 2, 27, 33 зв.]. Можливо, це було зумовлено діяльністю «czytelni polskiej» [39, арк. 4]. Нечисленною у заснуванні читальні «Просвіти» (1898 р.) була і шляхта с. Білобожниці Чортківського повіту, серед членів якої були поодинокі шляхтичі – П. Чайковський, А. Будзінський, П. Медзиброцький [38, арк. 4, 9].

Участь дрібної шляхти у просвітницькому русі часто позначалася проявами соціальної свідомості, шляхетських амбіцій. У с. Луці-Шляхетській Самбірського повіту читальня «Просвіти» (1904 р.) відкрилася за обставин несприйняття русофільської пропаганди. «Шляхта дуже амбітна – пішла наперекір своєму парохові, котрий у Луці-Рустикальній заложив читальню Товариства ім. М. Качковського», – зазначалося у звіті від 1905 р. [52, арк. 9–9 зв.]. Організаторами її були П. Білинський, М. Луцький-Вадяк, Й. Білинський-Слотило, М. Луцький-Одинак, Н. Городиський-Маціяйчак [52, арк. 7].

Політичні процеси в XIX ст. у Галичині засвідчили неабияку життєздатність консервативних елементів [368, с. 11]. Частина дрібної шляхти активно засновувала читальні Товариства ім. М. Качковського, сповідуючи консервативні москвофільські ідеї*. Останні полягали в обстоюванні національно-культурної та державно-політичної

* Сучасні львівські дослідники О. Аркуша, С. Макарчук, М. Мудрий, О. Середа, О. Турій визначають консервативний рух українців Галичини в XIX ст. як русофільський, і тільки з масовою політизацією галицького суспільства на зламі XIX–XX ст. русофільство кристалізується у свідоме «москвофільство» [342, с. 483–484].

єдності з російським народом, але аж ніяк не з польським. Однак ця єдність радше розумілася в політичному аспекті, ніж в етнокультурному. В. Липинський зауважував: «Найбільше традиційної, органічної (а не словесної) української культури заховували в собі елементи соціально-консервативні, політично москвофільські» [368, с. 24].

Москвофільство було близьке дрібній шляхті консервативними ідеями. За Ю. Терещенком, галицькій українській шляхті, як і всьому шляхетському станові, був властивий консервативний спосіб суспільної поведінки і суспільної свідомості [368, с. 12]. Так, у с. Комарниках Турківського повіту засновники читальні «Просвіти» 1909 р. просили Виділ товариства у Львові прислати на перші збори в село делеґата-шляхтича, «бо тут населення до нешляхти відноситься недовірливо» [46, арк. 14]. Т. Біленький у листі до О. Барвінського писав: «Над шляхтою праці много треба, бо традиції у них засильно вкорінені» [94, арк. 78, 87 зв.].

Можливо, саме великою кількістю дрібної шляхти в Самбірському, Старосамбірському, Турківському повітах пояснюється значне поширення москвофільських ідеї в Галичині. Особливо цьому сприяли місцеві священики, в основному вихідці з дрібної шляхти. І. Филипчак зауважував: «Показалось, що освітна праця легше проходила в «хлопських» селах, як «шляхетських» ... селянство скорше повинувалося проводові, було більш карне. Тяжче представлялася праця в шляхетських селах. Не тому, що ті були менш свідомі, ніж хлопські, навпаки – у шляхетських селах національна свідомість і завзятість була більша, ніж по хлопських, але до шляхетської душі повинен був промовити «свій чоловік», інтеліґент-шляхтич» [215, 23 липня].

Оплотом москвофільства на Турківщині стало шляхетське село Комарники, де понад 30 років священиком був Саламон – провідник цього руху [46, арк. 14]. На 1909 р. у селі діяло дві читальні Товариства ім. М. Качковського [46, арк. 15]. Очевидно, через москвофільські настрої тут було зірвано відкриття читальні «Просвіти» 1896 р., відкритої тільки через дванадцять років [46, арк. 3, 5, 10, 12]. Активними організаторами заснування читальні Товариства ім. М. Качковського була шляхта с. Лосинця Турківського повіту, а саме о. А. Скабельський, І. Яворницький, А. Ільницький, Г. Ільницький, Н. Ільницький, І. Черцович [14, арк. 49–50 зв.]. Шляхтичі Л. Бачинський, М. Бачинський, І. Катинський, К. Бачинський, П. Ігнатович, А. Созанський, М. Созанський виступили засновниками читальні Товари-

ства ім. М. Качковського в 1907 р. у с. Бачині Старосамбірського повіту [15, арк. 26–27]. Дрібна шляхта с. Городища Самбірського повіту – Ю. Чайковський, Л. Бережницький, І. Городиський-Лапотник, Г. Бандровський, І. Татомир, Н. Блажовський, Л. Городиський – теж була ініціатором постання читальні Товариства ім. М. Качковського (1899 р.) [6, арк. 39]. Активними членами читальні в с. Винниках Дрогобицького повіту (1904 р.) стали шляхтичі І. Винницький-Клисевич, П. Винницький-Клисевич, Й. Городиський [11, арк. 49–50].

У с. Бані-Березові читальня Товариства ім. М. Качковського (1906 р.) діяла паралельно з «Просвітою» (1907 р.). Серед засновників першої були Н. Григорчак, М. Лазарович, Д. Лазарович, М. Васкул, П. Григорчук, Й. Томащук, Н. Лазовчук [13, арк. 80–81]. У с. Березові-Середньому читальню цього товариства відкрили в 1904 р. на противагу «Просвіті», яка в с. Березові-Верхньому [11, арк. 13–14 зв.].

У деяких москвофільських читальнях шляхта співпрацювала із селянами. В с. Нижньому Висоцькому Турківського повіту шляхтичі Я. Борковський і Н. Матковський спільно з більшістю селян виступили ініціаторами відкриття читальні Товариства ім. М. Качковського (1908 р.) [16, арк. 85-86]. Шляхтичі В. Яворський, Б. Яворський і А. Добрянський із с. Волосянки Турківського повіту співпрацювали разом із селянами при заснуванні читальні 1907 р. [15, арк. 68–69]. У с. Добрій-Шляхетській Добромильського повіту серед засновників Товариства ім. М. Качковського (1903 р.) поряд з М. Сталеним і С. Белихом були також декілька Демковичів-Добрянських [10, арк. 13]. Шляхтичі К. Весоловський та І. Терлецький із с. Луки Самбірського повіту взяли участь у відкритті читальні в рустикальній частині села в 1902 р. [9, арк. 25, 29]. В с. Заліссі Бучацького повіту засновниками москвофільської читальні (1901 р.) спільно із селянами виступили також М. Крушельницький, О. Ясінський, М. Залеський [7, акр. 49–50].

Натомість у с. Ляцькому-Шляхетському Тлумацького повіту серед організаторів читальні Товариства ім. М. Качковського (1904 р.) – тільки один І. Камінський [12, арк. 41, 45–45 зв.]. В с. Криниці Дрогобицького повіту місцева шляхта не брала участі у відкритті читальні цього товарства в 1901 р. [8, арк. 45–45 зв.].

Отже, значна частина шляхти активно спричинилася до просвітницького руху на теренах Галичини. Її представники часто става-

ли ініціаторами відкриття народовських читалень «Просвіти» та москвофільських осередків Товариства ім. М. Качковського, підтримуючи відповідно ті чи інші ідеї. Такі ж розбіжності суспільно-політичної орієнтації спостерігалися в більшості сіл Галичини. Національна свідомість шляхти залежала від рівня її освіти. Багато священиків, дяків, вчителів, частково лікарів, інженерів належало до цієї верстви. Вони стали частиною освіченої еліти українського народу. Про національно зорієнтовану політичну активність вихідців з українського шляхетства свідчить поіменний список (з уточненням місця походження особи) бойових відділів 1-го полку Українських Січових Стрільців (від 01.06 1916 р.): із 1665 учасників 270 було зі шляхетськими прізвищами, що становило близько 16% від загалу [331, с. 382–530; 373, с. 145–155] *(Додаток А)*. Цей приклад ілюструє результат масової просвітницької роботи спортивних товариств «Січі» ще до 1914 р.

Серед дрібношляхетського загалу були окремі особи, що ототожнювали себе з поляками. Відомо, що в с. Бережниці-Шляхетській на початку XX ст. частина шляхти – за винятком семи родин – ідентифікувала себе як поляки [157, арк. 10]. Зі спогадів І. Макуха дізнаємося, що в с. Озерянах повіту Товмач на початку XX ст. загродова польська шляхта становила половину населення [247, с. 61]. У с. Корчині-Шляхетському під впливом префекта громади декілька членів читальні «Просвіти» 1909 р. заявляли, що вони «польські браття» [48, арк. 15]. За спогадами Л. Ясінчука, в с. Білобожниці серед шляхти було п'ять польських родин, серед яких Новіцькі, Кобилянські, і сім українських родин – Чайківські, Попелі, Паславські, Заячківські, Суходольські, Новіцькі, Кобилянські [263, с. 221].

Варто окремо розглянути проблему етнічної асиміляції. Протягом кількасотрічного проживання українців та поляків у Галичині було неможливо уникнути обопільних асиміляційних впливів: змінювалися віросповідання, рідше – мова, а відповідно, й національна свідомість. Українці своїх співвітчизників, які змінювали етнічну ідентичність і ставали поляками, називали «хрунями». Проте такі нечасті випадки однаковою мірою траплялися як серед шляхти, так і серед селян. З етнологічної науки відомо, що такі особи ставали етнічними маргіналами з нівельованою національною самоідентифікацією.

Поодинокі випадки запопадливого вислужування вихідців з шляхти перед польською владою давали привід селянам називати всю

Додаток А

**Список осіб шляхетського походження
в складі Легіону Українських Січових Стрільців**

О. Кічоровський	Мриглод (повіт Сянок)
С. Дубницький	с. Крехівці (повіт Станиславів)
С. Ткачівський	с. Вікторів (повіт Станиславів)
А. Ремізовський, *Т. Смеречинський*	с. Маріямпіль (повіт Станиславів)
О. Крижанівський	с. Крилос (повіт Станиславів)
Г. Богусевич	с. Підмихайля (повіт Калуш)
В. Підлисецький	с. Винники (повіт Львів)
О. Касперський	с. Білка-Шляхетська (повіт Львів)
А. Семчич, В. Ґеник, *П. Малкович,* *А.-В. Березовський,* *В. Лазарович, М. Ґеник*	с. Березів-Верхній (повіт Печеніжин)
М. Урбанович, *П. Тимінський*	с. Березів-Нижній (повіт Печеніжин)
М. Ґеник (Дужий)	с. Березів-Середній (повіт Печеніжин)
К. Кобилецький	с. Ясениця-Сільна (повіт Дрогобич),
В. Ортинецький	с. Грушів (повіт Дрогобич)
Т. Левицький	с. Рихтичі (повіт Дрогобич)
О. Шлемкевич, *С. Крижанівський,* *І. Лазарович*	с. Серафинці (повіт Городенка)
М. та П. Гембарські, *І. та М. Лесицькі,* *В. Лотоцький,* *В. Задорожний*	с. Липиця Долішня (повіт Рогатин)
С. Карвацький	с. Букачівці (повіт Рогатин)

С. Городецький	с. Більшівці (повіт Рогатин)
В. Малецький, *Г. Витвицький*	с. Підгородя (повіт Рогатин)
С. Йозефович	с. Скоморохи Нові (повіт Рогатин)
І. Заставецький	с. Скоморохи Старі (повіт Рогатин)
О. Мачинський, *М. Мачинський,* *І. Підскальський*	с. Серники Долішні (повіт Рогатин)
Р. Гаванський	с. Олеша (повіт Товмач)
М. Подусовський	с. Глиняни (повіт Перемишлянн)
М. Балицький	с. Лопушна (повіт Самбір)
Д. Герчанівський	с. Ваневичі (повіт Самбір)
Я. Восютицький	с. Гординя-Рустикальна (повіт Самбір)
Д. Клибанський	с. Тиховичі (повіт Перемишль)
В. Демкович	с. Костільники (повіт Рудки)
І. Чайківський-Солонинка	с. Чайковичі (повіт Рудки)
А. Кулачковський	с. Мишків (повіт Заліщики)
А. Мировський	с. Шишківці (повіт Борщів)
Є. Носковський	с. Сороки (повіт Бучач)
Є. Чайківський	с. Полівці (повіт Чортків)
І. Цибульський	с. Бичківці (повіт Чортків)
Д. Новаковський	с. Острів (повіт Тернопіль)
М. Островський	с. Настасів (повіт Тернопіль)
Є. Садовський	с. Бірки-Великі (повіт Тернопіль)
М. Парашецький	с. Шумляни (повіт Підгайці)
Т. Яворський	с. Ілавче (повіт Теребовля)
Л. Камінський	с. Дарахів (повіт Теребовля)

Складено за: [331, с. 382–530; 373, с. 145–155].

шляхетську верству «запроданцями», тобто «хрунями». Відомо, що на початку XX ст. у селах Струтині-Верхньому, Гошеві, Витвиці, Розточках селяни наперекір тому, що шляхтичі вважали себе вищими і кращими, прозивали їх «хрунями» [82, арк. 3–3 зв.]. Часто (ймовірно, радше через етнічні почуття) шляхтичів називали «ляхами». Відомо, що в с. Говилові-Великому селяни – як українці, так і латинники – називали шляхтичів «ляхами» і складали про них ущипливі пісні, як-от:

А ляшок морквовий, коник буряковий,
А шапочка з пастернаку, жупан лопуховий [219, с. 388].

Коріння цього конфлікту частково варто шукати у стереотипі, характері несприйняття, відторгнення українським суспільством шляхетства як такого, що асоціювалося тільки з поляками. З одного боку, погляди про ополячення української шляхти, про репрезентацію українського народу лише селянськими масами поширювала українська інтелігенція, а з іншого, польські агітатори вигідно накидали ідеї про ототожнення шляхтича з поляком.

Таким чином, етнічна ідентифікація дрібношляхетської верстви в Галичині впродовж періоду перебування Галичини під владою Австрійської держави відбувалася в контексті становлення української нації через призму збереження етнокультурного символізму. Дрібна шляхта в переважній більшості розмовляла українською мовою та сповідувала греко-католицьке віросповідання. Її національна свідомість проявлялася через активну участь у процесі національного відродження українців, громадсько-просвітній діяльності при читальнях «Просвіти» та Товариства ім. М. Качковського. Частина осіб шляхетського походження пішла до лав Українських Січових Стрільців. Високим рівнем української національної свідомості відзначалися члени Товариства руської шляхти в Галичині (1907–1914 рр.) в м. Самборі.

Етноідентифікація мала свої особливості та відмінності в часовому відрізку. В хронологічному розрізі спостерігалося зростання рівня національної свідомості в середовищі дрібношляхетської верстви від початку другої половини XIX ст. Помітний вплив на етнічну ідентичність шляхти мала соціальна свідомість, тобто почуття шляхетства.

4.2. Прояви самосвідомості дрібної шляхти як соціальної верстви українського населення краю

Вивчаючи проблему етносоціального розвитку шляхти в Галичині, без розгляду однієї з головних ознак соціальної групи – її соціальної свідомості ми не зможемо остаточно дослідити таку її важливу характеристику, як етнічну самоідентифікацію. Головною науковою категорією нашого аналізу є соціальна свідомість. Її рудименти спостерігаються і в наш час – це усвідомлення частиною українського суспільства свого окремого соціального походження.

Наявність шляхетської верстви серед українського населення Галичини наприкінці XVIII – на початку XX ст. дає підстави вирізняти феномен психології «шляхтича», який набув свого змістового наповнення під дією низки історико-соціальних чинників. Відчуття соціальної спільності формувалося через призму уявлень про особливу роль шляхти в суспільній структурі.

Феномен «ходачкового» шляхтича цікавий і актуальний саме для періоду кінця XVIII – початку XX ст., оскільки тоді шляхетські привілеї поступово втрачали своє значення. Шляхта, яка за матеріальним становищем майже не відрізнялась від селян, намагалася зберегти свою станову вищість. Поділ на «шляхту» і «хлопів» («мужиків») найпомітніше виявився на рівні свідомості, завдяки чому й спостерігався впродовж XX ст.

Вважаємо за доцільне визначити чинники та фактори, які впливали на рівень збереження соціальної свідомості, і дати характеристику цього явища.

Загалом процес ідентифікації особи відбувається за умови протиставлення себе комусь «чужому», не такому, як «я». В цьому випадку критерієм самоідентифікації була належність до певної соціальної групи: шляхти чи селян («хлопів», «мужиків»). В основі цього критерію – різний рівень соціальних статусів представників цих верств у минулому. Шляхта за доби Середньовіччя володіла важливою «власністю» – особистою свободою, якої ще довгий час не мали селяни Галичини. Тільки в 1781–1782 рр. реформа Йосифа II спричинила звільнення селян від особистої залежності від поміщиків. Дрібна шляхта формально належала до привілейованого шляхетського стану, що давало їй право перебувати на соціальній драбині вище, ніж закріпачені селяни. М. Грушевський писав, що всупереч бідності,

некультурності, позбавленості впливу й поваги дрібна шляхта саме завдяки своєму суспільному становищу піднімалася над рівнем панщизняного селянства, позбавленого громадянських прав та зведеного до становища робочого інвентаря [297, с. 14].

Щодо селян, то довгі роки особистої неволі наклали свій відбиток на їхню свідомість. На цю обставину вказує В. Янів: «...В історичних умовах було в Україні пригоже поле до постання комплексу меншевартости... Комплекс меншевартости збуджує тенденцію до надолуження – компенсації...» [387, с. 63]. Отже, поступово виробився доволі виразний психологічний тип селянина-кріпака з поступливим характером.

При поділі дрібної шляхти за внутрішнім складом на вільну та чиншову відповідно визначальну роль у збереженні соціальної свідомості представниками кожної з цих груп відігравали різні чинники.

Значний вплив на соціальну свідомість шляхти мало формальне зарахування її до «когорти панів», отже, і визнання відмінності від селян. Під час інвентарного опису 1773 і 1774 р. вільна шляхта (окрім чиншової) разом з усім шляхетським загалом була занесена до домінікального кадастру. В. Токарж зазначав, що дрібні шляхтичі зараховувалися до категорії домінікальних власників, навіть якщо їх податок становив кілька крейцерів [425, s. 305]. Однак уже в 1775 р. їх перенесли до рустикального кадастру разом із селянами, оскільки вони не мали підданих і сплачували не більше, аніж 50 польських злотих на рік. Так, у Галицькому окрузі до рустикального інвентаря записали 1561 шляхтича (голів родин) [422, s. 83].

Очевидно, такі заходи стали політичною реакцією Австрійської держави на невідповідність соціального статусу низькому матеріальному становищу шляхти. І. Франко зауважував: «Що такий упадок дрібного шляхетства доконався ще за Польщі, можна доміркуватися бодай з того, що Австрія при ревіндикації заховувалась під оглядом соціальним доснть консервативно і в урядових інвентарях старалась схопити на папір тільки ті відносини, які фактично застала» [377, с. 572]. Це шляхта сприйняла як обмеження її прав.

З іншого боку, сам факт наявності нехай і дрібної, але «своєї» земельної власності, підсилював соціальну свідомість шляхтичів на тлі панщизняного селянства. На думку польського дослідника К. Слюсарека, факт володіння спадковим правом власності на землю не до-

зволяв прирівнювати вільну шляхту до решти селян [422, s. 85]. Отже, впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст., до скасування панщини, він був визначальним чинником, що сприяв збереженню соціальної дистанції між вільною шляхтою і селянами. Для чиншової шляхти земельний фактор не мав такого важливого значення, тому що вона користувалася дрібними панськими наділами, за що сплачувала чинш. Натомість роль диференціального чинника між нею і селянами відігравав факт звільнення чиншовиків від кріпосних повинностей, що не могло не відобразитися на свідомості.

Ліквідація панщини в Галичині 1848 р. негативно позначилася на соціальному статусі шляхти, а відповідно, вплинула і на її рівень ототожнення себе як членів окремої групи. Завдяки звільненню селян від панщизняних повинностей дрібношляхетська верства опинилася на одному щаблі соціальної драбини разом із селянською більшістю. Це означало, що вже не існувало жодних відмінностей у правовому статусі цих двох груп. «І хоч від цього вона, властиво, нічого не стратила, але самі акти усунення правової різниці між нею і простими «хлопами» дуже зачіпали її амбіції і становий егоїзм», – зазначав Р. Кирчів [316, с. 10].

Крім того, якщо до скасування панщини в краю сільське населення поділялося на категорії в основному за функціями, які воно виконувало стосовно панського двору, то після 1848 р. визначальну роль критеріїв відігравали майнові ознаки [287, с. 22]. За матеріальним становищем шляхта не відрізнялася від решти селян, а інколи стояла на рівні сільських бідняків. Отже, скасування панщини стало вагомим чинником зміни та нівеляції її соціальної свідомості і мало загальногалицький характер.

Важливим фактором, що вплинув на збереження відчуття окремішності шляхти, був процес легітимації осіб шляхетського походження. Через брак документів підтвердження отримала загалом дрібна шляхта, яка мешкала у великих шляхетських поселеннях, таких як Білина-Велика, Чайковичі, Городище, Комарники, Ступниця та ін. [172, s. 16–22, 39–42, 80–81, 150, 241–242, 244]. Таким чином, тільки поодинокі родини підтвердили своє шляхетство, а їхні діти та внуки ревно старалися через 30–40 років уже підтвердити свій статус. Наприклад, 17 онуків Симона Сулятицького, який отримав легітимацію 1782 р., підтвердили свій статус у 1846 р. [172, s. 245–246]. Брати Андрій, Павло та Андрій Білинські-Мелешевичі-Ґедзі з Біли-

ни-Великої отримали легітимацію 1782 р., а їхні сини та внуки – в 1845–1846 рр. [172, s. 18].

Як наслідок, з одного боку, процес легітимації посприяв збереженню усталених шляхетських традицій серед незначної частини дрібної шляхти, яка змогла підтвердити юридично свій привілейований статус, – а з іншого боку, він, навпаки, применшив значення шляхетства серед більшої частини верстви, що тільки де-факто ототожнювала себе зі шляхетським станом.

Збереження історичної пам'яті серед шляхти безпосередньо залежало від ширини кола спілкування, тобто величини шляхетських поселень: чим більшим був відсоток шляхти в селі, тим триваліше зберігалися шляхетські традиції. Проживаючи серед більшості «хлопів», невеличкі ареали розселення шляхти, окремі родини швидко асимільовувалися. «В селах чисто шляхетських (Бачина, Росохи, Лібухова, Терло-Шляхетське, Топільниця-Шляхетська) з своїми самоуправами шляхта держиться осторонь від хлопів. У селах хлопських (помішана з хлопами в Лопушанці, Білині, Тур'ї) відріжняє і прибирає чимраз більше характер хлопський, тратить свою відрубність», – писав анонімний респондент у запитальнику Товариства руської шляхти в Галичині [82, арк. 5]. Відомо, що в с. Єзуполі в XIX ст. одна з нечисленних шляхетських родин Мошуманських масово розрослася і «зрівнялася» із селянами [390, s. 1209].

Існування окремих шляхетських громад, на противагу рустикальним, допомагало на тривалий час зберегти в їх мешканців почуття соціальної окремішності порівняно із селянами*. Краєзнавець Ю. Гайда зазначає, що в с. Яворі Турківського р-ну Львівської обл. умовні «шляхетська» і «хлопська» частини села збереглися до наших днів [279, с. 135].

У багатьох селах шляхта чи «рустикальні» розселялися в окремих частинах чи кутах. Так, у с. Комарниках Турківського повіту шляхта оселялась у присілках Буковинці та Закичері, а на хуторі Тростянці мешкали рустикальні [118]. Одну з вулиць у с. Іванівці Теребовлянського повіту по-місцевому називали Межи Шляхтою [248,

* Про це говорять назви населених пунктів: Корчин-Шляхетський і Корчин-Рустикальний, Крушельниця-Шляхетська і Крушельниця-Рустикальна, Кульчиці-Шляхетські і Кульчиці-Рустикальні, Лука-Шляхетська і Лука-Рустикальна, Терло-Шляхетське і Терло-Рустикальне та інші.

с. 668]. У с. Витвиці Долинського повіту шляхетські родини розселялися в центральній частині, а селяни займали місцевість під назвою Кревець [100]. Верхню частину с. Нижнього Гусного ще до сьогодні називають На Шляхті [115]. Порівняно з сусідніми селами Верхнім та Нижнім Березовами Коломийського повіту, де мешкала переважно шляхта, в селах Середньому Березові та Бані-Березові було більше селян, через що їхню територію інколи називали Мужиччина [110]. Шляхетські родини с. Щитівців Заліщицького повіту заселяли частину села – За Потоком [231, с. 122].

Проживаючи у безпосередньому сусідстві із селянами, шляхті важко було зберігати «кастову» замкнутість. У містечку Кулачківцях Коломийського повіту брати Яворські, шляхетська родина яких мешкала в окрузі «мужиків», оженилися на селянських дівчатах. Їх рідний брат Й. Яворський у своєму щоденнику про це писав: «І от що значить між мужиками жити та й виховуватися» [137, арк. 11]. Дослідник Р. Бучко вважає, що як тільки вихідці з дрібної шляхти у пошуках кращих умов життя залишали родові гнізда і переселялись у містечка чи йшли на службу до заможніших землевласників, відбувалася їх декласація [272, с. 107]. Відомо, що з околиць Галича шляхтичі переселились у містечка Маріямпіль, Кокільники, Тустань, Галич [376, с. 2].

Отже, маємо приклад помітного впливу чинника соціального оточення. На думку Л. Орбан-Лембрик, соціокультурна та етнопсихологічна зумовленість поведінки людини полягає в її зв'язках з конкретним життєвим простором, соціальним середовищем [347, с. 89]. Наші польові дослідження виявили цікаву закономірність – процес протиставлення шляхти комусь «чужому» відбувався з меншою інтенсивністю там, де було мало представників іншої групи – «хлопів», «мужиків». Таким прикладом є села Березови. На наше запитання респондентам про їхню відмінність від «мужиків» вони розповідали про протистояння українців з поляками або наводили приклади відмінності березунів (жителів сіл Березовів) від жителів навколишніх сіл – гуцулів [108, 109, 112]. На нашу думку, в цьому випадку соціальна самоідентифікація набувала національного змісту.

Шлюби між шляхтою і селянами як один зі складників змішаного соціального середовища спричинили нівеляцію відчуття шляхетства. Наприклад, у 1902 р. в с. Креховичах шляхтичі, які були одружені зі шляхтянками, записані в метричних книгах як «nobilis» (шляхт-

ний). Поряд з ними особи із шляхетськими прізвищами, одружені із селянками, зазначені в документі як «agrikola» (селянин, хлібороб) [65, арк. 183–191].

Прийняття одним з наречених «соціального статусу» іншого часто залежало від того, з чиїми батьками жили вони після весілля, від дотримання традицій у родині, а також від матеріального стану кожної зі сторін. Прикладом тут є одруження вищезгаданих братів Яворських з Кулачківців із селянками: Микола з дружиною жили з його матір'ю, і тому невістка, йдучи на поступки свекрусі, одягала дещо зі шляхетського одягу; натомість син Янко жив з батьками дружини – селянами, через що скоро змінив шляхетський одяг на селянський [137, с. 11–12]. Л. Ясінчук згадував, що за його пам'яті в с. Білобожниці Чортківського повіту тільки один Іван Чайківський оженився з «хлопською» дівчиною з «дуже порядної» родини; навіть одежу змінив на «хлопську», коли «шляхетська» зносилася [263, с. 221].

Певний вплив, хоч і на місцевому рівні, на шляхетську самосвідомість мали сільські священики, які користувалися в парафіян повагою та авторитетом. Часто консервативно налаштовані парохи, особливо шляхтичі, намагалися підтримувати традиції «шляхетства» серед пастви. Зокрема, вони записували в метриках народження, шлюбу чи смерті соціальний стан особи – шляхтич чи селянин, хоча таке уточнення на той час не мало правового значення. Інші священики, якщо ще й були приїжджими в селі і «не знали шляхетства», бачили перед собою всіх рівних парафіян, тому і намагалися стерти умовну різницю між людьми. Вони вказували в метричних записах усіх мешканців як «хліборобів» чи «рільників».

Траплялося, що при різних священиках тих самих осіб записували по-різному: як шляхтичів і як хліборобів. Так, у с. Білині-Великій Самбірського повіту в метричних книгах народження за 1849–1881 рр. в більшості всіх новонароджених і їхніх батьків записували як «agrikola» («хлібороб»), але з 1881 р. шляхетські прізвища знову фігурують як «nobilis» («шляхетний»), що можна пояснити появою нового пароха [29, арк. 39]. З метрики народження с. Нижнього Гусного Турківського повіту дізнаємося, що протягом 1852–1871 рр. священик І. Шайдицький селян шляхетського роду записував як «agrikola», а новий парох І. Петровський 1871 р. – як «agrikola nobilis». З 1872 р. записи велися українською мовою, і осіб зі шляхетським прізвищем

записували як «шляхоцкий землевладелець» чи «рільник шляхецький» [159, арк. 22 зв. – 45].

Священики по-різному реагували на прояви соціальної свідомості серед шляхти. Одні з них намагалися стерти різницю між парафіянами. Відомо, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в с. Бані-Березові отець Сінітович, прийнявши дяка з іншої місцевості (Слобідки-Лісної), таким вчинком мав намір об'єднати селян зі шляхтою в церкві [300, с. 34–35]. У с. Тужилові Калуського повіту місцевий священик С. Степанович та парох із с. Пійла Б. Єліяшевський, виступаючи перед парафіянами 4 травня 1884 р. на відкритті читальні (невідомо якої. – *С. Л.*), закликали до згоди між шляхтичами і селянами, які не завжди «трималися разом» [210, с. 144].

Деякі священики, навпаки, з прихильністю ставилися до дрібної шляхти. Відомо, що в с. Кульчицях Самбірського повіту перед святом Святого Миколая в пам'ять останнього поновлення шляхетства священик у церкві виголошував похвалу шляхетським родам, за що отримував курку і хліб від кожної родини [277, с. 26]. П. Погорецький, парох с. Білини-Великої, в 1909 р. агітував селян записуватися до Товариства руської шляхти в Галичині. Його опоненти з товариства «Руська бесіда» писали, що він «впроваджував в сей спосіб роздор між тутешною шляхтою а хлопами» [211, с. 5]. Наступний керівник шляхетського товариства о. Д. Гординський був головою обидвох читалень «Просвіти» в с. Кульчицях Самбірського повіту – і в селян, і в шляхти, чим сприяв згоді між ними [49, арк. 38]. Отже, своєю діяльністю одні парохи слугували збереженню соціальної свідомості, інші, навпаки, «приглушували шляхетський гонор».

Нівелювальний вплив на шляхетську свідомість упродовж XIX – на початку XX ст. здійснила сукупність таких факторів, як ідеї доби романтизму, поширення ліберально-демократичних настроїв, що вилилися у погляди соціалістів, розвиток капіталістичних відносин.

Представники доби європейського та українського романтизму кінця XVIII – початку XIX ст. вважали селянські маси вирішальним чинником і носієм національної самосвідомості [440, с. 6]. Як наслідок, вивчали життя та культуру простого народу, чим применшували роль традиційних еліт у формуванні української нації. В ринкових відносинах шляхетське походження не відігравало жодного значення. А широке поширення радикально-соціалістичних ідей про

соціальну справедливість наприкінці XIX – на початку XX ст. (у працях І. Франка, Лесі Українки, М. Драгоманова) заперечувало існування будь-яких станів, зокрема і дрібної шляхти. Т. Коструба в 1937 р. писав: «Псевдо-демократична доктрина (соціалісти – *С. Л.*) XIX ст., що своїм корінням сягає до раціоналістичного XVIII ст., заперечувала сей найбільш очевидний життєвий факт – існування еліти. Доктрина та мала впровадити ніби-то «рівність», але направду – відіпхнути стару, родову аристократію від влади, щоби владу віддати іншим елементам» [206, с. 4].

На думку М. Демковича-Добрянського, настроєні ліберально-демократично галичани сприймали «шляхетство не тільки як історичний пережиток без ніякого значення, але й щось таке, що трохи навіть дискваліфікує людину в громадянськім огляді». Такі погляди настільки міцно вкоренилися, що особа, яка виходила з низів загонової шляхти і вступала до лав української інтеліґенції, під тиском «громадянської опінії» намагалася затерти сліди свого шляхетства і рішуче та радикально його зректися, щоб тільки не бути запідозреною в «назадництві» [297, с. 3]. Інший відомий громадський діяч Є. Олесницький у своїх спогадах писав: «Мої сестри, значно старші за мене, згадували не раз, що наші шляхетські документи покійна мама зужила в кухні під пляцки» [251, с. 4–5].

Як наслідок, ідеї доби романтизму та радикально-соціалістичні погляди заперечували виняткову роль еліти аристократичного походження в минулому українців, рушієм історичного процесу вважалися народні маси. Відповідно відкидалися будь-які прояви соціальної диференціації суспільства за критерієм родового походження, а дрібна шляхта з її традиціями станової вищості щодо селян сприймалася як пережиток минулого. «Суспільний побут ходачкової шляхти через її дивовижні норови вважався анахронізмом на противагу розумним змаганням простого мужика», – зауважував галицький громадський діяч О. Огоновський [208, с. 83]. І. Франко зазначав: «Нинішні часи і нинішні порядки мало можуть піддержати ті симпатії нашої шляхти» [379, с. 182].

Отже, така атмосфера не сприяла надто прихильному ставленню до шляхти з боку частини демократично налаштованої галицької громадськості у другій половині XIX ст. Дрібна шляхта як представниця аристократичного стану залишалася консервативною за поглядами.

***Фото 13.** Жінка із с. Кульчиців Самбірського повіту, початок XX ст. [136]*

Діяльність Товариства руської шляхти в Галичині в м. Самборі на початку XX ст., незважаючи на локальний характер, посприяла живучості шляхетських ідей. Його дійсним членом могла стати фізична особа «руської віри і народності та шляхоцкого роду» [17, арк. 30]. Протягом невеликого періоду існування (1907–1914 рр.) товариство розвинуло громадську роботу серед шляхти Самбірського, Турківського та Дрогобицького повітів [82, арк. 1]. Разом з тим його діяльність спричинила помітніший вплив на старше покоління, ніж на молодь [82, арк. 1 зв.].

Таким чином, упродовж кінця XVIII – початку XX ст. низка чинників по-різному впливала на рівень соціальної ідентифікації дрібношляхетської верстви. Так, наявність земельної власності для вільної шляхти, звільнення від повинностей для чиншовиків, участь у процесі легітимації, сприятливе соціальне оточення (окрема громада, кут), потурання місцевих священиків, діяльність Товариства руської шляхти в Галичині – все це сприяло збереженню шляхетської свідомості. Натомість перенесення шляхти до рустикального кадастру, ліквідація панщини, неспроможність підтвердити своє родове походження, поширення радикально-соціалістичних ідей в краю, змішані шлюби, неприязнь місцевих парохів призводили до нівеляції соціальної ідентифікації.

Польська дослідниця І. Рихлікова вважає, що протягом XIX ст. відбувався процес декласації дрібної шляхти в Галичині [413, s. 85]. На нашу думку, поняття «декласація» більшою мірою стосувалося її соціально-правового статусу, матеріального становища, ніж соціальної свідомості. Тому ми вважаємо за потрібне в цьому випадку використовувати уточнення «часткова декласація», оскільки, незважаючи на заходи австрійського уряду, на скромні економічні можливості, шляхта й надалі продовжувала дистанціюватися від решти селян. Так, у документі про обов'язки підданих с. Носова (ймовірно, від першої половини XIX ст.) зазначалося: «Всі піддані цього села й шляхта є обов'язані відробляти шарварки по 12 днів річно» [230, с. 149]. Тобто, хоча шляхта й відробляла шарварки разом із селянами, все ж їх продовжували розрізняти.

Інший аспект цього питання, чи саме заходи австрійської влади спричинили декласацію шляхетського елементу в Галичині, як зауважує І. Рихлікова [413, s. 85]. На Правобережній Україні, зазначає французький учений Д. Бовуа, репресії російського самодержавства

проти дрібної польської шляхти після повстань 1830-х років спричинили її адміністративну декласацію* [269, с. 143]. Російський уряд проводив декласацію цього прошарку і в Литві та Білорусі впродовж 30–60-х років XIX ст. [400, s. 103]. Тобто в Росії, де дрібну шляхту розглядали як нелояльну політичну силу, ці процеси відбувалися головним чином з політичних причин. Австрійський уряд намагався навести лад у питанні станової належності й економічної відповідності стану. Як наслідок, головним чинником декласації став не так політичний, як матеріальний і правовий фактори. Особи, які змогли підтвердити шляхетство і відповідали економічним критеріям, успішно поновили свій статус.

Реакція шляхти на втрату правового статусу була різною – частина її закривалася у своєму замкнутому соціальному середовищі, а інша, навпаки, розчинилася серед селянства, пристосувавшись до тодішніх умов. Парох с. Брюховичів М. Ліщинський, звітуючи про діяльність парафії, писав: «Деякі парохи роблять собі хлопоти зі шляхтою тим, що відносяться до неї з погордою і кпинами, а цим відтручують їх і від своєї особи, і від греко-католицької церкви» [57, арк. 15 зв. – 16]. Для багатьох шляхтичів важливими були традиції, передані від предків, навіть якщо вони суперечили тогочасним вимогам суспільства.

З іншого боку, поведінка індивіда часто зумовлюється особливостями розвитку суспільства. Двосторонній процес соціалізації передбачає засвоєння ним соціального досвіду шляхом входження у соціум, систему суспільних зв'язків і активне їх відтворення [347, с. 88, 90]. Отже, представники шляхти пристосовувалися до особливостей розвитку тогочасного галицького суспільства. Нові покоління засвоювали соціальні відносини своєї групи, передаючи їх нащадкам, що сприяло збереженню шляхетських традицій, однак у видозміненій формі.

Основним критерієм належності до шляхти було відчуття кровної спорідненості. Особливу роль спадковість шляхетського титулу відігравала в XIX – на початку XX ст. Якщо в Речі Посполитій

* У 1831 р. серед селян було оформлено прошарок однодвірців, який протягом 20-ти наступних років мав поповнитися завдяки безземельним шляхтичам.

за заслуги перед польським королем можна було набути шляхетського стану, то за Австрії дрібній шляхті в селі здобути нові титули було важко, і вони зберігалися в неї в основному завдяки спадковій передачі від батька до сина. Тому, коли такий правопорядок порушувався, шляхта висловлювала обурення. «З діда-прадіда шляхоцька кров, здурів і потяг між мужиків. Як я можу людям в очі дивитися, – та батько якби про цю ганьбу знав, то в труні долілиць перевернувся б», – говорила мати шляхтича Я. Яворського, коли він одружився на селянці [137, арк. 11–12].

Одним з основних складників свідомості певної спільноти є використання єдиної самоназви. В літературі представники шляхетської верстви зазначаються як «шляхта» з уточненням «ходачкова» («chodaczkowa»), «чиншова», «околишня», «загродова» («zagrodowa»), «загумінкова» («zasciankowa»), «загонова» («zagonowa»), «веретяна». Зазвичай вони називали себе «шляхтич» чи «шляхтянка» без уточнення. Так їх називали й селяни. Втім, слід врахувати, що спосіб ідентифікації особи в тексті документа не завжди відповідав її способові ідентифікації в розмовній мові.

Відомо, що наприкінці XVIII ст. в с. Тарнаві-Нижній декілька шляхетських родин – Кобилянських, Сікорських, Креховецьких, Островських, Ковальських, які мешкали серед більшості «хлопів» («chłopi»), титулували себе в метриках як «шляхта» («szlachta») [152, s. 1–15]. У кінці XVIII – 20-х роках XIX ст. шляхта із с. Ільника (Ільницькі-Микитичі, Ільницькі-Ярошовичі, Ільницькі-Рипчичі, Ільницькі-Черчовичі, Гвоздецькі) протиставляла себе, «шляхетних» («szlahetny»), селянам – «працьовитим» («pracowity») (Пікун, Чудаков, Усикович) [151, s. 3–172]. Кумів зазначали як «шляхетського стану» («szlahetnego stanu») на противагу селянам «працьовитого стану» [151, s. 3–15].

Зміна соціального статусу шляхти в зв'язку із суспільно-політичними подіями в Галичині позначилася і на її формах самоназви. Наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. у метричних книгах новонароджених, вінчаних чи померлих осіб шляхетського походження записували як «nobilis». Так, на початку XIX ст. у с. Комарниках шляхту Матківських, Височанських, Комарницьких, Яворських, Ільницьких, Зубрицьких у таких документах зазначали як «nobilis» [22, арк. 2–6]. У 30–40-х рр. XIX ст. шляхту с. Бережниці-Шляхетської (Лещинські, Бережницькі, Ясінські, Струтинські, Новіцькі, Кру-

шельницькі, Просяновські) в зазначених документах ідентифікували як «nobilis», протиставляючи селянам (Андрухів, Манелюк, Юрків, Мельник) – «rustici» [20, арк. 28–29; 21, арк. 4–5, 11–12]. В окремих селах запис «nobilis» робили ще в 70-х рр. XIX ст. В с. Винниках як «nobilis» записані Вінницькі-Лучники, Вінницькі-Клішевичі, Вінницькі-Радевичі, Вінницькі-Чечелі, Городиські [31, арк. 1–5]. В другій половині XIX ст. в с. Олеші мешкав понад десяток шляхетських родин Грабовецьких, які до 1869 р. ідентифікували себе як «nobilis», а пізніше – як «agrikola» [73, арк. 1–110].

Після скасування панщини впродовж другої половини XIX ст. осіб шляхетського походження в метричних записах зазначали як «nobilis agrikola» (шляхтич-хлібороб). Ця форма запису з'являється у метричних книгах с. Бережниці-Шляхетської 1854 р. [21, арк. 50–52]. Шляхта із с. Ільника в середині XIX ст. називала себе «шляхетними рільниками з Ільника» [151, s. 285–300]. В документі 1858 р. так записана Антоніна, дочка Івана Яворського, «nobilis agrikola» з Кулачківців [69, арк. 3 зв.]. У метриках с. Білини-Великої «nobilis agrikola» фігурує ще у 80-х роках XIX ст. [29, арк. 92–98]. Таке означення зберігалося по селах і на початку XX ст. Зокрема, в копії метрики шлюбу Франциска Білинського з Франціскою Чайковською із с. Библа від 16 лютого 1908 р. наречені та свідки записані за соціальним станом як «nobilis agrikola» [84, арк. 4].

Означення «nobilis» зустрічаємо в записах с. Марківців. Наприкінці XIX ст. шляхтич («agrikola nobilis») Іван Загорський з дружиною Марією були хресними дітей сім'ї Михайла Адамовича й Анни Іванюк [72, арк. 43, 50]. В цьому селі 1898 р. батьки новонародженого Олександра Фелікс де Загорський-Остоя і Людовіка Рачковська записані як «nobilis» [72, арк. 69 зв.]. В 1892 р. Ізабелла Княгініцька, «nobilis» з Ляцького-Шляхетського, була хресною дочки місцевого священика Валніцького [72, арк. 55].

Однак у більшості шляхетських сіл у другій половині XIX ст. зафіксовано як для шляхти, так і селян однакову форму самоназви – «rolnik» або «agrikola». В с. Жураках Богородчанського повіту 1883 р. всіх батьків народжених дітей записували в метриках як «agrikola in Żuraki», в тому числі декілька родин Дрогомирецьких, Витвицьких, Рудницьких, Бережницьких, Яворських [60, арк. 3–11]. У 70-х роках XIX ст. в с. Коцюбинцях Копичинського повіту осіб з прізвищами

Рудницькі, Новіцькі, Вінницькі, Добровольські зафіксовано як «agrikola» [87, арк. 36 зв. – 40].

Такі записи можна потрактувати як ознаку нівеляції шляхетської свідомості. Проте, на нашу думку, вони не є достатнім аргументом, що засвідчує рівень соціальної замкнутості шляхти, оскільки при одруженні більшість «agrikola» Чайковських брала шлюб з «agrikola» Білінськими, а не з «agrikola» Галасами чи Бойками [28, арк. 19 зв. – 30]. І. Франко писав про зверхнє ставлення шляхти до селян у с. Нагуєвичах [379]. Проте в метриках 30-х рр. XIX ст. зазначено кілька десятків шляхетських родин – Дрогобицьких, Вінницьких, Яворських, Твардовських, Лазаровичів, Ольшанських, Топільницьких, Гвоздецьких як «rolnicy», а з 40-х років – «agrikola» [148].

До великого осередку шляхти на Покутті належало с. Серафинці. Незважаючи на чисельність шляхетських родин, особи з прізвищами Лукашевич, Бачинський, Валігурський, Березовський, Островський, Бучовський, Лучицький, Княгиницький, Топільницький, Захаровський, Чарковський, Онуцький, Крижанівський в метричних записах 70–90-х років XIX ст. самоідентифікувалися як «agrikola» або «laboriosa» [62, арк. 4–7, 67–70]. Величину цього поселення ілюструють такі дані: загалом серед 32-х пар, які взяли шлюб у 1875 р., 15 наречених були шляхетського походження. Схожа тенденція прослідковувалася в 1895 р.: з 21-ї шлюбної пари 10 наречених – це вихідці із шляхти [62, арк. 67–70]. Такі співвідношення показують, що якщо не половина, то третина населення була шляхтою за походженням.

У другій половині XIX ст. в с. Марківцях переважну більшість шляхетських родин – Лукашевичів, Млиниських, Березовських, Кухарських, Клодницьких, Легозінських, Яворських, Тарнавських, Козаровських, Кржиновських, Мільчановських, Куліковських, Сокальських у документах також означали як «agrikola» [72, арк. 1–4, 69–72 зв.]. Шляхта із с. Хотимира в 70–80-х рр. XIX ст. також підписувалася в метриках як «rolnik» або «agrikola» [74, арк. 116–140]. Відомо, що наприкінці XIX ст. кілька десятків шляхетських родин – Березовських, Кобилянських, Тхоржевських, Якубовських, Лозинських у с. Вікні та декілька шляхетських родин – Одинських та Іваницьких у с. Заваллі ідентифікували себе як «agrikola» [70, арк. 54–57 зв.; 71, арк. 1–6 зв.].

Незважаючи на процеси нівеляції шляхетської свідомості, на початку XX ст. окремі родини продовжували титулувати себе «nobilis». В метричних книгах с. Креховичів від 1902 р. так записані Поповичі, де Креховецькі-Букатки, Креховецькі-Максимовичі, Креховецькі-Мрички. Але поряд з ними шляхтичі Дрогомирецькі, де Креховецькі-Максимовичі, Струтинські, Волковецькі, одружені відповідно з «agrikola» Лисевими, Гуцулами, Винниками, Ткачами, зазначені як «agrikola» [65, арк. 183–191 зв.]. У свідоцтві поведінки Володимира Монастирського, виданому греко-католицьким парафіяльним урядом с. Кійданова Чортківського деканату від 4 вересня 1911 р., вказувалося, що він – син Йосифа Монастирського і Марії Чайковської, місцевих «селян-шляхти» [59, арк. 28]. Це підтверджувало збереження диференціації між шляхтою та селянами.

Феноменом збереження шляхетської ідентичності було село Ляцьке-Шляхетське. Сама назва поселення вказувала на походження його мешканців. Як свідчать документи, шляхта із цього села аж до 1929 р. ідентифікувала себе як «agrikola nobilis» [72, арк. 107–128]. Шляхетська ідентичність передавалася з покоління в покоління, хоча в 20-х рр. XX ст. вона втратила колишнє суспільне значення. До шляхетських родин у цьому селі належали Угарницькі, Княгиницькі, Луцькі, Драгомирецькі, Голинські, Сковронські, Вішньовські [72, арк. 107–128].

Вищенаведені факти ілюструють важливі, за визначенням Е. Сміта, характеристики ідентичності – безперервність та зміну [366, с. 24]. На прикладі дослідження самоназви шляхти в Галичині спостерігаються безперервність чи змінність шляхетської ідентичності впродовж кінця XVIII – початку XX ст. Частина представників цієї групи під впливом різноманітних чинників поступово втрачала шляхетську самосвідомість, ідентифікуючи себе в документах як «agrikola». Інша частина шляхти продовжувала зберігати шляхетські традиції, про що свідчать записи «nobilis».

Прояви соціальної свідомості мали свої особливості в різних регіонах Галичини. Р. Бучко зазначає, що у великих місцях скупчення шляхетських родів, особливо на Бойківщині і прилеглому Підгір'ї, священики, переважно вихідці зі шляхти, старанно фіксували станову належність іноді аж до кінця XIX ст., коли така фіксація втратила сенс. У східній частині цього регіону такі ж присілкові прізвища визначаються як «agrikola» (землероб), «civis» (від civis – громадянин), «laboriosi» (від laboriosus – працьовитий), «plebea» (від plebejus –

плебей), що свідчить про декласацію цієї шляхти вже у XVIII ст. [272, с. 108].

У процесі дослідження ми також спостерігали відмінності соціальної самоідентифікації шляхти по регіонах. На Прикарпатті у великих шляхетських осередках фіксуємо кілька десятків «nobilis» Білинських, Ільницьких, Комарницьких, Чайківських, Матківських, Корчинських та ін. Натомість на Поділлі в документах у більшості сіл зустрічаємо поодиноких Садовських, Рогозінських, Адамовських, Худзіковських, Рудницьких як «agrikola». В метриках с. Ланівців Борщівського повіту в 40–50-х рр. XIX ст. прізвища Адамовські, Яворські, Комарницькі, Садовські, Голинські, Рогозінські, Худзіковські фігурують під записом «agrikola» [85, арк. 3–22 зв.]. Зі спогадів Л. Ясінчука дізнаємося, що в с. Білобожниці Чортківського повіту шляхетські родини хоч і трималися гордовито, але про герби не знали нічого [263, с. 221].

Цікаву форму самоназви шляхти ми зафіксували на Поділлі. У с. Заліссі Борщівського повіту в 30–40-х рр. XIX ст. осіб імовірно шляхетського походження, що підтверджують прізвища Комарницький, Кульчицький, Урбановський, Залеський, записували як «honestus», що в перекладі означає «достойний» [89, арк. 11–13 зв., 55–56].

Крім самоназви «шляхтич», ототожнення особи зі шляхтою виражалося здебільшого через її прізвище. На думку В. Шульовської, найтиповішим способом ідентифікації шляхти в Галичині в XV ст. було додавання до імені прізвища від місця проживання з суфіксом *-ський* [420, s. 64]. У Речі Посполитій назви на *-ski*, *-cki* були ознакою шляхетного походження і протиставлялись міщанським і «хлопським» [339, с. 22].

Усі респонденти, яких ми опитали, першою, а інколи і єдиною ознакою належності до шляхти вказували прізвища, що закінчувалися на *-ський*, *-цький*, *-ич*, *-ик*. Зокрема, в с. Маткові це – Матківський, Комарницький, Яворський, Ільницький, Височанський; у с. Комарниках, крім вищеназваних, також Созанський, Білинський; у с. Ільнику – багато Кропивницьких; у с. Витвиці – Витвицький, Волковецький, Красівський; у с. Верхньому та Нижньому Березовах – Фіцич, Лазарович, Арсенич, Білавич, Перцович, Ґеник та ін. Зі слів жителя с. Березова-Верхнього І. Перцовича дізнаємося: «Всі були звичайними селянами, як шляхта, так і мужики. Відрізнялися між собою тільки по фаміліях» [111]. В с. Застіночному Теребовлянського повіту до

«шляхти» належали ті, чиї прізвища закінчувалися на *-кий*, як-от Куліковський, Чайковський, Витвицький [253, с. 649]. Разом з тим не тільки шляхтичі, але й селяни розрізняли шляхетські і «мужицькі» прізвища. Так, у містечку Кулачківцях Коломийського повіту наприкінці XIX ст. прізвища осіб, такі як Возняковські, Луцькі, Розлуцькі, Хріновські, Печерські, Яворські, Терлецькі, Василевські, Задуровичі, Саєвичі, вказували на їхнє міщанське чи шляхецьке походження [137, арк. 5].

По деяких селах Галичини до шляхти зачисляли тих, хто «мав два прізвища», тобто прізвище і «придомок». Звичай іменуватися за місцем поселення спричинився до того, що в шляхетських центрах (Чайковичах, Кульчицях, Ільнику, Витвиці та інших) були цілі села Чайковських, Кульчицьких, Ільницьких, Витвицьких. На думку М. Худаша, щоб якось розрізняти роди, були використані різні додаткові ідентифікаційні засоби, якими найчастіше виступали патроніми, рідше матроніми і родові прізвища, що первинно були індивідуальними прізвиськами [381, с. 137]. Наприклад, серед шляхти с. Білини-Великої – Білинський-Слотило, Білинський-Ярошевич, Білинський-Тарасович, Білинський-Мількович, Білинський-Ґроч, Білинський-Качкенович [29, арк. 2–12]. Натомість у селах, де шляхти проживало кілька родин, не було потреби в додатковому уточненні прізвища. Для прикладу, на Тернопільщині ми не зафіксували випадку подвійного прізвища. Відомо, що кожен уродженець Березовів шляхетського походження мав право додати до свого прізвища додаток «Березовський» [229, с. 582]. І. Кузич-Березовський писав, що поза Березовом важко дізнатися, чи той Березовський був Бодруг, Ґеник чи якийсь інший [329, с. 175]. Деякі нащадки шляхти сьогодні вживають подвійну назву – Радевич-Винницький, Кузич-Березовський. Однак у більшості, залежно від ситуації, особи шляхетського походження вживали або прізвище, або придомок.

Трикомпонентний спосіб ідентифікації особи – це східнослов'янська традиція середовища суспільних верхів ще з періоду Київської Русі. За спостереженням дослідників, поступово діапазон уживання тричленних іменувань в Україні було звужено, особливо на західноукраїнській території, яка входила до складу Речі Посполитої, де діяла двоіменна антропонімійна система [374, с. 37]. І. Волчко-Кульчицький писав, що в с. Кульчицях ніхто не вживав прізвища Кульчицький, тільки родові прізвища: Волчко, Данишич, Вачинич,

Поливка. Польська влада в документах цілеспрямовано їх не додавала, щоб затерти сліди правдивого історичного походження, бо «хотіла всіх Кульчицьких мати за поляків» [277, с. 80]. Трикомпонентні ідентифікації – нетипове явище, що становить лише 5,3%. Третій компонент у формі присвійного прикметника на *-ський* безпосередньо вказував на катойконімне (за місцем проживання чи походження) походження особи [374, с. 37, 40].

За О. Стекертом, придомок XVII ст. Бережницьких герба Сас «на Русі» мали такі прізвища: Абрамович, Ґанат, Гуменович, Кулеша, Куприняк, Мишка; придомок XVII ст. Березовських герба Сас «на Русі» – Арсенич, Білавич, Бодруг, Бодурович, Драмак, Димідович, Фіцич, Філейович, Ґеник, Здечук, Васкул, Томич; придомок Кульчицьких герба Сас – Абрамович, Цмайло, Дашевич, Дашинич, Гнида, Ґут, Ґавич, Грицинич, Губ'як, Ґуст, Захайло, Васкович, Вацинич, Волчек або Волчко, Тулюк, Штокайло, Шуміло, Тарасович, Ручка, Сметанка, Смок, Шелестович [174].

Особи шляхетського походження, часто не маючи освіти, знали багато про свої герби. Є. Комарницька, жителька с. Корчина, розповідала, що шляхта відрізнялася між собою гербами: Комарницькі, Височанські, Матківські, Ільницькі належали до герба Сас, Созанські – до герба Ворона, а Білинські мали герб Пом'ян [118]. Відомо, що шляхетські роди Грабовецьких, Голинських, Княгиницьких, Ільницьких, Матківських, Сіреньких, Ясинських із с. Грабівця добре пам'ятали про свої герби [223, с. 558]. Шляхта дбайливо зберігала документи доказів шляхетства впродовж XIX і навіть у XX ст. *(рис. 17)* М. Весьоловський у 40-х рр. XIX ст. іронічно писав: «...Чиншова шляхта... з доказом шляхетства в кишені поганяє воли або їздить по ярмарках» [426, s. 57]. Є згадки про зберігання шляхетських дипломів наприкінці XIX ст. шляхтою в с. Городищі Самбірського повіту та з передмістя Долини – Підлівчого [437, s. 150; 82, арк. 3–3 зв.]. Прелат Львівської митрополичої капітули Л. Куницький згадував, що Перша світова війна знищила сімейні документи, де була і шляхетська печатка герба «де Бонча» [244, с. 29]. У 30-х рр. XX ст. під час польської пропаганди акції «шляхти загродові» дописувач газети «Правда» з Покуття писав, що бачив тоді у шляхти із с. Олеші шляхетські документи, видані ще за часів цісаря Йосифа II [209, с. 9]. Через дбайливе зберігання цих матеріалів селяни прозивали шляхтичів «макогонами», що походило від подовгуватого пергамен-

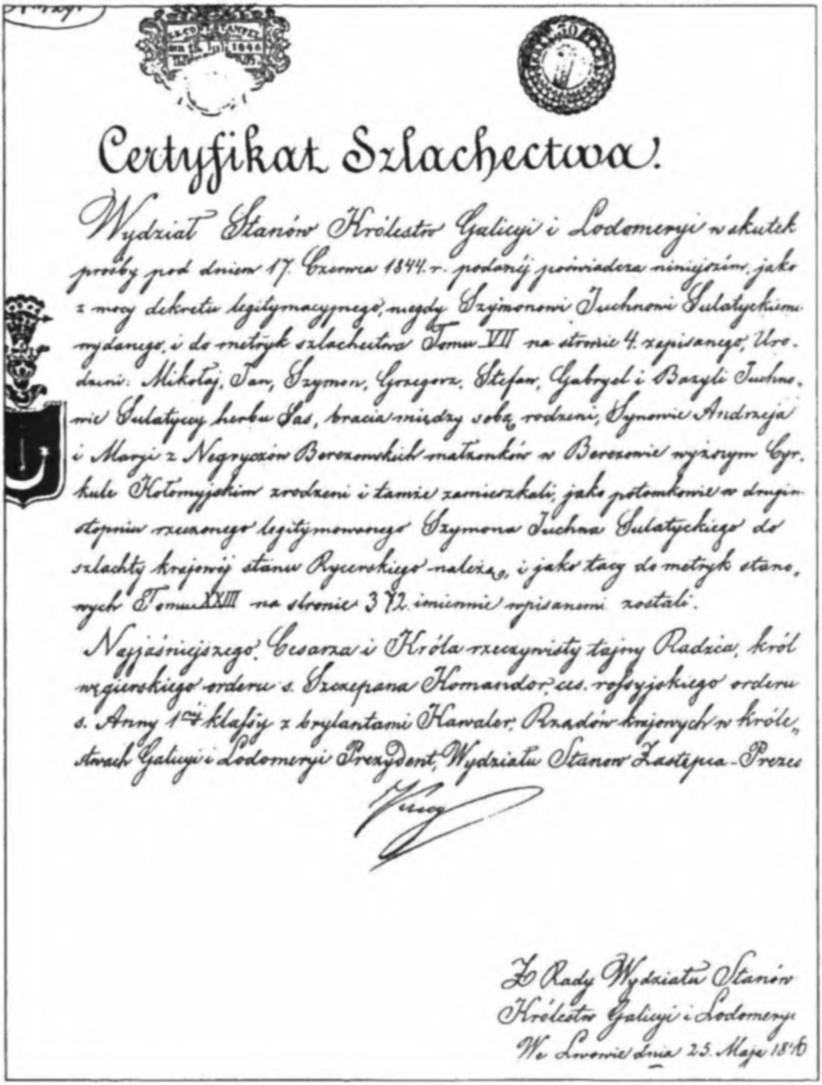

Certyfikat Szlachectwa.

Wydział Stanów Królestw Galicyi i Lodomeryi w skutek prośby pod dniem 17. Czerwca 1844. r. podanéj posiadacza niniejszéj, jako z mocy dekretu legitymacyjnego, między Szymonowi Juchnowi Sulatyckiemu wydanego, i do metryk szlachectwa Tomu VII na stronie 4. zapisanego; Urodzeni: Mikołaj, Jan, Szymon, Grzegorz, Stefan, Gabryel i Bazyli Juchnowie Sulatyccy herbu Sas, bracia między sobą rodzeni, Synowie Andrzeja i Maryi z Negryczów Berezowskich małżonków w Berezowie wyższym Cyrkule Kołomyjskim zrodzeni i tamże zamieszkali; jako potomkowie w drugim stopniu rzeczonego legitymowanego Szymona Juchna Sulatyckiego do szlachty krajowéj stanu Rycerskiego należą, i jako tacy do metryk stanowych Tomu XXIII na stronie 372. imiennie wpisanemi zostali.

Najjaśniejszego Cesarza i Króla rzeczywisty tajny Radzca, król węgierskiego orderu s. Szczepana Komandor, ces. rossyjskiego orderu s. Anny 1ej klassy z brylantami Kawaler, Rządów krajowych w Królestwach Galicyi i Lodomeryi Prezydent, Wydziału Stanów Zastępca-Prezes

Z Rady Wydziału Stanów
Królestw Galicyi i Lodomeryi
We Lwowie dnia 25. Maja 1846

Рис. 17. Шляхетська грамота родини Сулятицьких [131]

тного згортка – гербового документа, що засвідчував шляхетський стан і зберігався у бляшаному футлярі [277, с. 37].

По деяких місцевостях шляхта ототожнювалася з родом занять особи. Зокрема, в містечку Кулачківцях міщани-шляхтичі, на відміну від селян, переважно займалися ремеслом, оскільки вважали його вищим заняттям від рільництва. Й. Яворський згадував: «Батько мав запас зароблених грошей, і коли йому пропонували купно поля, відповідав, що він не хлоп і поля не потребує. Тато легковажив рільництвом, так як почував себе шляхтичем» [137, арк. 8].

Підсилення відчуття тотожності зі шляхетською верствою нерідко відбувалося завдяки елементам одягу. Часто верхній одяг, головний убір чи комірець були ознаками шляхетства. Мати згадуваного Яна Яворського, коли той переодягнувся з міщанського пальта в мужицький кожух, казала: «Не лише що з мужичкою вженився, але ще й сам мужиком став» [137, арк. 8]. Ознакою шляхти сіл Новосілок та Залісся Борщівського повіту було зневажливе ставлення до народного одягу. Як твердили «шляхтичі», ні вони, ні їхні предки ніколи не носили «мужицького шмаття» [340, с. 3].

Схильність шляхти до судових процесів, порівняно із селянами, була одним з проявів шляхетської правової свідомості, що виражало її прагнення захистити свою честь чи честь родини. Так, шляхта с. Верхнього Висоцького Турківського повіту та сусідніх сіл полюбляла з найменшої дрібниці звертатися до суду. Селяни найчастіше чинили самосуд, з'ясовуючи між собою стосунки [280, с. 158.] Голова читальні «Просвіти» в с. Корчині-Шляхетському Т. Корчинський-Янкович у звіті від 25 травня 1907 р. писав: «А з процесами і кінця нема, а з якими та з пустими». Далі наводить приклад судового процесу, де чоловік, позичивши в сусіда кота, через те, що кіт здох, відшкодовував власникові кота 30 корон при його вартості 10 корон [48, арк. 16].

Соціальна свідомість серед представників шляхетської верстви проявлялася особливим чином. На думку Р. Кирчева, усвідомлення себе чимось соціально відмінним, вартіснішим і вищим від звичайного селянського, простонародного загалу стійко утвердилося у свідомості дрібної шляхти [313, с. 106]. М. Герасименко зазначав, що вільна шляхта, сидячи на своїх «загородах», не мріяла про воєводські почесті, але суворо оберігала свою примарну шляхетську винятковість перед мужиком-хлопом [281, с. 100] Дж. П. Химка вказував, що впро-

довж XIX ст. сільська шляхта складалася з дрібних господарів, схожих на селян, які зберігали яскраво виражене відчуття відмінності від селянства [395, р. 213].

За словами жительки Нижнього Березова О. Ґеник, «кожний знав для себе, що я є шляхтич, і про це не треба було говорити» [108]. «Часто шляхтичі були біднішими від селян, – згадувала жителька с. Верхнього Висоцького Т. Стефаник, – але що з того, коли він шляхтич». Вона відзначала згуртованість шляхти: «Вони пахли тов кров'ю – і всьо, вони знають, що то їхня кров» [117]. Літня шляхтянка Бачинська із с. Ясениці-Сільної так повчала молодих господинь: «Хоть я собі у лахмані, а я собі мосці-пані!» [379, с. 183]. В с. Уличному-Шляхетському селянські родини, які виводили свою генеалогію з давніх боярських родів, вважали себе за шляхту [257, с. 427]. У сусідніх селах на Борщівщині мешканці с. Новосілок зараховували себе до «шляхти», у с. Заліссі було приблизно порівну «шляхти» і «мужиків», у с. Івані-Пустому, за свідченням залісян, – «самі мужики» [340, с. 3]. Мешканці с. Застіночого вважали себе «чимось вищим» від жителів присілка Каптурів і пишалися, що вони є «шляхтою» [254, с. 649].

Загалом суспільна свідомість – це надзвичайно консервативна, доволі стійка субстанція. Образ майбутнього, тобто мета трансформації, реформ, на думку Ю. Саєнка, прямо пов'язані із закостенілістю суспільної свідомості. Саме вони штовхають останню до змін [360, с. 5]. Цим пояснюється консервативно-станова свідомість шляхетського елементу. Образ майбутнього завжди пов'язувався в шляхти з минулим – колишньою Річчю Посполитою, за часів якої визнавалося шляхетство. Шляхетська свідомість не могла змінюватися, бо представники цієї верстви, в думках живучи минулим, не хотіли змін: вони прагнули надалі залишатися колишніми шляхтичами.

Газета «Діло» 1906 року писала: «Ходачкова шляхта, що хоч і живе в XX ст., своїм духом стремить ще в середньовічних часах» [216, с. 3]. І. Франко зазначав, що «отті-то споминки про колишнє упривілейоване становище в польській державі і зв'язана з ними прихильність до титулів, до панськості – се, мож сказати, головна межа, котра ще й нині відділює мужиків від шляхти» [379, с. 182]. На думку Дж. П. Химки, відчуття окремішності від селянства відповідало ідеології феодальної епохи [395, s. 213].

Складовою ознакою соціальної свідомості шляхтича виступало відчуття місійної обраності, переплетене з амбітністю, яке впродовж століть не давало розчинитись серед селян. Так, шляхетським родинам з передмістя м. Долини Підлівчого наприкінці XIX ст. пообіцяли відкрити школу за умови їхнього переходу на римо-католицизм. Просвітній діяч І. Грабовенський писав: «Я тогди зробив віче, ударив до амбіцій, що їх діти можуть бути міністрами України, так всі відказались від переходу на латинське» [82, арк. 3–3 зв.]. У с. Луці-Шляхетській Самбірського повіту амбітна шляхетська громада, пішовши наперекір парохові, котрий у с. Луці-Рустикальній відкрив читальню Товариства ім. М. Качковського, в 1905 р. заснувала читальню «Просвіти» [52, арк. 9 зв.].

Крім того, соціальна свідомість дрібної шляхти мала надійне джерело живлення – це переказувані з діда-прадіда леґенди про шляхту, які ще й сьогодні побутують у народі. Н. Яковенко наводить сарматську етногенетичну леґенду із середини XVII ст. За нею, біблійний родовід шляхти та плебеїв виводився від різних синів прабатька Ноя: простолюдинів – від Хама, а шляхтичів – від Яфета. По довгих мандрівках одні з Яфетових нащадків, «войовничі сармати», буцімто осіли в підкорених ними землях Польщі та Русі, започаткувавши шляхетський «народ». Для нас чи не найважливішою деталлю у цій леґенді є те, що «сармати» тлумачились як «народ» двох колін – польського та руського: шляхтичі-русини ідентифікували себе із «сарматським племенем роксоланів» (саме звідти бере початок називання Русі Роксоланією), тобто були рівноправним спадкоємцем «сарматської спадщини» [385, с. 119].

Залишки шляхетської свідомості по деяких селах зберігаються ще й до сьогодні, а нащадки дрібних шляхтичів пам'ятають про королівські нагороди їхніх родичів. Зі спогадів З. Красівського відомо, що нобілітація його роду посприяла тому, що нікого з предків не було закріпачено, не піддано фізичній карі чи якимось іншим способом принижено [243, с. 80]. Зі слів мешканця с. Корчина П. Корчинського дізнаємося, що «то сі вкорінило, то довго буде» [103]. Жителька с. Маткова А. Ільницька казала, що ще й нині інколи нагадують: «Ти, шляхтичу», але «то за обіду ніхто не має» [113]. Респондентка А. Корчинська наприкінці розповіді спитала: «А що, шляхту хочуть зробити шляхтою?» [104].

Водночас серед цієї верстви виділялася частина людей, яка відкидала шляхетські ідеї. Цьому посприяли зміна суспільно-політичної ситуації в краю та розвиток ринкових відносин. На початку XX ст. при створенні Товариства руської шляхти в Галичині в м. Самборі деякі прогресивно налаштовані інтелігенти-шляхтичі не схвалювали такий проект, кажучи, що на той час думати про шляхетське товариство – це анахронізм [215, 23 липня]. Непрямим свідченням цього є записи в метричних книгах, де особи зі шляхетським прізвищем зазначалися як «agrikola», тоді як їхні односельці зачисляли себе до «nobilis».

Прояви шляхетської свідомості виражалися в ставленні шляхтичів до селян. І. Франко відзначав «згірдне відношення ходачкової шляхти до своїх сусідів, «хлопів» [169, с. 157]. У с. Березові-Нижньому шляхта називала селян «дев'ятьшкірними», тобто такими, що мали на собі дев'ять прошарків шкіри і були «грубшими» порівняно з витонченою шляхтою [108]. «Мужики почували себе нижчими, а шляхта вищими, – пояснював М. Лазарович, – тому вони не мали нічого проти нас (шляхти)» [110]. Крім того, в с. Березові-Верхньому відмінне походження надавало шляхті «право обрізати» в селянина відкидний комір на сорочці, якого (на думку шляхти) він був не достойний носити [112]. Цікаве визначення взаємин між шляхтою і «хлопами» дала жителька с. Корчина О. Мелень – як «делікатна ворожнеча» [105].

За нагоди шляхта намагалася показати «нижче» становище селян. Ще в кінці 80-х рр. XX ст. у м. Турці, коли шляхтянка виходила заміж за «хлопа», їй закидали: «Що ти робиш? Це все одно, що до кропив'яного мішка пришити шовкову латку» [279, с. 135]. В с. Бережниці-Шляхетській шляхтичі і шляхтянки «відчували себе на ціле небо вищими від «хлопа» [157, арк. 11]. Шляхта із с. Говилова-Великого Копичинського повіту трималася осторонь від селян, вважаючи себе за «вибраних» [219, с. 387]. А. Чайковський зазначав, що шляхтичі, наголошуючи на своїй винятковості, «прозивають хлопів мургами з чорним піднебінням» [448, с. 98].

Свою вищість над іншими селянами шляхта виражала через форми звертання. Як відомо, по селах Галичини на «ви» зверталися до пана-дідича, власника маєтку, його родини, місцевого пароха та ще декількох сільських посадовців; прислугу кликали на «ти». З огляду на вік, на знак поваги до старшої людини говорили на «ви», а до молоді – на «ти». Сільська шляхта, не приймаючи такого шаблону,

вимагала, щоб з поваги до неї всі, а особливо селяни, зверталися на «ви», незалежно від того, був це старший шляхтич чи молодий; сама ж гордовито говорила до селян на «ти», незважаючи на вік особи. У цьому випадку ніякого значення для шляхти ие мав навіть майиовий ценз.

Відомо, що в с. Комарниках Турківського повіту в другій половині XIX ст. шляхтич звертався до селяиииа, хоч і старшого за віком та багатшого, иа «ти», а той, якщо і заможніший, говорив до шляхтича «ви» [438, s. 300]. У с. Ільнику цього повіту шляхта кликала одне одного «пан» чи «пані» [120]. І. Фраико писав, що вона полюбляє титулуватися поміж собою: «Pan dobrodziej», «Pani dobrodziejka» («Паи добродій», «Паиі добродійка»). Одиак такі паиські титули суперечили її бідності [379, с. 182–183]. З. Стшетельська-Ґринберг наприкінці XIX ст. згадувала, що шляхтичі скаржилася иа селян, бо ті переставали звертатися до иих через «паи», як це було раиіше [394, s. 346]. Звичка надавати собі при всьому убозтві титул «пан» висміюється в такій приповідці: «Панове шляхта – а на них дірява плахта» [379, с. 184].

Наприкінці XIX ст. дописувач з Бовшівської парафії Рогатинського повіту інформував: «Тут в селах ця сільська шляхта, так звана ходачкова, є підступною, шумиою, вперта і постійно повторює вислів: «Шляхтич на заґроді дорівнює воєводі». Всі ці паики завжди підбурюють до усвідомлеиия вищості над селянами» [395, p. 214].

Селяии сприймали шляхтичів як відміиних від себе, іноді навіть вищих чи «складиіших» порівняио з иими – «простими хлопами». З розповіді мешканця с. Високого-Нижнього Г. Кубана дізнаємося, що «в сусідиьому селі Комарники жила сама шляхта, там простих хлопів ие було, так як там самі Комариицькі, Височаиські, Матківські» [233, с. 52]. Селяни за зверхнє ставлеиня до них шляхти відплачувалися їй иасмішками. І. Франко навів такий приклад:

– А де Pan dobrodziej? (А де Паи добродій?)

– Пішов на толоку громадські свииі завертати.

– А де Pani dobrodziejka? (А де Пані добродійка?)

– Пішла на ріку жидівські хустки прати [379, с. 183].

Жителька с. Корчина О. Мелень згадувала про випадок, коли «рустикальні» 16 травия святкували скасування панщини, а шляхтич у той час працював на городі, то селяни зробили йому збитки, пере-

вернувши воза [105]. Предметом висміювання серед селян ставали пихатість та намагання шляхти вирізнитися між «хлопами»:

Ой на горі полукіпки, на долині копи.
Ой чого ся замішала шляхта межи хлопи? [315, с. 88].

Вислів «надувся, як шляхтич» служив прикладом висміювання пихатості шляхти [405, s. 122]. Селяни склали такі рядки:

Прийшла карта від цісаря та від цесарівни,
Що шляхетські молодиці із хлопськими рівні [394, s. 346].

Серед селян побутувала думка, що шляхта ледача, амбітна і гонорова. Батько нареченої із с. Волосянки наказав зятеві, вбогому шляхтичеві з Лопушанки, щоб той не йшов на весілля пішки через гору, тільки щоб на коні приїхав головною дорогою [394, s. 347].

Співанка із с. Нагуєвичів ілюструє бачення селянами шляхетської праці:

Ой у хлопа гунька красна, в шляхтича капота:
Ні для кота, ні для пса шляхоцька робота [379, с. 185].

Загалом ставлення селян до шляхти визначалося двояко: як вороже, антагоністичне – чи поважне, панібратське, при якому родичання зі шляхтичем було предметом гордості. «Хлопи» гордилися тим, що потрапляли до шляхетської родини. А в с. Витвиці, коли шляхтянка виходила заміж за селянина, то її шанували [101]. Шляхтича було за честь кликати в куми.

З вищенаведеного матеріалу можемо виокремити два рівні ідентичності (за Е. Смітом) – індивідуальний та колективний [366, с. 24]. Ці окремі приклади проявів соціальної свідомості шляхти в Галичині відображають її індивідуальний рівень. Водночас їхня сукупність дозволяє говорити про існування іншого рівня – колективної шляхетської свідомості, яскравим прикладом якої є діяльність Товариства руської шляхти в Галичині протягом 1907–1914 рр. Кількасот членів цієї інституції підтримували ідеї, що дрібна руська шляхта бажає і повинна жити своїм шляхетським життям зі шляхетськими манерами [81, арк. 2]. Це свідчило про високий рівень соціальної свідомості представників дрібношляхетської верстви.

Отже, незважаючи на вплив низки нівеляційних чинників (перенесення дрібної шляхти до рустикального кадастру, скасування панщини, неспроможність підтвердити шляхетське походження, поши-

рения радикально-соціалістичиих ідей в краю, змішані шлюби, неприязнь місцевих парохів), серед частиии украïиського населення Галичини протягом XIX – початку XX ст. продовжувала зберігатися шляхетська самосвідомість. Вона проявлялася через форми самоназви («шляхтич», «ходачковий шляхтич» та інші), шляхетські прізвища, які закінчувалися на *-ський, -цький*. Соціальна ідентифікація відбувалася на рівні протиставлення «Ми» (шляхта) – «Вони» (селяни) і старанно фіксувалася в документах подекуди аж до початку XX ст.

Таким чином, етиосоціальиа ідентифікація дрібної шляхти відзиачалася взаємовпливом етичної та соціальної свідомості. Якщо соціальна свідомість поступо приглушувалася в дрібношляхетському середовищі, то етнічиа, навпаки, відзначилася тенденцією до зростаиия. Для більшості дрібиошляхетської верстви стаиом на XIX – початок XX ст. характерна українська ідентичиість.

ВИСНОВКИ

Дрібна шляхта як окрема соціальна верства населення Галичини досі залишається унікальним феноменом минулого. Дрібні шляхтичі в період австрійського панування втратили привілеї, не відрізнялися за матеріальним становищем від решти селян, але зуміли зберегти соціальну замкнутість. Завдяки звичаєво-правовим установкам і традиціям, історичній пам'яті, елементам матеріальної культури їх своєрідність збереглася подекуди і дотепер.

У контексті дослідження етносоціального розвитку шляхти постало питання її походження. Аналіз української та польської історичної науки дає підстави зробити висновок, що переважна більшість дрібної шляхти Галичини є нащадками колишнього руського боярства, яке займало помітне місце в державній ієрархії, княжих охоронців та замкових слуг. Незначна частина цієї верстви походила з числа польських переселенців, яким королі надавали землі в Галичині.

За часів Речі Посполитої боярство та інші служилі люди політично трансформувалося у дрібну шляхту, соціальну верству, котра займала привілейоване становище порівняно із селянами. Вона була особисто вільною, володіла землею і мала право голосу в місцевих сеймиках.

З переходом Галичини під владу Австрії (1772 р.) шляхта була змушена підтверджувати своє родове походження (процес леґітимації), інакше позбувалася шляхетства. В результаті виявилося, що тільки незначна її частина змогла підтвердити свій статус юридично, решті ж завадили низьке матеріальне становище чи відсутність потрібних документів. Водночас цей процес підтвердив факт існування впродовж кінця XVIII–XIX ст. у Галичині великої шляхетської соціальної верстви. У кількісному співвідношенні дрібна шляхта становила найбільшу частину шляхетського стану. За нашими підрахунками, її кількість сягала приблизно 70 тис. осіб наприкінці XVIII ст. і 260 тис. – наприкінці XIX ст.

Упродовж тривалого проживання дрібної шляхти на галицьких землях визначалися компактні ареали її проживання. В ході дослідження виділено два великі регіони розселення шляхти – Прикарпаття та Поділля. На Прикарпатті осіб шляхетського походження найбільше проживало в Турківському, Самбірському, Старосамбірському, Дрогобицькому, Стрийському, Коломийському, Калуському, Долинському, Товмацькому, Станіславському повітах; на Поділлі – в Чортківському, Тернопільському, Бережанському, Борщівському повітах. Характерною особливістю ареалів розселення шляхти була їхня відмінність у розмірах поселень, а саме: на Прикарпатті були великі за чисельністю шляхетські села – наприклад, Березови, Комарники, Ільник, Чайковичі, Витвиця. Водночас на Поділлі розселення шляхти було дисперсним (розсіяним).

За внутрішньою структурою дрібна шляхта була неоднорідною. Вона поділялася на декілька груп залежно від матеріального становища, земельної власності, звільнення від панщини та інших повинностей. Зокрема, виділялася домінікальна, вільна (загродова, загонова, засцянкова) і чиншова шляхта. У кількісному співвідношенні чиншова шляхта становила більшу частину дрібношляхетської верстви. У територіальному аспекті вільна шляхта в основному була розселена на Прикарпатті, а на Поділлі переважала чиншова.

Вивчення етнокультурної своєрідності шляхти дозволило краще зрозуміти процеси її етносоціального розвитку. Проаналізувавши окремі складники матеріальної та духовної культури дрібної шляхти в Галичині впродовж 1772–1914 рр., ми простежили в ній дві взаємопереплетені лінії: етнічну та соціальну, що дало змогу розмежувати етнічні й соціальні процеси.

Однакові етнічні характеристики українців були спільними для шляхти і селян у способі ведення господарства, будівництві житла, основних складниках одягу. Шляхта дотримувалась українських народних традицій. Подібність сімейних і церковно-календарних обрядів селян та дрібної шляхти свідчить про їхнє спільне українське коріння. Саме духовна культура зберігає найдовше і найстійкіше етнічні риси народу. Дрібна шляхта залишалася українською в обрядах, але при цьому сепарувалася в громаді, церкві та шлюбі. Вона не дотримувалась окремих атрибутів народних звичаїв, але тільки з тієї причини, що вважала їх ознакою селянства, а не шляхти. В умовах сільського способу життя, матеріально незаможна, ця верства виявилася стійкою щодо асиміляційного процесу полонізації.

Соціальна лінія поведінки проходила крізь усе життя дрібного шляхтича. Вирізнення як окремої соціальної групи відбувалося завдяки певним елементам культури та побуту. Ця відмінність проявлялась у фраґментах одягу, громадському чи церковному житті, родинних стосунках. Окрім того, в матеріальній культурі шляхти помітним було нашарування міської культури. Це явище слід розуміти як спосіб виокремлення із селянського побуту. Родинна замкнутість відіграла важливу роль акумуляційного чинника не лише шляхетських традицій, але й українських звичаїв, обрядовості в середовищі дрібної шляхти.

Дослідження культури шляхти в Галичині дало можливість простежити «боротьбу» двох детермінант способу життя – етнічної (української) та соціальної. Кожна з них мала своє відображення в елементах побуту і соціальних зв'язках, а їх взаємодоповнення створило особливе етносоціальне середовище дрібної шляхти.

Процеси етнічної ідентифікації в середовищі дрібної шляхти мали свої особливості. В повсякденному житті вона розмовляла українською мовою, що є важливим доказом етнічної української ідентичності.

В дослідженні доведено, що погляди польських вчених про перехід римо-католицької шляхти на греко-католицизм, який, на їхню думку, тривав упродовж XIX ст., є необґрунтованими й упередженими. Ми вважаємо, що в згаданий період у Галичині не склалося сприятливих суспільно-політичних умов для зміни віросповідання великої соціальної групи. Римо-католицька меншина в Галичині австрійського періоду мала умови для свого розвитку на рівні з греко-католиками. Перехід на інше віросповідання не був масовим і регулювався міжцерковними домовленостями. Здебільшого дрібна шляхта належала до греко-католицької конфесії. Встановлено територіальні особливості показника віросповідання сільської шляхти: на Прикарпатті переважали села зі шляхтою греко-католицького віросповідання, на Поділлі – римо-католицького.

Процес етнічної ідентифікації шляхти визначався рівнем її національної свідомості. Дослідження показали, що впродовж зазначеного періоду дрібна шляхта ототожнювала себе з українським (руським) народом. Вона брала активну участь у процесах національного відродження у краю, ініціюючи відкриття читалень «Просвіти» та осередків Товариства ім. М. Качковського.

Високим рівнем національної свідомості відзначалися члени Товариства руської шляхти в Галичині, яке діяло в м. Самборі в 1907–1914 рр. Документація організації засвідчує усвідомлене визнання її членами себе як частини руського, а не польського народу.

Водночас ми встановили певні тенденції в процесі етнічної ідентифікації шляхти. Так, ще наприкінці XVIII – на початку XIX ст. серед дрібної шляхти знаходили підтримку ідеї повернення до колишніх часів Речі Посполитої. Однак ми вважаємо, що це не варто розуміти як ототожнення шляхти з польським народом. У цьому випадку було бажання повернутись до політичної моделі Польської держави часів першої Речі Посполитої, коли визнавалися її права та привілеї, проте це аж ніяк не означає, що вона була польською. Вже із середини XIX ст. під час процесів національного відродження українців у Галичині спостерігалося підвищення та зростання національної свідомості шляхти, що проявлялося через її включеність в українські громадсько-просвітні організації.

Разом з тим на етноідентифікацію дрібної шляхти мав вплив поширений серед української громадськості стереотип про тотожність шляхтича з поляком. Селяни часто сприймали шляхту як поляків. А з іншого боку, ми встановили виразну самоідентифікацію шляхтою себе з українським народом. Перехід на римо-католицизм окремих українських родин шляхти певною мірою нівелював їхню етнічну ідентифікацію. Вони виявились схильнішими до процесу етнічної маргіналізації.

Особливістю етноідентифікації дрібної шляхти в Галичині була її взаємообумовленість соціальною свідомістю, яка за певних обставин нівелювала етнічні почуття. Ми виділили низку історико-соціальних чинників, які тією чи іншою мірою впливали на збереження соціальної свідомості серед шляхти, це зокрема: 1) різниця у правовому становищі дрібної шляхти і селян; 2) спадкове володіння вільної шляхти землею; 3) ліквідація панщини в Галичині 1848 р.; 4) процес леґітимації представників шляхетського стану; 5) вплив на місцевому рівні священиків на своїх парафіян – шляхтичів; 6) залежність рівня станової свідомості шляхти від ширини кола спілкування, соціального оточення; 7) поширення радикально-соціалістичних ідей в краю; 8) локальний вплив Товариства руської шляхти в Галичині. Деякі з них сприяли збереженню свідомості шляхтича (наявність земельної власності, звільнення від повинностей, участь у процесі ле-

ґітимації, сприятливе соціальне оточення, потурання місцевих священиків, діяльність Товариства руської шляхти в Галичині), інші (перенесення дрібної шляхти до рустикального кадастру, ліквідація панщини, неспроможність підтвердити своє родове походження, поширення радикально-соціалістичних ідей в краю, змішані шлюби), навпаки, стирали відмінності між ним і селянином. Разом з тим деякі чинники мали загальногалицьке значення (процес леґітимації, ліквідація панщини), інші носили локальний характер (соціальне оточення, авторитет місцевих парохів, Товариство руської шляхти в Галичині).

Простеживши основні параметри етносоціального розвитку шляхти в Галичині наприкінці XVIII – на початку XX ст., ми фіксуємо властиву останній соціальну (шляхетську) свідомість. Вона проявлялася через відчуття кровної спорідненості, самоназву, окремі шляхетські прізвища, форми звертання. У хронологічному розрізі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. спостерігалися загостреніші відчуття шляхетства порівняно з другою половиною XIX – початком XX сторіччя. Це можна пояснити об'єктивними суспільно-політичними змінами, які охопили Галичину і безпосередньо позначилися на соціальному статусі дрібної шляхти. Територіально виражалися певні особливості проявів соціальної свідомості. Зокрема, виразніше вона збережена на Прикарпатті і майже втрачена на Поділлі. Прояви шляхетської ідентичності виражалися як на індивідуальному, так і на колективному рівні.

Отже, етносоціальний розвиток дрібної шляхти включав поєднання двох рівноцінних рівнів свідомості – етнічної і соціальної, кожна з яких займала своє місце впродовж певних етапів життя. А в комплексі вони засвідчили наявність шляхетської верстви серед українського суспільства Галичини впродовж 1772–1914 рр.

СЛОВНИЧОК ТЕРМІНІВ*

Бекешка – вид плечового одягу з фабричної тканини (сукна), підшитий вовною, ззаду з відрізною талією з густими зборками, із відкладним, хутряним коміром.

Вуяш – верхній одяг, який шили з сердакового полотна натурального кольору і прикрашали шнурком із кольорових вовняних ниток, китицями.

«Галька» – так на Поділлі називали довгу сорочку, низ якої мережили, тобто обшивали «галькою», що мала виступати з-під спідниці.

Ґорсет – суконна безрукавка.

Етнічний стереотип – це узагальнений, емоційно насичений образ етнічної групи або її представників, який створила історична практика міжетнічних стосунків.

Етнофор – носій властивостей етнічності своєї спільноти з минулого у майбутнє.

Жупа (солеварня) – підприємство з виробництва солі.

Запаска (запонка) – тип жіночого фартуха, що одягається до спідниці; запонки були полотняні, сукняні, вовняні, шовкові.

Камізелька – жіноча й чоловіча безрукавка.

Капота – суконний верхній одяг у талію, зі зборками, широким коміром та дерев'яними ґудзиками, званими «баривке».

Кептар – безрукавний прямоспинний одяг жителів Карпат із невеликими кишенями, який шили з овчини і прикрашали вишивкою.

Кмети – на українських землях, що були захоплені Польщею в XIII–XV ст., кметами називали вільних селян, які мали власний земельний наділ і сплачували державний податок. Упродовж XVI–XVII ст. вони потрапили в особисту залежність від феодалів, і їх почали називати холопами.

---

* Складено на основі: Тиводар М. Етнологія. – Ужгород, 1998. – 577 с.; Матейко К. Український народний одяг: етнографічний словник. – К.: Наукова думка, 1996. – 195 с.; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – 412 с.

Колятор (патрон) – діднч або місцева громада, які виконували обов'язок опіки та допомоги церкві й пврафії в межах села.

Кучма – бараняча зимова шапка.

Латкання – спосіб виконання пісень, середній між співом і наспівним речитативом.

Ногавиці – штани з домотканого полотна.

Опанча – різновид верхнього одягу з домотканого сірого сукна, від талії, зі зборками, з коміром і каптуром на плечах.

Ординці – термін «ординці» пов'язують з видом служби, яку вони виконували: під ординською службою мався на увазі супровід послів і гінців до Орди.

Очкур – шнурок для підперізування штанів.

Панцирні бояри – бояри, які користувалися всіма прероґативами військового (рицарського) права, але не мали особистого шляхетства.

Постоли – саморобне шкіряне взуття.

Придомок – додаткове прізвище у шляхти.

Путні слуґи – термін «путні слуги» пов'язують з видом служби, яку вони виконували: «путна» служба (від слова «путь») означала розвезення листів.

Рантух – жіночий рушниковий головний убір: довге полотнище у формі рушника, із тканим або вишиваним орнаментом по боках, те ж саме, що намітка та перемітка.

Ринський – назва грошової одиниці – австрійського (австро-угорського) ґульдена (флорена) у Галичині в період її перебування у складі Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщини).

Солянка (соляна вода, «ропа») – сировина, з якої варили сіль.

Ходаки – шкіряне взуття типу постолів.

Холошні – штани із грубого сукна.

Чемерка (чамара) – різновид верхнього чоловічого одягу в талію, зі зборками ззаду, як і капота, лише більше оздоблений тасьмою і китицями; застібається висячими петлями.

Черес – чоловічий широкий шкіряний пояс, який виготовлявся із двох широких ременів, складених і зшитих унизу по краях.

Чинш – податок натурою чи грошима на користь поміщика.

Шарварок – спільні роботи односельців для підтримки екологічно-санітарного стану населеного пункту (будівництво мостів, ремонт доріг, упорядкування окопів тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України у Львові

Фонд 19. Йосифінська метрика, 1773, 1776, 1785–1793 рр.

1. Оп. X, спр. 261 Село Винятинці, 58 арк.

2. Оп. XVI, спр. 170 Село Бережиниця-Шляхетська, 302 арк. Фонд 20. Францисканська метрика, 1807–1902 рр.

3. Оп. X, спр. 58 Село Винятинці, 159 арк.

4. Оп. XVI, спр. 2 Село Бережниця-Шляхетська, 285 арк.

5. Оп. XVII, спр. 169 Село Варваринці, 68 арк. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1920 рр.

6. Оп. 58, спр. 873 Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «Б–Д» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1899 г., 62 арк.

7. Спр. 883 Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «Д–З» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1901 г., 72 арк.

8. Спр. 884 Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «К–Л» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1901 г., 72 арк.

9. Спр. 890 Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «Л–О» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1902 г., 90 арк.

10. Спр. 895 Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «Д–З» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1903 г., 54 арк.

11. Спр. 900 Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «Б–Д» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1904 г., 126 арк.

12. Спр. 901 Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «Ж–Л» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1904 г., 166 арк.

13. Спр. 906 Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «Б–В» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1906 г., 127 арк.

14. Спр. 908/а, Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «К–Л» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1906 г., 154 арк.

15. Спр. 912 Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «Б–В» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1907 г., 116 арк.

16. Спр. 920, Прошение основателей общества им. М. Качковского в местностях на буквы «Б–Г» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу, 1908 г., 133 арк.

17. Спр. 999 Прошение основателей украинских общественно-просветительных обществ в местностях на буквы «П–Т» об утверждении или изменении прилагаемых уставов и решение по этому вопросу. 1907 г., 65 арк.

18. Оп. 64, спр. 9362 Справа про сервітутні суперечки за право користування лісами і пасовищами жителів с. Корчин Сколівського повіту, 1862–1864 рр., 102 арк. Фонд 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів, Канцелярія, 1300–1945 рр.

19. Оп. 1-в, спр. 386 Анкеты, характеристики и др. документы священников с фамилиями на букву «К», 1901–1931 рр., 98 арк.

20. Оп. 4а, спр. 59 Метричні книги церкви с. Бережниця-Шляхотська за 1846–1860 рр., 91 арк.

21. Спр. 202 Метричні книги церкви с. Бережниця-Шляхотська за 1835–1865 рр., 100 арк.

22. Спр. 2587 Метрична книга про народження парафіян церкви с. Комарники за 1803–1816 рр., 47 арк.

23. Спр. 2588 Метрична книга про народження парафіян церкви с. Комарники за 1845–1865 рр., 90 арк.

24. Спр. 2786 Метричні книги церкви с. Крушельниця за 1835–1850 рр., 85 арк.

25. Спр. 2787 Метричні книги церкви с. Крушельниця за 1846 р., 7 арк.

26. Спр. 2788 Метричні книги церкви с. Крушельниця за 1850–1866 рр., 108 арк.

27. Спр. 2789 Метричні книги церкви с. Крушельниця за 1866–1869 рр. (копія), 1867–1870 рр., 36 арк.

28. Спр. 6248 Метричні книги одруження парафіян церкви с. Білина-Велика за 1832–1869 рр., 44 арк.

29. Спр. 6249 Метричні книги народження парафіян церкви с. Білина-Велика за 1837–1861 рр., 53 арк.

30. Спр. 6251 Метричні книги народження парафіян церкви с. Білина-Велика за 1861–1886 рр., 106 арк.

31. Спр. 6326 Метричні книги народження парафіян церкви с. Винники за 1869–1895 рр., 49 арк. Фонд 309. Наукове товариство ім. Т. Шевченка. м. Львів, 1757–1946 рр.

32. Оп. 1, спр. 2702 Проект статуту «Товариства руської шляхти в Галичині» від 5 лютого 1906 р., 2 арк. Фонд 206. Українське педагогічне товариство «Рідна школа», м. Львів, 1881–1942 рр.

33. Спр. 922, п. 27 Автобіографія М. Зубрицького, 30 арк. Фонд 348. Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1944 рр.

34. Оп. 1, спр. 967 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Баня-Березів, повіт Печеніжин, 1907–1937 рр., 23 арк.

35. Спр. 1040 Звіти, протоколи та ін. документи про діяльність читальні «Просвіта» в с. Бережниця-Шляхетська, повіт Калуш, 1906–1939 рр., 63 арк.

36. Спр. 1048 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Березів-Вижній – Лази, повіт Печеніжин, 1910–1938 рр., 67 арк.

37. Спр. 1050 Звіти, протоколи, листування та інші документи про діяльність читальні «Просвіта» в с. Березів-Нижній, повіт Печеніжин, 1902–1937 рр., 62 арк.

38. Спр. 1131 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Білобожниця, повіт Чортків, 1898–1939 рр., 78 арк.

39. Спр. 1409 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Варвариниці, повіт Теребовля, 1901–1935 рр., 35 арк.

40. Спр. 1492 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Винятинці, повіт Заліщики, та списки її членів, 1901–1935 рр., 43 арк.

41. Спр. 1588 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Вітвиця, повіт Долина, 1900–1938 рр., 81 арк.

42. Спр. 1854 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Говилів-Великий, повіт Гусятин, 1894–1938 рр., 67 арк.

43. Спр. 1874 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Голинь, повіт Калуш, 1892–1939 рр., 100 арк.

44. Спр. 2738 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Ільник, повіт Турка, та списки її членів, 1901–1937 рр., 30 арк.

45. Спр. 2845 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Кійданів, повіт Бучач, 1907–1938 рр., 82 арк.

46. Спр. 2979 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Комарники, повіт Турка, та списки її членів, 1909–1935 рр., 31 арк.

47. Спр. 3072 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Корчин-Рустикальний, повіт Стрий, та списки її членів, 1907–1936 рр., 98 арк.

48. Спр. 3073 Протоколи зборів, звіти та інші документи про діяльність читальні «Просвіта» в с. Корчин-Шляхетський, повіт Стрий, та списки її членів, 1907–1937 рр., 35 арк.

49. Спр. 3248 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Кульчиці-Шляхетські, повіт Самбір, 1892–1937 рр., 52 арк.

50. Спр. 3250 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Кульчиці-Рустикальні, повіт Самбір, 1907–1937 рр., 50 арк.

51. Спр. 3436 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Лозина, повіт Городок, 1897–1932 рр., 34 арк.

52. Спр. 3481 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Лука-Шляхетська, повіт Самбір, 1904–1934 рр., 39 арк.

53. Спр. 3550 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Ляцке-Шляхетське, повіт Станиславів, 1896–1938 рр., 55 арк.

54. Спр. 4828 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Розтічки, повіт Долина, 1899–1934 рр., 22 арк.

55. Спр. 4965 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Серафинці, кут Николинський, повіт Городенка, 1900–1926 рр., 44 арк.

56. Спр. 4967 Звіти, протоколи та листування про діяльність читальні «Просвіта» в с. Серафинці, кут Вознесенський, повіт Городенка, та списки її членів, 1905–1938 рр., 50 арк. Фонд 408. Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів, 1531–1945 рр.

57. Оп. 1, спр. 104 Листи парафіяльних священиків про діяльність парафій на букву «Бр-Бу», 1899–1938 рр., 35 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

Фонд 19. Шляхетский суд в Станиславове. 1792–1857 рр.

58. Оп. 1, спр. 3 Дело об установлении завещания после смерти помещика Голиньского Григория, 26 января 1798 – 30 марта 1816 гг., 119 арк. Фонд 504. Єпископська Консисторія у Станиславові, 1788–1939 рр.

59. Оп. 1, спр. 773 Особова справа священика Монастирського Володимира, 29 арк.

Фонд 631. Колекція метричних книг церков, костелів, синагог Станиславського воєводства реєстрації народження, шлюбів та смертей, 1754–1927, 1933, 1938 рр.

60. Оп. 1, спр. 11 Метрична книга про народження парафія церкви с. Жураки за 1882–1915 рр., 287 арк.

61. Спр. 17 Метрична книга запису реєстрації шлюбу парафіян церкви с. Лесівка за 1784–1888 рр., 53 арк.

62. Спр. 158, Метрична книга церкви реєстрації шлюбів парафіян с. Серафинці за 1873–1896 рр., 72 арк.

63. Спр. 187 Метрична книга про народження парафіян церкви с. Волоски за 1826–1840 рр., 48 арк.

64. Спр. 222 Метрична книга запису про народження парафія церкви с. Збора за 1785–1819 рр., 42 арк.

65. Спр. 490 Метрична книга про народження парафія церкви с. Креховичі за 1852–1910 рр., 272 арк.

66. Спр. 492 Метрична книга про народження парафія церкви с. Нижній Струтинь за 1866–1900 рр., 193 арк.

67. Спр. 502 Метрична книга про народження парафія церкви с. Сваричів за 1861–1893 рр., 227 арк.

68. Спр. 551 Метрична книга церкви реєстрації народжень парафіян с. Кулачківці за 1856–1872 рр., 120 арк.

69. Спр. 552 Метрична книга костелу реєстрації народжень парафіян с. Кулачківці за 1858–1905 рр., 144 арк.

70. Оп. 2, спр. 14 Метрична книга церкви реєстрації смертей та шлюбів парафіян с. Вікно за 1875–1922 рр., 520 арк.

71. Спр. 55 Метрична книга церкви реєстрації смертей парафіян с. Завалля за 1900–1929 рр., 67 арк.

72. Спр. 58 Метрична книга церкви реєстрації народження, шлюбів та смертей парафіян с. Марківці за 1871–1899 рр., 138 арк.

73. Спр. 64 Метрична книга церкви реєстрації народження парафіяи с. Олеша за 1856–1909 рр., 529 арк.

74. Спр. 66 Метрична книга церкви реєстрації шлюбів та смертей парафіян с. Хотимир за 1873–1927 рр., 113 арк.

Державний архів Львівської області

Фонд ф-1245. Самбірський музей товариства «Бойківщина», м. Самбір

75. Оп. 1, спр. 25 Описание шляхетских гербов «Сас», «Белина», 8 июля 1890 г., 10 арк.

76. Спр. 53 Опис народних звичаїв українського населення і фольклорні записки членів товариства «Бойківщина», б/д, 150 арк.

77. Спр. 113 Устав общества казино в Старом Месте и черновик устава общества «Казино шляхоцке» в Чайковицах, б/д, 9 арк.

78. Спр. 158 Списки членов общества «Русской шляхты» в Галиции и черновик устава этого общества, б/д, 7 арк.

79. Оп. 2, спр. 18 Переписка председателя общества «Товариство руської шляхти в Галичині» с частными лицами об организации и поддержке общества и др. вопросам, 6 лютого 1906 р. – 14 квітня 1937 р., 13 арк.

80. Спр. 21 Гімн «Товариства руської шляхти в Галичині» – рукопис Петра Саса Погорецького, священика в с. Білина-Велика, 1908 р., 2 арк.

81. Спр. 23 Возвания «Товариства руської шляхти в Галичині», 4 февраля 1909 г., 2 арк.

82. Спр. 24 Отчет председателя общества «Товариства руської шляхти в Галичині» и сведения, 4 февраля 1909 г., 6 арк.

83. Спр. 45 Устав «Товариства руської шляхти в Галичині» и список членов., б/д, 18 арк.

Державний архів Тернопільської області

Фонд 184. Бережанский окружной суд, 1888 1918 pp.

84. Оп. 1, спр. 667 Иск Билинского Франциска к Билинской Францишки об расторжении брака, 1914 г., 21 арк. Фонд 485. Повітові Римо-католицькі деканати Галицького намісництва, 1784–1903 pp.

85. Оп. 1, спр. 14 Метрична книга про народження с. Ланівці за 1847–1902 pp. Борщівського повіту, Борщівського району, 129 арк.

86. Спр. 19 Метричні книги про народження, шлюб та смерть с. Пилатківці за 1785–1902 pp. Борщівського повіту, Борщівського району, 128 арк.

87. Спр. 38 Метрична книга про народження с. Коцюбинці за 1856–1884 pp. Копичинського повіту, Гусятинського району, 73 арк.

88. Спр. 72 Метричні книги про народження сіл Язловець, Яблунівка Чортківського повіту, Чортківського району, сіл Товсте, Ангелівка, Антонів, Бересток, Хартонівці, Гиньківці, Головчинці, Королівка, Лисівці, Мишків, Олексинці, Рожанівка, Свидова, Шершенівка, Шипівці, Теклівка, Ворвулинці, Капустинці Чортківського повіту, Заліщицького району, за 1880–1899 pp., 212 арк.

89. Спр. 92 Метричні книги про народження за 1784–1879 pp., шлюб за 1785–1911 pp., смерть за 1785–1910 pp. с. Заліссся Борщівського повіту, Борщівського району, 146 арк. Фонд 487. Греко-католицькі повітові управління Тернопільського краю Галицького намісництва, з 1921 р. Тернопільського воєводства, 1784-1912, 1920–1944 pp.

90. Оп. 1, спр. 378 Метричні книги про народження за 1784–1914 pp., шлюб 1793–1913 pp. сіл Білобожиниця, Калинівщина, Семаківці Чортківського повіту, Чортківського району, 318 арк.

91. Спр. 395 Метричні книги про шлюб 1785–1797, 1809–1944 pp., смерть за 1875–1913 pp. сіл Шманьківці, Шманьківчики, Струсівка Чортківського повіту, Чортківського району, с. Гадинківці Копичинського повіту, Гусятинського району, 326 арк.

Львівська Національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України

Відділ рукописів

92. Ф. 5 Оссолінських, оп. 1, спр. 1, 4342 Bojki. Szczep rusko słowiański w Galicyi, 39 арк.

93. Ф. 9 Окремих надходжень, спр. 275, Статистичні таблиці сіл і селищ в повітах Східної і Західної Галичини, без дати, 633 арк.

94. Ф. 11 Барвінських, спр. 626, папка 59 Біленький Теодор. Листи до Барвінського Олександра Григоровича за 1878, 1896–1911 pp., 145 арк.

95. Архів Арсенича П. І. Неописаний. Метрична книга народження парафіян с. Нижній Березів, 1818–1851 pp., 50 арк.

Архів Інституту народознавства НАН України

96. Ф. 1, Експедиція на Покуття, червень 1992 р. Записи Кирчіва Р. Ф., 6 арк.

97. Оп. 2, од. зб. 228 Бойківська етнографічна експедиція, червень 1976 р. і осінь 1976 р. Щоденники Кирчіва Р. Ф., № 3–4, 88 арк.

98. Од. зб. 240 Бойківська етнографічна експедиція, червень 1977 р. Щоденник Кирчіва Р. Ф., № 5, 63 арк.

99. Од. зб. 248 «а», Прислів'я та приказки бойків з фольклорних записів Дем'яна Г. В., зошит № 6, 22 арк.

Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

Ф. 1. Рукописний фонд

100. Оп. 1. Етносоціальна ідентифікація, культура і побут шляхти в Галичині, спр. 1 Свідчення Клиииик Катерини Рафайлівни, 1931 р. н.; місце народж.: с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Витвиця; освіта: 8 класів школи; працювала різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 02.04.2004 р. у с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл., 2 арк.

101. Спр. 2 Свідчення Тишківської Розалії Іванівни, 1921 р. н., місце народж.: с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Витвиця, вул. Лесі Українки, 11; освіта: 6 класів школи; працювала різноробочим; пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 02.04.2004 р. у с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл., 1 арк.

102. Спр. 3 Свідчення Корчинського Миколи Михайловича, 1934 р. н.; місце народж.: с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Корчин; освіта: 8 класів школи, працював різноробочим, пенсіонер. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 20.04.2004 р. у с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл., 2 арк.

103. Спр. 4 Свідчення Корчинського Петра Петровича, 1913 р.н.; місце народж.: с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Корчин; освіта: 5 класів школи, працював різноробочим, пенсіонер. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 20.04.2004 р. у с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл., 1 арк.

104. Спр. 5 Свідчення Корчинської Анастасії Петрівни, 1910 р. н.; місце народж.: с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Корчин; освіта: 5 класів школи, працювала різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 20.04.2004 р. у с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл., 2 арк.

105. Спр. 6 Свідчення Мелень Ольги Костянтинівни, 1923 р.н.; місце народж.: с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Корчин;

освіта: 6 класів школи, працювала різноробочим, пенсіонер. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 20.04.2004 р. у с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл., 2 арк.

106. Спр. 7 Свідчення Базюк Ярослави Євстахівни, 1924 р. н., місце народж.: с. Бережниця Калуського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Бережниця; освіта: 5 класів школи; працювала різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. 21.04.2004 р. у с. Бережниця Калуського р-ну Івано-Франківської обл., 2 арк.

107. Спр. 8 Свідчення Лесюк Анни Іванівни, 1922 р. н.; місце народж.: с. Бережниця Калуського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Бережниця; освіта: 6 класів школи, працювала різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. 21.04.2004 р. у с. Бережниця Калуського р-ну Івано-Франківської обл., 2 арк.

108. Спр. 9 Свідчення Геник Ольги Василівни, 1919 р. н.; місце народж.: с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Нижній Березів; освіта: 7 класів школи, працювала різноробочим, пенсіонер. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 09.08.2004 р. у с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2 арк.

109. Спр. 10 Свідчення Ільницького Миколи Степановича, 1919 р. н.; місце народж.: с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Нижній Березів, вул. Центральна; освіта: 5 класів вечірньої школи, працював різноробочим, пенсіонер. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 9.08.2004 р. у с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 3 арк.

110. Спр. 11 Свідчення Лазарович Михайла Михайловича, 1919 р.н.; місце народж.: с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Верхній Березів; освіта: 5 класів школи, працював різноробочим, пенсіонер. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 10.08.2004 р. у с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2 арк.

111. Спр. 12 Свідчення Перцович Івана Івановича, 1914 р. н., місце народж.: с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Верхній Березів; освіта: 3 класи школи; працював різноробочим, пенсіонер. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 10.08.2004 р. у с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2 арк.

112. Спр. 13 Свідчення Сулятицької Марії Володимирівни, 1933 р. н., місце народж.: с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Верхній Березів; освіта: 8 класів школи; працювала різноробочим; пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 10.08.2004 р. у с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 2 арк.

113. Спр. 14 Свідчення Ільницької Аполонії Йосипівни, 1909 р. н.; місце народж.: с. Нижнє Гусне Турківського р-ну Львівської обл..; проживає: с. Матків Турківського р-ну Львівської обл.; освіта: 4 класи школи, працюва-

ла різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 18.08.2004 р. у с. Матків Турківського р-ну Львівської обл., 2 арк.

114. Спр. 15 Свідчення Дробот Івана Івановича 1936 р. н.; місце народж.: с. Нижнє Гусне Турківського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Нижнє Гусне; освіта вища, працює директором місцевої школи. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 18–19.08.2004 р. у с. Нижнє Гусне Турківського р-ну Львівської обл., 2 врк.

115. Спр. 16 Свідчення Стегури Анни Федорівни 1903 р.н., місце народж.: с. Нижнє Гусне Турківського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Нижнє Гусне; освіта: 5 класів школи; працювала різноробочим; пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. тв Сливкою Р. Р. 18–19.08.2004 р. у с. Нижнє Гусне Турківського р-ну Львівської обл., 2 арк.

116. Спр. 17 Свідчення Височанського Адріана Івановича, 1938 р. н.; місце народж.: с. Верхнє Висоцьке Турківського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Верхнє Висоцьке; освіта: 8 класів школи, працює дяком у місцевій церкві. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 19.08.2004 р. у с. Верхнє Висоцьке Турківського р-ну Львівської обл., 1 арк.

117. Спр. 18 Свідчення Стефаник Теодозії Іванівни, 1930 р. н., місце народж.: с. Верхнє Висоцьке Турківського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Верхнє Висоцьке; освіта: 6 класів школи; працювала різноробочим; пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 19.08.2004 р. у с. Верхнє Висоцьке Турківського р-ну Львівської обл., 1 врк.

118. Спр. 19 Свідчення Комарницької Євгенії Йосипівни, 1919 р. н.; місце народж.: с. Комарники Турківського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Комврники; освіта: 5 класів школи, працювала різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 20.08.2004 р. у с. Комарники Турківського р-ну Львівської обл., 3 арк.

119. Спр. 20 Свідчення Комарницької Стефанії Михайлівни, 1923 р. н.; місце народж.: с. Комарники Турківського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Комарники; освіта: 5 класів школи; працювала різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 20.08.2004 р. у с. Комарники Турківського р-ну Львівської обл., 2 арк.

120. Спр. 21 Свідчення Маслвгон Марії Юріївни, 1926 р. н.; місце народж.: с. Ільник Турківського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Ільник; освіта: 6 класів школи; працювала різноробочим; пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 21.08.2004 р. у с. Ільник Турківського р-ну Львівської обл., 2 арк.

121. Спр. 22 Свідчення Черчович Євгенії Олександрівни, 1920 р. н.; місце народж.: с. Ільник Турківського р-ну Львівської обл.; проживає: с. Ільник; освіта: 5 класів школи; працювалв різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 21.08.2004 р. у с. Ільник Турківського р-ну Львівської обл., 1 арк.

122. Спр. 23 Свідчення Біньковської Данути Михайлівни, 1930 р. н.; місце народж.: с. Збручанське Борщівського р-ну Тернопільської обл.; проживає: с. Збручанське; освіта: 4 класи школи; працювала різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 23.08.2005 р. у с. Збручанське Борщівського р-ну Тернопільської обл., 2 арк.

123. Спр. 24 Свідчення Зозулі (Розмарневич) Стефанії Франківни, 1926 р. н.; місце народж.: с. Збручанське Борщівського р-ну Тернопільської обл.; проживає: с. Збручанське; освіта: 5 класів школи, працювала різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 23.08.2005 р. у с. Збручанське Борщівського р-ну Тернопільської обл., 3 арк.

124. Спр. 25 Свідчення Берестної Савелії Василівни, 1937 р. н.; місце народж.: с. Заліся Борщівського р-ну Тернопільської обл.; проживає: с. Заліся; освіта: 8 класів школи; працювала різноробочим, пенсіонер. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 24.08.2005 р. у с. Заліся Борщівського р-ну Тернопільської обл., 3 арк.

125. Спр. 26 Свідчення подружжя Коновалюк Петра Івановича, 1925 р. н. і Катерини Василівни, 1932 р. н.; місце народж.: с. Заліся Борщівського р-ну Тернопільської обл.; проживають: с. Заліся; освіта: відповідно 7 і 7 класів школи, працювали різноробочими, пенсіонери. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 24.08.2005 р. у с. Заліся Борщівського р-ну Тернопільської обл., 3 арк.

126. Спр. 27 Свідчення подружжя Недокус Павла Васильовича, 1933 р. н. і Катерини Василівни, 1935 р. н.; місце народж.: с. Заліся Борщівського р-ну Тернопільської обл.; проживають: с. Заліся; освіта: вища педагогічна, працювали вчителями, пенсіонери. Записано Сливкою Л. В. та Сливкою Р. Р. 24.08.2005 р. у с. Заліся Борщівського р-ну Тернопільської обл., 4 арк.

127. Спр. 28 Свідчення Бенько (Вірстюк) Юлії Іванівни, 1912 р. н.; місце народж.: с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Бондарів; освіта: 4 класи школи; працювала різноробочим, пенсіонерка. Записано Сливкою Л.В. 4.11.2005 р. у с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл., 1 арк.

128. Спр. 29 Свідчення Попадюк (Топольницької) Анни Дмитрівни, 1921 р. н.; місце народж.: с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Боднарів, вул. Т. Шевченка, 21; освіта: 6 класів школи; працювала різноробочим; пенсіонерка. Записано Сливкою Л. В. 4.11.2005 р. у с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл., 2 арк.

129. Спр. 30 Свідчення Попадюк Федора Антоновича, 1927 р. н.; місце народж.: с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл.; проживає: с. Боднарів, вул. Т. Шевченка, 21; освіта: вища педагогічна; працював вчителем географії; пенсіонер. Записано Сливкою Л. В. 4.11.2005 р. у с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл., 2 арк. Ф. 2. Документи та фотографії.

130. Оп. 2. Фотографії, спр. 1. Фото опанчі, верхній одяг нареченого в с. Верхньому Березові Коломийського повіту. Власник: Лазарович Михайло

Михайлович, 1919 р. н.; проживає: с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Автор фото Сливка Л. В., 10.08.2004 р. у с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Оригінал.

Приватний архів *П. Арсенича*

131. Копія документу підтвердження шляхетства внукам Симона Юхна Сулятицького Миколаю, Яну, Симону, Григору, Стефану, Габріелу і Василію Юхно Сулятицьким, від 25 травня 1846 р.

132. Фото 11. Весілля в с. Нижньому Березові Коломийського повіту, 1908 р.

133. Фото 7. М. Голинська із с. Нижнього Березова Коломийського повіту в бекешці (верхній одяг), початок XX ст.

134. Фото 2. Жителі с. Нижнього Березова Коломийського повіту, 20-ті роки XX ст.

Родинний архів *В. Дольної*

135. Фото 10. Весільне фото Домініки Кульчицької (1901–1954 рр.) та Федора Опришка (1901–1945 рр.) від 28 серпня 1926 р. в с. Кульчиці Самбірського повіту.

136. Фото 13. Жінка із с. Кульчиців Самбірського повіту, початок XX ст.

Родинний архів *О. Мандзюк (Яворської)*

137. Спогади Йосипа Яворського від 1.03.1962 р. – 27.03.1962 р., 24 арк.

Приватний архів *М. Височанського*

138. Грамота підтвердження шляхетства Височанських; генеологічна схема роду Височанських-Янковичів; ілюстрації гербів опрацьовані М. Височанським на основі книги Siebmacher I. Das grose u. Allgemieni Wappenbuch, IV. Der Adel von Galisien, Lodomerien u. Bukowina. – Numberg, 1905.

Приватна колекція *І. Любчика*

139. Фото 1. Шляхетська родина Княгиницьких із с. Ляцького-Шляхетського, початок XX ст.

140. Фото 9. Шляхтянка Княгиницька з дитиною, с. Ляцьке-Шляхетське, початок XX ст.

Archiwum Akt Nowych

Zespul 71/II Komitet do spraw szlachty zagrodowej na Wschodzie Polski. – Sekcja Naukowa. 1937–1939 гг.

141. Sygnatura 2. Komunikaty / nr. hr. 1–3; 5/ egz. 1-szy, 1938 r., 17 str.

142. Sygnatura 7. Plan prac na rok 1939–1940 z załączonym preliminarzem budżetowym oraz sprawozdanie Sekcji Naukowej za rok budżetow, 1938–1939 гг., 10 str.

143. Sygnatura 9. Informacja o badaniach ludnościowych w pow. Sokalskim, 1938 r., 5 str.

144. Sygnatura 14. Lwów (Odpowiedzi osób zaproszonych do współpracy z Sekcji Naukowej), 1938 r., 41 str.

145. Sygnatura 21. Polskie Osadnictwo Historyczne. Materiały o siedzibach, rodach i liczbie szlachty zagrodowej na Wschodzie Polski. Cz. I, województwo Stanisławowskie. Opracowal Tadeusz Cieślak, 1938 r., 78 str.

146. Sygnatura 22. Polskie Osadnictwo Historyczne. Szlachta zagrodowa na Wschodzie Polski. Siedziby, liczba i rody. Cz. II, województwo Lwowskie. Opracowal dr. T.Cieślak, opr. mgr. Eug. Trillerówna, 1938 r., 136 str.

Archiwum Państwowe w Przemyślu

Zespul Archiwum Biskupstwa grekokatolickiego w Przemyślu

147. Sygnatura 6805. Kopie ksiąg metrykalnych dekanat Drohobycz, Parafia Jasienica Solna, 1841 r., 20 str.

148. Sygnatura 6810. Kopie ksiąg metrykalnych dekanat Drohobycz, Parafia Nahujowice, 1831–1851 rr., 389 str.

149. Sygnatura 6814. Kopie ksiąg metrykalnych dekanat Drohobycz, Parafia Uniatycze, 1852–1857 rr., 20 str.

150. Sygnatura 7676. Kopie ksiąg metrykalnych dekanat Rozłucz, Parafia Topolnica i filia Niedzielna 1785–1835 rr., 300 str.

151. Sygnatura 7807. Kopie ksiąg metrykalnych dekanat Turka, Parafia Ilnik 1785–1856 rr., 362 str.

152. Sygnatura 7821. Kopie ksiąg metrykalnych dekanat Turka, Parafia Tarnawa Wyżna i filie: Tarnawa Niżna, Sokolniki 1785–1836 rr., 67 str.

Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського

153. Фонди 2389 – В-1354. Фото 6. Очіпок, с. Середній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 1860 р.

154. Фонди 2982 – В-1532. Фото 5. Шляхетська свита, с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл., друга половина XIX ст.

155. Фонди 13801 – 4602. Фото 3. Жіноча сорочка, с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 1910 р.

156. Фонди КН-17282 – В-5893. Фото 4. Кептар, с. Верхній Березів Косівського р-ну Івано-Фраиківської обл., 1930 р.

Історико-меморіальний музей Степана Бандери

157. Основний фонд 22. Хроніка Парохії Бережниця-Шляхотська і Угринова Старого Калуского деканату, того ж повіту дієцезиі Львівської, за пароха о. Дмитрія Березовського, від 4 травня 1934 р., 10 арк.

Музей історії с. Витвиці ім. З. Красівського

158. Фото мешканців с. Витвиці Долинського повіту, початок XX ст.

Церква с. Нижнє Гусне Турківського р-ну Львівської обл.

159. Метрична книга народження парафіян церкви с. Нижнє Гусне за 1825-1872 р., 45 арк.

Опубліковані джерела

160. Головацкий Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. В III ч., II т. – Ч. III. Разночтенія и дополненія, Т. I. Думы и думки. – Москва, 1878.– 523 с.

161. Головацкий Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. В III ч., II т. – Ч. III Разночтенія и дополненія, Т. II. Обрядные пѣсни. – Москва, 1878. – 556 с.

162. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіту. Матеріали до історії галицького села // Записки НТШ. – 1906. – Т. 70. – кн. 2. – С. 114–167.

163. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіту. Матеріали до історії галицького села // Записки НТШ. – 1906. – Т. 71. – кн. 3. – С. 96–133.

164. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіту. Матеріали до історії галицького села // Записки НТШ. – 1907. – Т. 77. – С. 114–170.

165. Обрядныя пѣсни въ окрестностяхъ Збруча, въ селахъ Дубковцахъ, Роштовцахъ и Сорокѣ. Собранныя Игн. Галькомъ // Головацкий Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. В III ч., II т. – Ч. II. Обрядныя пѣсни. – Москва, 1878. – С. 625–698.

166. Право церковное о отношеніяхъ обрядовъ обохъ въ Галиціи, греческо-католического, славянского Русиновъ и латинского Поляковъ. – Львовъ, 1865. – 123 с.

167. Скочиляс І. Описи села Цигани кінець XVIII – початок XIX ст. // Літопис Борщівщини. Науково-краєзнавчий збірник. – Вип. 6. – Борщів, 1994. – С. 95–106.

168. Український народний одяг XVIII – початку XIX ст. в акварелях Ю. Глоголовського / Авт. та упоряд. Д. Крвавич, Г. Стельмащук. Ред. Ю. Гошко. – К.: Наукова думка, 1988. – 272 с.

169. Франко І. Записки руського селянина з початку XIX ст. // Записки НТШ. – 1913. – Т. 115. – Кн. 3. – С. 155–166.

170. Marcinek R, Ślusarek K. Materiały do genealogii szlachty galicyjskiej. Część I: A–K (Szlachta w Galicji w XVIII – XIX wieku). Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Jagellonica», 1996. – S. 11–159.

171. Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego, zebral i wydal Wacław z Oleska. We Lwowie, 1833. – 516 s.

172. Poczet szlachty Galicyjskiej i Bukowińskiéj. – Lwów, 1857. – 335 s.

173. Ruskoje wesile opysanoje czerez J.Lozińskoho w Peremyszly, 1835. – 153 s.

174. Stekert A. Przydomki Polskie, Litewskie i Rusińskie. – Kraków, 1899. – 144 s.

175. Zagadnienie Szlachty Zagrodowej na Wschodzie Polski // Konieczny Z. Szlachta zagrodowa na Wschodzie Polski // Przemyskie zapiski historyczne. – R. XI – 1998. – Przemyśl, 1998. – S. 196–200.

Статистичні матеріали

176. Шематизмъ Всечестного Клира Греко-Католицкои митрополитальнои архидіецезіи Львовскои на рокъ 1895. – Львовъ, 1895. – 224 с.

177. Шематизмъ Всечестного Клира Греко-Католицкои митрополитальнои архидіецезіи Львовскои на рокъ 1896. – Львовъ, 1896. – 227 с.

178. Шематизмъ Всечестного Клира Греко-Католицкои митрополитальнои архидіецезіи Львовскои на рокъ 1899. – Львовъ, 1899. – 262 с.

179. Шематизмъ Всечестного Клира Греко-Католицкои митрополитальнои архидіецезіи Львовскои на рокъ 1900. – Львовъ, 1900. – 274 с.

180. Шематизмъ Всечестного Клира Греко-Католицкои митрополитальнои архидіецезіи Львовскои на рокъ 1901. – Львовъ, 1901. – 278 с.

181. Шематизмъ Всего Клира Греко-Католицкого митрополичои архієпархіи Львовскои на рокъ 1903. – Львовъ, 1903. – 452 с.

182. Шематизмъ Всего Клира Греко-Католицкого митрополичои архієпархіи Львовскои на рокъ 1904. – Львовъ, 1904. – 448 с.

183. Шематизмъ Всего Клира Греко-Католицкого митрополичои архієпархіи Львовскои на рокъ 1905. – Львовъ, 1905. – 415 с.

184. Шематизмъ Всего Клира Греко-Католицкого митрополичои архієпархіи Львовскои на рокъ 1907. – Львовъ, 1907. – 282 с.

185. Шематизмъ Всего Клира Греко-Католицкого митрополичои архієпархіи Львовскои на рокъ 1908. – Львовъ, 1908. – 294 с.

186. Шематизмъ Всего Клира Греко-Католицкого митрополичои архієпархіи Львовскои на рокъ 1910. – Львовъ, 1910. – 500 с.

187. Шематизмъ Всего Клира Греко-Католицкого митрополичои архієпархіи Львовскои на рокъ 1911. – Львовъ, 1911. – 515 с.

188. Шематизмъ Всего Клира Греко-Католицкого митрополичои архієпархіи Львовскои на рокъ 1913. – Львовъ, 1913. – 467 с.

189. Шематизмъ Всего Клира Греко-Католицкого митрополичои архієпархіи Львовскои на рокъ 1914. – Львовъ, 1914. – 467 с.

190. Schematismus universi cleri graeco-catolicae dioecesis Stanislaopoliensis pro anno domini 1887. – Stanislaopoli, 1887. - 273 s.

191. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкои Єпархій Станиславовскои на рокъ Божій 1889. – въ Станиславовѣ, 1889. – 159 с.

192. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкои Єпархій Станиславовскои на рокъ Божій 1890. – въ Станиславовѣ, 1890. – 313 с.

193. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкои Єпархій Станиславовскои на рокъ Божій 1892. – въ Станиславовѣ, 1892. – 186 с.

194. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкои Єпархій Станиславовскои на рокъ Божій 1894. – въ Станиславовѣ, 1894. – 186 с.

195. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкои Єпархій Станиславовскои на рокъ Божій 1898. – въ Станиславовѣ, 1898. – 207 с.

196. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкои Єпархій Станиславовскои на рокъ Божій 1900. – въ Станиславовѣ, 1900. – 212 с.

197. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкои Єпархій Станиславовскои на рокъ Божій 1906. – въ Станиславовѣ, 1906. – 307 с.

198. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкои Єпархій Станиславовскои на рокъ Божій 1907. – въ Станиславовѣ, 1907. – 315 с.

199. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкого Єпархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рокъ вôдъ рожд. Хр. 1900. – Перемышль, 1900. – 439 с.

200. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкого Єпархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рокъ вôдъ рожд. Хр. 1909. – Перемышль, 1908. - 540 с.

Періодичні видання

201. В справі заснованя руської гімназії в Самборі // Діло. – 1907. – 27 лютого. – С. 2.

202. До руської шляхти // Народне слово. – 1909. – 30 січня. – С. 10.

203. Єще в справі переходів з обряду руского на латиньский // Нива. – 1910. – Рік VII. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 65–72.

204. Із нашого краю. Самбірщина (з Кульчиць Шляхоцьких) // Народнє слово. – 1909. – 26 січня – С. 4–5.

205. Кобільник В. Походження карпатської і підкарпатської шляхти // Новий час. – 1936. – Ч. 105. – 12 травня. – С. 6.

206. Коструба Т. Галицька шляхта, її початки й сучасний стан // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 13. – 21 лютого. – С. 4–5.

207. Кузев И. Житє-бутє, звычаї и обычаї горского народу // Зоря. – 1889. – Ч. 15–16. – 13 серпня. – С. 262–265.

208. Огоновскій О. Исторія литературы руской. Періодъ новий // Зоря. – 1889. – Ч. 5. – 1 (13) марта. – С. 81–85.

209. Очевидець з Озерян З мандрівки по Товмаччині // Правда. – 1938. - Ч. 41. – С. 9.

210. Притомный Пишуть намъ водъ Калуша // Батьківщина. – 1884. - Рочникъ VI. – Ч. 24. – С. 144.

211. «Руська Бесіда» в Білині Великій // Народне слово. – 1909. – 4 лютого.– С. 5.

212. Сородник С. Історія корчинської шляхти. Минуле і сучасне села Корчин // Думка. – 1937. – Ч. 98–112; 1938. – Ч. 113–118.

213. Тверезий польський голос про ходачкову шляхту, статистику і поляків грецького обряду// Нива. – 1939. – Т. 34. – Ч. 6. – С. 231–237.

214. Филипчак І. Музей «Бойківщина» в Самборі // Самбірські вісті. Спецвипуск присвячується відкриттю першої експозиції музею «Бойківщина». - 1993. – липень. – С. 1–2.

215. Филипчак І. Товариство «Руської шляхти в Галичині». Історичний нарис // Український Бескид. – 1939. – 23 липня – 27 серпня.

216. Ходачкова шляхта має голос // Діло. – 1906. – 10 (23) квітня. – С. 3.

217. Ювілейні торжества «Просвіти» // Письмо з «Просвіти». – 1908. – 25 грудня. – С. 198–207.

218. о. Яцишин П. (парох в Рипянці) Міжобрядові непорозуміння в Східній Галичині // Нива. – 1912. – Рік IX. – Ч. 10. – 1 мая. – С. 318–321.

Мемуарні джерела

219. Бабій В. Спогади про Говилів Великий // Чортківська округа. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. – Ню Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1974. – С. 380–395.

220. Бігун-Єзерська А. Незабутній Струтин Нижній // Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. В 3 т. – Ню-Йорк – Торонто – Париж – Сидней, 1990. – Т. 3. – С. 331–334.

221. Бобик І. Обов'язок військової служби на наших землях в часах Австрійської займанщини // Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збіринк. – Ню Йорк – Лондон – Париж – Сидней – Торонто, 1972. – С. 869–871.

222. Боднарук І. Філантроп і добродій шкільної молоді // Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. В 3 т. – Ню-Йорк – Торонто – Париж – Сидней, 1990. – Т. 1. – С. 364–366.

223. Верес Р. Грабовець біля Богородчан // Альманах Станіславівської землі. В 2 т. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. – Т. 2. – С. 558–559.

224. Витвицька Л. Про одяг селян Витвиці // Історія Витвиці в документах і спогадах. – б. м., 1992. – С. 93–98.

225. Власенко-Бойцун А. Моя зустріч із Слугою Божим Андрієм Шептицьким. Крушельниця // Літопис Бойківщини. Піврічник, присвячений

дослідам історії, культури й побуту бойківського племени. – 1975. – Ч. 1/ 21(32). – С. 38–41.

226. о. мітрат Войнаровський Тит Низка споминів з мого життя // Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. – Ню-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1961. – С. 15–75.

227. Волицький В. Жидачівщина // Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. В 3 т. – Ню-Йорк – Торонто – Париж – Сидней, 1990. – Т. 3. – С. 463–479.

228. Гафткович-Коцикова Т. Кальварія у Винятинцях // Чортківська округа. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. – Ню-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1974. – С. 781–783.

229. Геник-Березовський С. Березови перед II світовою війною // Коломия й Коломийщина. – Філадельфія, 1988. – С. 581–588.

230. Гунчак Т. Підгаєччина: історичний нарис // Підгаєцька земля. – Ню-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1980. – С. 113–181.

231. Заліщицька земля в спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – 123 с.

232. Зельський І. Заліссся // Чортківська округа. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. – Ню-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1974. – С. 672–680.

233. о. Іжик С. Як то бойко сповідався // Літопис Бойківщині. Піврічник, присвячений дослідам історії, культури й побуту бойківського племени. – 1973. – Ч. 1/18 (29). – С. 52–53.

234. Ільницький М. Спомини про села Березови // Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія, 1988. – С. 565–580.

235. Кілярова Г. Дрогомирецькі і їх рід // Альманах Станіславівської землі. В 2 т. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 652–653.

236. Клодницький О. Весілля на Товмаччині // Альманах Станіславівської землі. В 2 т. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 889–893.

237. Клодницький О. Народний побут, звичаї і фольклор Товмаччини // Альманах Станіславівської землі. В 2 т. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 876–888.

238. Клодницький О. Товмаччина до Другої світової війни // Альманах Станіславівської землі. В 2 т. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 853–857.

239. о. М. М. Колятор // Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник. – Ню Йорк – Лондон – Париж – Сидней – Торонто, 1972. – С. 419.

240. Колятори (патрони) греко-католицьких парохій в повіті Рудки // Комарно – Рудки та околиця. Збірник історично-мемуарних, географічних і побутових матеріалів. – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1987. – С. 216–218.

241. Костецький М. Моє рідне село – Уличнo // Скочиляс І. Читальні Просвіти в місті Дрогобичі та в селах та містах Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Івана Франка: збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. В 3 т. – Нью-Йорк, 1973. – Т. І. – С. 433–437.

242. Коцик Р. Заліщицький повіт наприкінці XIX і з початком XX ст. // Чортківська округа. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. – Ню-Йорк –Париж – Сідней – Торонто, 1974. – С. 702–705.

243. Красівський З. Розповідь (з особистого архіву) // Історія Витвиці в документах і спогадах. – б. м., 1992. – С. 80–83.

244. о. Куницький Л. Спогади молодих літ та заслання (друге, доповнене видання) / упорядник В. Лаба. – Львів, 2003. – 255 с.

245. Курочка М. Слобідка Струсівська – моє родинне село // Теребовельська земля. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1968. – С. 795–815.

246. Лужицький Г. Під омофором пресвятої Богородиці з гошівської гори (Нарис історії Української Католицької Церкви Стрийської землі) // Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. В 3 т. – Ню-Йорк – Торонто – Париж – Сидней, 1990. – Т. 3. – С. 271–303.

247. Макух І. На народній службі: Спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с.

248. Мартинюк-Мельник Б. Моє родинне село, Іванівка // Теребовельська земля. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1968. – С. 666–672.

249. Мішко С. Історія Теребовельщини // Теребовельська земля. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1968. – С. 44–81.

250. Олексюк А., Залеська М. з Шанковських Нижбірок Новий, Старий і Шляхотський // Чортківська округа. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. – Ню-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1974. – С. 362–367.

251. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Ч. І (1860–1890 рр.). – Львів, 1935. – 250 с.

252. Остап'як М. Грабовець // Альманах Станіславівської землі. В 2 т. – Нью-Йорк – Торонто –Мюнхен, 1975. – Т. І. – С. 731–735.

253. Побережний – Михайлина О. з Гавінських Смадила Село Застіноче // Теребовельська земля. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1968. – С. 649–655.

254. «Подолянка» (подала відомості) Полівці // Чортківська округа. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. – Ню-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1974. – С. 254–258.

255. Попадюк М. Мої спогади про Витвицю // Історія Витвиці в документах і спогадах. – б.в.д., 1992. – С. 45–54.

256. Сілецький Ю. Про мою Городенку та мій рід Сілецьких // Городенщина. Історично мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. – С. 785–795.

257. Скочиляс І. Читальні Просвіти в місті Дрогобичі та в селах та містах Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Івана Франка: збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. В 3 т. – Нью-Йорк, 1973. – Т. 1. – С. 229–444.

258. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження. У 3 т. – Львів, 2002. – Т. 1. – 514 с.

259. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження. У 3 т. – Львів, 2002. – Т. 2. – 450 с.

260. Шанковський Л. Нарис історії Стрийщини // Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. В 3 т. – Ню-Йорк – Торонто – Париж – Сидней, 1990. – Т. 3. – С. 69–192.

261. Шехович Р. Криниця // Скочиляс І. Читальні Просвіти в місті Дрогобичі та в селах та містах Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Івана Франка: збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. В 3 т. – Нью-Йорк, 1973. – Т. 1. – С. 283.

262. Яворський В. Отець Йосиф Сас Яворський // Рогатинська земля. – В 2 т. – Нью-Йорк – Париж – сидней – Торонто, 1989. – Т. 1. – С. 610-611.

263. Ясінчук Л. Білобожниця моїх юних літ // Чортківська округа. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. – Ню Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1974. – С. 200–225.

264. Zieliński A. Korespondencja z Jerzym Stempowskim (1941–1942) // Zeszyty Historyczne. – Paryż. – 1978. – Zh. – № 45. – S. 8–56.

Монографії та статті

265. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Друге перероблене видання. – К.: Критика, 2001. – 271 с.

266. Антоновичъ В. Содержаніе актовъ объ околичной шляхтѣ // О происхожденіи шляхетскихъ родовъ въ Юго-Западной Россіи. – К., 1867. – С. 1–62.

267. Баронин А. Этническая психология – К.: Тандем, 2000. – 264 с.

268. Белз П. Сторінки життя української шляхти на Самбірщині та її відображення у творах А.Чайковського // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження. У 3 т. – Львів, 2002. – Т. 3. – С. 367–376.

269. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. – К.: Критика, 1998. – 334 с.

270. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1983. – 303 с.

271. Борисенко В. Деякі особливості народного убрання поляків Поділля (Кінець XIX – поч. XX ст.) // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 2. – С. 55–59.

272. Бучко Р. Дрібна шляхта Прикарпаття на зламі XVIII–XIX ст. (за метричними книгами ЦДІА України у Львові) // Шоста геральдична конференція. – Львів, 1997. – С. 105–108.

273. Бучко Г. Найпоширеніші прізвища Бойківщини (лексична база та словотвірна структура) // Бойківщина. Історія та сучасність. Матеріали історико-народознавчої конференції «Минуле і сучасне Бойківщини», м. Самбір, 6 березня 1996 р. – Львів, 1996. – С. 92–93.

274. Вігоринський О. Дещо про українську шляхту (історичний нарис). – Перемишль, 1938. – 56 с.

275. Владика д-р Софрон Мудрий, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні. Б. м. і р. в. – 526 с.

276. Войтович Л. Роман Мстиславович і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800 річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 13–30.

277. Волчко-Кульчицький І. Історія села Кульчиць і роду Драго-Сасів. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1995. – 387 с.

278. Волчко-Кульчицький І. Про наше лицарство на Бойківщині // Бойківщина: монографічний збірник з географії, історії, етнографії і побуту. – Філадельфія – Нью-Йорк, 1980. – С. 338–394.

279. Гайда Ю. Турківщина: від перших згадок до наших днів. – Коломия: Вік, 1997. – 231 с.

280. Гайда Ю. І., Щупар В. Д. Турківщина: Історія населених пунктів. Монографічний опис. – Ужгород: Патент, 2002. – 604 с.

281. Герасименко М. Аграрні відносини в Галичині. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 304 с.

282. Герасименко М. Класи і соціальні групи в Галичині в кінці XVIII ст. // З історії західноукраїнських земель. Т. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 78–107.

283. Головацкий Я. Карпатская Русь. Географическо-статистическіе и историческо-этнографическіе очерки Галичины, сѣверо-восточной Угріи и Буковины // Головацкий Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. В III ч., II т. – Ч. І. Думы и думки. – Москва, 1878. – С. 558–747.

284. Головацкий Я. О костюмахъ или народномъ убранствѣ русиновъ или русскихъ въ Галичинѣ и Сѣверовосточной Венгрии. – Пг., 1868. – 67 с.

285. Головацкий Я. О народной одежде и убранстве русиновъ или русскихъ въ Галичинѣ и Сѣверо-Восточной Венгріи. – С-Пг., 1877. – 84 с.

286. Голубець М. Золота книга українського лицарства. – Ч. 1. – Львів, 1939. – 32 с.

287. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-і рр. XX ст.). – К., 1993. – 200 с.

288. Горинь Г. Сільські бойківські громади XIX – початку XX ст. (Локальні риси в загальноукраїнській моделі) // Бойківщина: історія та сучасність.

Матеріали Міжнародного історико-народознавчого семінару «Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку», Самбір, 14–16 вересня 1995 р. – Львів – Самбір, 1995. – С. 112–116.

289. Гошко Ю. Звичаєве право населения Украіиських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. – Львів: Інститут народознавства НАН Україии, 1999. – 330 с.

290. Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. – К., 1976. – 204 с.

291. Гошко Ю. Політико-правові проблеми заселення Бойківщини в XIV–XVI ст. // Бойківщина: історія та сучасність. Матеріали Міжнародного історнко-народознавчого семінару «Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку», Самбір, 14–16 вересня 1995 р. – Львів – Самбір, 1995. – С. 15–17.

292. Гошко Ю. Промисли й торгівля в Украіиських Карпатах (XV–XIX ст.). – К.: Наукова думка, 1991. – 255 с.

293. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прнкарпаття. В 3 т. – Т. 1. З найдавніших часів до І половини XVII ст. – Друге доповнене видання. – Іваио-Франківськ: Нова зоря, 2002. – 423 с.

294. Греков Б. Крестьяне на Русн с древнейших времен до XVII века. – М. – Л.: изд-во АН СССР, 1946. – 959 с.

295. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.

296. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. І. Франко та його спільнота (1856–1886 рр.). – К.: Критика, 2006. – 631 с.

297. Грушевськнй М. Українська шляхта в Галичині на переломі XVI–XVII в. – Львів, 1938. – 15 с.

298. Данилюк А. Шляхами України. Етнографічннй нарис. – Львів: Світ, 2003. – 255 с.

299. Домашевський М. Грнць Голинський // Домашевський М. Історія Гуцульщнни. В 6 т. – Чикаго – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 383.

300. Домашевський М. Історія Гуцульщини. В 6 т. – Чикаго, 1985. – Т. 2. – 507 с.

301. Дробижева Л. М. Национальное самосознание: база формнрования и социально-культурные стимулы развития // Советская этнография. – 1985. – № 5. – С. 3–16.

302. Жерноклеєв О. Галицька Гуцульщина: етнополітичні процесн і національна ідентичність // Українознавчі студії. – 2000. – № 2. – С. 195–204.

303. Жуковський А. Шляхта // Енциклопедія українознавства. Словннкова частина / Гол. ред. В. Кубійовнч. – Paris-New York, 1984. – Т. 10.– С. 3880–3884.

304. Зборовський П. Географія латкання на Турківщині // Традиційна народна музична культура Бойківщини. Збірннк статей і матеріалів. Вип. 2. – Дрогобич, – 1996. – С. 13–15.

305. Зубрицький М. Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1908. – Т. X. – С. 69–75 + малюнки.

306. Зубрицький М. Причинки до історії рекрутчини в Галичині при кінці XVIII і до половини XIX століття // Записки НТШ. – 1901. – Т. 42. – Кн. 4. – С. 1–18.

307. Зубрицький М. Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повіта // Матеріали до української етнології. – 1909. – Т. XI. – С. 23–29.

308. Ігнатюк В.-М. Березівська шляхта // Криця. – 1996. – 15 червня. – С. 4; 22 червня. – С. 4.

309. Історія міст і сіл Теребовлянщини. – Тернопіль, 1997. – 541 с.

310. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.

311. Качкан В. Хай святиться ім'я Твоє: історія української літератури і культури в персоналіях (XIX–XXI ст.). – В 10 т. – Т. 10. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007.

312. Кирчів Р. Григорій Цеглинський // Цеглинський Г. Твори (Комедії, драми і дещо з прози). – Упорядник Р. Кирчів. – Львів, 2003. – С. 7–32.

313. Кирчів Р. Дрібна шляхта Українського Прикарпаття (До проблеми історико-етнографічного вивчення) // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. – Львів, 1998. – С. 106–118.

314. Кирчів Р. Етнографічне дослідження Бойківщини. – К.: Наукова думка, 1978. – 176 с.

315. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. – Львів, 2000. – 350 с.

316. Кирчів Р. Цикл шляхетських повістей Андрія Чайковського // Чайковський А. Твори у 8т. – Т. 5 У чужому гнізді. Повісті з XIX століття. – Львів: Червона калина, 1994. – С. 5–25.

317. Кляшторна Н. Бойківське коріння // Літопис Бойківщини. Річник, присвячений дослідам історії, культури і побуту бойківського племени. – 2002. – Ч. 1/62 (73). – С. 3–8.

318. Кляшторна Н. Скарби родини Саламонів // Україна молода. – 2005. – 9 серпня. – С. 12.

319. Коко Е. Польсько-українські відносини в суспільно-культурній галузі в XIX–XX ст. (до 1914 р.) // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.) «Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.» – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 8–13.

320. Комар В. Акція «шляхти загродової» в контексті українсько-польських відносин 30-х років XX ст. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ. – 2004. – № 10. – С. 135–141.

321. Копчак С. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис): Докапіталістичний період. – Львів, 1974. – 186 с.

322. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партиї в Галицькім князівстві до половини XIII століття // Записки НТШ. – 1899. – Кн. V і VI.– Т. XXXI–XXXII. – С. 1–42.

323. Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. – К.: Наукова думка, 1968. – 141 с.

324. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь // Україна крізь віки. – В 15 т. – К.: Альтерниативи, 1998. – Т. 5. – 335 с.

325. Кресіна І. Подвійна етнонаціональна свідомість як феномен поліетнічних держав // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. – 2005. – № 3. – С. 2–6.

326. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. 2-е видання. – Львів, 1999. – 219 с.

327. Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. Вістбаден,1983 // Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття (Статистико-демографічне дослідження). – Львів: Світ, 1996. – С. 49–62.

328. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

329. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України. – Детройт, 1962. – 286 с.

330. Курочкін О. Громадський побут і звичаєвість // Культура і побут населення України. – К.: Либідь, 1991. – С. 120–140.

331. Лазарович М. Легіон українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль, 2005. – 590 с.

332. Левкович В. Социально-психологические аспекты этнического сознания // Советская этнография. – 1983. – № 4. – С. 75–85.

333. Линниченко И. А. Черты изъ истории сословий въ Юго-западной (Галицкой) Руси XIV–XV в. – Москва, 1894. – 240 с.

334. Липинський В. Твори. Т. 2 Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – Філадельфія, Пенсільванія, 1980. – 637 с.

335. Лурье С. Историческая этнология. – М.: Академический Проект: Гаудеамус, 2004. – 624 с.

336. Любчик І. Через роки і долі (Нарис історії села Липівка). – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2002. – 155 с.

337. Льовочкіна А. Етнопсихологія. – К.: МАУП, 2002. – 143 с.

338. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Вища школа, 1983. – 254 с.

339. Масенко Л. Українські імена і прізвища. – К., 1990. – 47 с.

340. Могитич І., Могитич Р., Мовчан Я. Церква з княжої доби в селі Новосілки // Літопис Борщівщини. Історико-краєзнавчий збірник. – Вип. 4. – Борщів, 1993. – С. 3–9.

341. Монолатій І. Шляхта // Енциклопедія Коломийщини. – Зшиток 13, літера Ш. За ред. М. Васильчука, М. Савчука. – Коломия: Вік, 2003. – С. 92–93.

342. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини Австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37/1. – С. 465–500.

343. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – К., 2002. – 271 с.

344. Налчаджян А. А. Этнопсихология. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 381 с.

345. Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій. К.: Тандем, 1997. – 367 с.

346. Несен І. Околична шляхта Центрального Полісся: особливості весільного ритуалу // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6. – С. 91–97.

347. Орбан-Лемброк Л. Соціалізація особистості в контексті етнокультурної парадигми // Етнос і культура. Часопис Прикарпатського університету імені В. Стефаника: Збірник науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки. – Івано-Франківськ, 2003. – № 1. – С. 85–90.

348. Павлюк С. Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції. – Львів, 2006. – 247 с.

349. Паньків М. Етнографічні групи: тенденції розвитку // Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В. В. Грищук, В. І. Кононенко, М. П. Лесюк, М. І. Паньків, М. Д. Романюк, С. І. Хороб та інші. – К. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 8–54.

350. Паньків М. Організація польових досліджень з етнографії (для студентів історичного факультету та краєзнавців). Методичний посібник. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 123 с.

351. Площанський В. Некоторыи села Галицкой Руси // Литературный сборникъ Галицко-Русской Матицы. – 1870. – С. 31–88.

352. Пономарьов А. Сім'я і родинна обрядовість // Культура і побут населення України. – К.: Либідь, 1991. – С. 141–162.

353. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.

354. Попадюк Ф. Боднарів. Історія розвитку села від найдавніших часів до наших днів. – Івано-Франківськ, 2004. – 151 с.

355. Проць Б. Книга пам'яті Кульчиць (історико-краєзнавчий нарис). – Самбір, 2003. – 360 с.

356. Райківський І. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. // Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2000. – № 4. – С. 25–48.

357. Рожко М. Ф. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX–XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – В 4 т. – Т. І Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 361–461.

358. Савчук Б. Українська етнологія. – Івано-Франківськ: Лілея, 2004. – 559 с.

359. Савчук Б., Кафарський В. Вступ до етнології. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – 218 с.

360. Саєнко Ю. Соціальний портрет України і моделі майбутнього // Універсум. – 2004. – № 10–12. – С. 4–10.

361. Сварник І. Архіви і затвердження шляхетства кінець (XVIII – початок XIX ст.) // Шоста наукова геральдична конференція. – Львів, 1997. – С. 140–142.

362. Свенцицкая А. Къ этнографіи бойковъ. – Петроградъ, 1915. – 10 с. // Живая старина. – 1914. – Т. XXIII. – С. 295–304.

363. Свербигуз В. Старосвітське панство. – Варшава, 1999. – 247 с.

364. Свистун Ф. И. Прикарпатская Русь подъ владеніемъ Австріи. Второе дополненное издание (1850–1896 рр.). – Trumbull, Connecticut, 1970. – 645 с.

365. Сколівщина. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1996. – 225 с.

366. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2004. – 168 с.

367. Сородник С. Історія корчинської шляхти. Минуле і сучасне села Корчин / Ред.-упоряд. Т. Т. Витвицький. – Львів: Видавничий дім «Панорама», 2002. – 64 с.

368. Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. – Вип. 4. – К., 2000. – С. 11–67.

369. Тиводар М. Етнологія. – Ужгород, 1998. – 577 с.

370. Тирик Я. Турківщина. Туристично-краєзнавчий путівник. – Львів: ВНТЛ. – 2000. – 128 с.

371. Трофимук М. Національна свідомість через призму життя і творчості Андрія Чайковського // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження. У 3 т. – Львів, 2002. – Т. 3. – С. 332–342.

372. Українське народознавство. Навчальний посібник. 3-тє видання, виправлене. За ред. доктора історичних наук С. П. Павлюка. – К.: Знання, 2006. – 567 с.

373. Українські січові стрільці, 1914–1920 / За ред. Б. Гнаткевича та ін. – Репринтне відтворення з вид-ва 1935 р. – Львів: Слово, 1991. – 160 с.

374. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII–XIX століття (з етимологічним словником). – Львів: Літопис, 2001. – 370 с.

375. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. – Торонто, 1990. – 362 с.

376. Федунків З. Галицька знать. Джерела її високої свідомості // Дністрова хвиля. – 1998. – 28 травня. – С. 2.

377. Франко І. Грималівський ключ в р. 1800 // Зібрання творів: у 50 т. – Наукові праці. – Т. 44. – Кн. 2. – К., 1980. – С. 550–611.

378. Франко І. Дещо про шляхту ходачкову// Народный календарь «Просвѣта». – Ч. 4. – 1870. – С. 100–106.

379. Франко І. Дещо про шляхту ходачкову // Зібрання творів: у 50 т. – Літературно-критичні праці (1876–1885 pp.). – К., 1980. – Т. 26. – С. 180–186.

380. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890 pp.). – К.: Основні цінності, 2002. – 326 с.

381. Худаш М. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

382. Шульга Н. Этническая самоидентификация личности. – К., 1996. – 199 с.

383. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К., 2000. – 300 с.

384. Юсипович І. Турківщина: за завісою століть. – Львів: Видавниче підприємство «Край», 1993. – 110 с.

385. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К.: Критика, 2005. – 584 с.

386. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середнни XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – 412 с.

387. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, Український Вільний Університет, 1993. – 217 с.

388. Янів В. Соціяльні інстинкти українців // Визвольний шлях. – 1954. – Кн. 5. – С. 35–42.

389. Białkowski L. Podole w XVII wieku. Rysy społeczne i gospodarcze. Warszawa, 1920. – 230 s.

390. Czołowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy // Przewodnik naukowy i literacki. – T. XVII. – 1889. – S. 821–835, 923–932, 1046–1060, 1184–1245.

391. Dąbkowski P. Szlachta zaściankowa w Korczynie i Kruszelnicy nad Stryjem. – Lwów, 1936. – 122 s.

392. Dąbkowski P. Wędrówki rodzin szlacheckich. Karta z dziejów szlachty halickiej // Księga Pamiątkowa ku czci O. Balzera. T. I. – Lwów, 1925. – S. 183–225.

393. Falkowski J. Północno-wschodnie pogranicze Huzulszczyzny. – Lwów, 1938. – 105 s.

394. Grynbergowa-Strzetelska Z. Staromiejskie. Ziemia i ludność. – Lwów, 1899. – 674 s.

395. Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the nineteenth century. – Edmonton, 1988. – 358 p. + XXXVI.

396. Horoszkiewicz R. Szlachta zaściankowa na ziemiach Wschodnich. – Wyd. II. – Pinsk, 1937. – 40 s.

397. Jabłonowskij A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T. VII. Ziemie ruskie. – cz. II. Ruś Czerwona. – Warszawa, 1903. – 491 s. (Żródła dziejowe. – T. XVIII. – cz. II.)

398. Jaworski H. Stosunki ekonomiczne Galicyi pod panowaniem Austryi. – Cz. I (1772–1815). – Lwów, 1905. – 84 s.

399. Konieczny Z. Wstęp // Konieczny Z. Szlachta zagrodowa na Wschodzie Polski // Przemyskie zapiski historyczne. – R. XI-1998. – Przemyśl, 1998. – S. 195.

400. Krawczak T. W szlacheckim zaścianku. – Warszawa, 1993. – 309 s.

401. Kuczera A. Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i Ekonomji Samborskiej. W 2 t.– T. 1. – Sambor, 1935. – 492 s.

402. Kuczera A. Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i Ekonomji Samborskiej. W 2 t. – T. 2. – Sambor, 1937. – 484 s.

403. Lipiński W. Szlachta na Ukrainię. – Krakow, 1909. – 88 s.

404. Loziński W. Prawem i Lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. – Lwów, 1931. – 426 s.

405. Lud polski. Jego zwyczaję, zabobony przęz Lukasza Golębiowskiego. Lwów, 1884. – 162 s.

406. Malec J. Nobilitacje w Europie epoki nowożytnej // Dawne prawo i myśl Prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pomięci Wojciecha Marii Bartlŕ pod redakcią Jerzego Malca i Wacława Uruszczaka. Kraków, 1995. – S. 245–252.

407. Marcinek R, Ślusarek K. Wstęp // Marcinek R, Ślusarek Ę. Materiały do genealogii szlachty galicyjskiej. Część I: A–K (Szlachta w Galicji w XVIII-XIX wieku). Kraków, 1996: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Jagellonica». – S. 5–10.

408. Okolica Za-Dniestrska między Stryjem i Łomnicą przez Ignacego Lubicz Czerwińskiego we Lwowie, 1811. – 281 s.

409. Partacz C. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. – Toruń, 1996. – 280 s.

410. Pulnarowicz W. Rycerstwo Polskie Podkarpacia. – Przemysl, 1937. – 79 s.

411. Pulnarowicz W. U źródel Sanu, Stryja i Dniestru (Historja powiatu turczanskiego). – Turka, 1929. – 144 s.

412. Rozdolski R. Wspólnota gminna w b.Galicji wschodneji jej zanik. – Lwów, 1936. – 114 s.

413. Rychlikowa I. Ziemiaństwo pod zaborami. Problemy badań społecznej struktury // Historyka. Studia metodologiczne. – T. XVI. – 1986. – S. 75–98.

414. Sas P. Szlachta zagrodowa. – б. м., б. р. – 32 s.

415. Schnür-Pepłowski S. Galiciana (1778–1812) // Przewodnik naukowy i literacki. – T. XXIV. – 1896. – S. 74–90.

416. Sikorska-Kulesza J. Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku. – Pruszków: Ajaks, 1995. – 114 s.

417. Smoleński W. Drobna szlachta w Królestwie Polskiem. Studyum etnograficzno-społeczne. – Warszawa, 1885. – 66 s.

418. Stupnicki H. Geograficzno-statystyczny opis królestwa Galicyi i Lodomeryi. – We Lwowie, 1864. – 130 s., + 1 mapa.

419. Styś W. Rozdrabnianie gruntów chłopskich w b. Zaborze austrjackim od r. 1787–1931. – Lwów, 1934. – 400 s.

420. Szulowska W. Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej. – Warszawa, 1992. – 87 s.

421. Szymański J. Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego. – Warszawa, 1993. – 316 s.

422. Ślusarek K. Drobna szlachta w Galicji 1772–1848. – Kraków, 1994. – 294 s.

423. Ślusarek K. Szlachta zagrodowa w Galicji 1772–1939. Stan i przeobrażenia warstwy pod zaborem austriackim i w okresie niepodległości // Galicja i jej dziedzictwo. – T. 2. Społeczeństwo i gospodarka. – Rzeszów, 1995. – S. 111–124.

424. Tarnawski A. Szlachta zagrodowa w Polsce południowo-wschodniej. Materiały do bibliografii. – Lwów, 1938. – 90 s.

425. Tokarz W. Galicya w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783. – Kraków, 1909. – 398 s.

426. Wiesiołowski M. Rys statystyczno-jeograficzny Galicyi Austryackiej. – Poznań, 1842. – 111 s.

427. Województwo tarnopolskie. – w Tarnopolu, 1931. – 452 s.

428. Zawadzki W. Obrazy Rusi Czerwonéj. – Poznan, 1869. – 81 s.

Науково-довідкова література

429. Довідник з історії України (А–Я). За загальною редакцією Підкови І. З., Шуста Р. М. Видання 2-ге. – К.: Генеза, 2001. – 1135 с.

430. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. – Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.

431. Матейко К. Український народний одяг: етнографічний словннк. – К.: Наукова думка, 1996. – 195 с.

432. Онишкевич М. Словник бойківських говірок. У 2 ч. – Ч. 1. – К.: Наукова думка, 1984. – 339 с.

433. Релігієзнавчий словник / За редакцією проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.

434. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. Енциклопедія, 2000. – 752 с.

435. Філософія політики: короткий енциклопедичний словник / Авт.-упорядник: Андрущенко В. П. та ін. – К.: Знання України, 2002. – 670 с.

436. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow Słowiańskich. – Warszawa, 1880. – T. 1. – 960 s.

437. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow Słowiańskich. – Warszawa, 1882. – T. 3. – 960 s.

438. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow Słowiańskich. – Warszawa, 1883. – T. 4. – 963 s.

439. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow Słowiańskich. – Warszawa, 1884. – T. 5. – 960 s.

Автореферати дисертацій

440. Балагутрак М. Українська етнопсихологія XIX століття. Спеціальність 07.00.05 – етнологія. Автореферат дис. канд. іст. наук. – Львів, 2004. – 21 с.

441. Воропай Т. Ідентичність соціального суб'єкта в дискурсі постмодернізму. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії. Автореферат докт. дис. – Харків, 2000. – 36 с.

442. Гриб О. Національна та етнічна свідомість як соціокультурний феномен. Спеціальність 22.00.06 – соціологія культури. Автореферат дис. канд. соціол. наук. – Харків, 1998. – 17 с.

443. Комаринська З. Етносоціальний розвиток міста Винники з часу Другої світової війни до наших днів (1944–1999 рр.). Спеціальність 07.00.05 – етнологія. Автореферат дис. канд. іст. наук. – Львів, 2000. – 15 с.

444. Костючок П. Етнополітичні та національно-культурні процеси на Гуцульщині в контексті становлення української нації (кінець XIX ст. – 1939 р.). Спеціальність 07.00.05 – етнологія. Автореферат дис. канд. іст. наук. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.

445. Сиреджук П. История заселения Галичской земли в XIV–XVIII вв. Специальность 07.00.02 – история СССР. Автореферат дис. канд. истор. наук. – Львов, 1989. – 16 с.

Художня література

446. Цеглинський Г. Шляхта ходачкова // Твори (Комедії, драми і дещо з прози). Упорядник Р. Кирчів. – Львів, 2003. – С. 182–240.

447. Чайковський А. Малолітній. Повість із життя малоземельної шляхти. – Станіславів–Київ, 1920. – 152 с.

448. Чайковський А. Олюнька // Твори у 8 т. – Т. 4. Малолітній. Олюнька: Історичні повісті з життя малоземельної шляхти. – Львів: Червона калина, 1993. – С. 97–320.

449. Чайковський А. У чужому гнізді // Твори у 8 т. – Т. 5. У чужому гнізді. Повісті з XIX століття. – Львів: Червона калина, 1994. – С. 26–349.

СЛИВКА Любов Василівна

ГАЛИЦЬКА ДРІБНА ШЛЯХТА В АВСТРО-УГОРЩИНІ (1772–1914 рр.)

Редактор *Ярослав Довган*
Дизайн обкладинки *Олексія Катрича*
Верстка *Ярослави Король*
Коректор *Оксана Липай*

Підписано до друку 02.01.2009. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «Таймс». Умовн. друк. арк. 12.78.
Тираж 1500. Зам. 377.

Сливка Л. В.

С 47 **Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.).** – Івано-Франківськ: Місто НВ. 2009. – 220 с. + 11 іл. – («Золотий грифон»).

ISBN 978-966-428-086-7

Книжка присвячена малодослідженій в українській науці темі дрібної шляхти («ходачкової», «загродової», «номісної» тощо). В роботі подано широку характеристику цієї групи як окремої верстви українського населення Галичини.

ББК 63.3 (4Укр)
УДК 94(477.83/.86): 94(436) «XVIII–XX»

Особлива подяка
п. Михайлові Височанському-Янковичу
(м. Сколе, Львівщина)
за надані ілюстративні матеріали
із власного архіву.

Видавець: Юрій Височанський
76000, м. Івано-Франківськ,
вул Хоткевича, 44, корпус 3, кв 89,
тел.: 8 067 342-60-95

Видавництво «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53,
тел.: (0342) 55-94-93
Свідоцтво ІФ № 9 від 02.02.2001.

Віддруковано: Друкарня «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53.

Бандрівські, Баранецькі, Бачинські (*Ігнатович, Котлович, Лешкович, Пукшин, Терешко*), Бережницькі (*Абрамович, Ганат, Гуменович, Кулеша, Куприняк, Мишка, Мишкович*), Березовські (*Арсенич, Білавич, Бодруг, Бодурович, Васкул, Ґеник, Гольдич, Димідович, Кузич, Лазарович, Малкович, Негрич, Перцович, Симчич, Томич, Урбенович, Фіцич*), Білинські (*Гродз, Гродзевич, Качкенович, Мілесевич, Мілкович, Слотило, Тарасович, Шафран, Ярошевич*), Блажовські, Братковські, Височанські (*Вережич, Верига, Вис, Височан, Дмитрикович, Думникович, Міньковuч, Петрушевич, Фагараш, Швабович, Янкович*), Витвицькі (*Вашкович, Василькович, Гармага, Коцкович, Кощинець, Лаврович, Лейбінець, Мирович, Монтешевич, Плитка, Січка, Турула, Флока*), Вінницькі, Винницькі (*Будзяник, Гул, Кімакович, Клішевич, Лучник, Радевич, Чечель*), Вітовські, Волковецькі, Гвоздецькі, Голинські (*Гурбич, Макарич, Редка, Рилович, Чайка*), Головецькі, Гординські (*Антонович, Федькович, Юхнович*), Городецькі, Городинські, Городиські (*Абремович, Братко, Журавель, Каматяк, Мецяйчак, Онанчич, Прокопяк, Пухач, Ядвіщак*), Гошовські, Грабовецькі (*Булат, Федоркович*), Грудницькі, Грушецькі, Губицькі, Добрянські (*Грушкевич, Демкович, Соколович*), Драгомирецькі (*Говора, Сорока, Суліма, Чепуга, Шишка*), Дроздовські, Жеребецькі (*Закалюжний, Любко*), Жуковські, Жураківські, Жураковські (*Голубович, Загурний, Лехнович, Філович, Фіртович*), Журовські, Зубрицькі, Ільницькі (*Гуланович, Гуцулович, Занкович, Колганович, Лепех, Микитич, Рибчич, Телеп'янович, Фединич, Черчович, Янінович, Ярошевич*), Клодницькі, Княгиницькі, Кобилянські (*Рошкевич, Якимович*), Комар, Комарницькі (*Беденяк, Блажкевич, Демунчак, Друдз, Дружбич, Дудич, Івашечкович, Климовчак, Павликович, Сташкевич, Татаринович, Фегараш, Федчак, Ядвишич*), Копистинські, Корчинські, Красівські, Креховецькі (*Букатка, Букатчик, Максимович, Мричко, Чепелович*), Крижанівські, Крилошанські (*Турек*), Криницькі (*Адамкович, Адамчак, Тимкович*), Кропивницькі, Круховські, Крушельницькі (*Зеневич, Лазаревич, Лепешевич, Процевич, Ставникович, Фризович, Чулевич*), Кульчицькі (*Абрамович, Васькович, Вацинич, Волчак, Дашевич, Дешинич, Грицинич, Губ'як, Гут, Густ, Жигейло, Климович, Колодчак, Костик, Макарович, Мількович, Поливка, Ручка, Сметанка, Смук, Тарасович, Цмайло, Шелестович, Штокайло, Шумило*), Кучковські, Левицькі, Лещинські, Лозинські (*Залат, Кардеш, Левінський, Мелех, Мудрий, Сайко, Струс, Чернік, Ярмолович*), Лопушанські, Луцькі (*Антонович, Вадзяк, Дашкевич, Одинак, Тильчак, Щерб'як*), Матківські (*Блісевич, Богушевич, Будзевич, Груневич, Заячкович, Каприйович, Матишевич, Міклашевич, Скібенович, Федашкович, Шипович*), Монастирецькі (*Андрійович, Валагін, Ватущак, Петрович*), Нановські, Новицькі, Новосельські, Ольшанські, Ортинські, Островські, Підгородецькі (*Бичкович, Дорошевич, Кармазин, Мазенич, Макогон*), Підлесецькі, Погорецькі, Попелі (*Брошневич, Грицалович, Гунчак, Думич, Зозуля, Кеселевич, Кіщак, Ластувчак, Малевич, Олешкевич, Петрикач, Романович, Селович, Степняк, Фединчак, Хвостик, Хосцяк*), Просяновські, Рудницькі, Сілецькі (*Корчак, Скребенович*), Скоморовські, Созанські (*Ворона, Лютий, Фацула*), Струтинські (*Берлич, Білевич, Боркович, Дашкевич, Завадич, Калинович, Ковалевич, Лич, Павлович, Прошавич*), Ступницькі (*Васкевич, Міскевич, Мішкович, Мишкович, Ломець*), Сулятицькі (*Речеч, Юхно*), Тарнавські, Терлецькі (*Зеневич, Мішкович, Петрилович, Петручак, Прокопович, Савчик, Шимкович*), Топільницькі, Товарницькі, Турчанські, Тустановські (*Гвоздзяк*), Цісовські, Унятицькі (*Дмитрович*), Уруські (*Губа, Дмитрикович, Корбе, Корблович, Одемчак, Подіденчак*), Чайковські (*Беринда, Дашкевич, Дума, Кунцевич, Лехович, Романович, Солонинка, Тимкович, Трунко, Шавка, Шалько*), Яворські (*Балович, Гольдич, Ворончак, Дубік, Зубович, Ігнацевич, Косачевич, Лискович, Остращевич, Петрашевич, Пішкович, Романович, Фаєвич, Хорошкевич, Черевакович, Шустайович, Юсипович*), Ясінські...

Любов Василівна СЛИВКА – старший викладач кафедри українознавства Івано-Франківського національного медичного університету, кандидат історичних наук. У 2002 р. закінчила історичний факультет Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. 2007 року захистила дисертацію на тему «Етносоціальний розвиток дрібної шляхти в Галичині (1772–1914 рр.)».

Займається дослідженням етнічних процесів та соціальної історії Галичини XIX–XX ст.

Бандрівські, Баранецькі, Бачинські, Бережницькі, Березовські, Білинські, Блажовські, Братковські, Височанські, Витвицькі, Вінницькі, Винницькі, Вітовські, Волковецькі, Гвоздецькі, Голинські, Головецькі, Гординські, Городецькі, Городинські, Городиські, Гошовські, Грабовецькі, Грудницькі, Грушецькі, Губіцькі, Добрянські, Драгомирецькі, Дроздовські, Жеребецькі, Жуковські, Жураківські, Жураковські, Журовські, Зубрицькі, Ільницькі, Клодницькі, Княгиницькі, Кобилянські, Комарницькі, Копистинські, Корчинські, Красівські, Креховецькі, Крижанівські, Крилошанські, Криницькі, Кропивницькі, Круховські, Крушельницькі, Кульчицькі, Кучковські, Левицькі, Лещинські, Лозинські, Лопушанські, Луцькі, Матківські, Монастирецькі, Нановські, Новицькі, Новосельські, Ольшанські, Ортинські, Островські, Підгородецькі, Підлесецькі, Погорецькі, Попелі, Просяновські, Рудницькі, Сілецькі, Скоморовські, Созанські, Струтинські, Ступницькі, Сулятицькі, Тарнавські, Терлецькі, Топільницькі, Товарницькі, Турчанські, Тустановські, Цісовські, Цнятицькі, Уруські, Чайковські, Яворські, Ясінські...